

**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”**

**MATERIALE
ȘI
CERCETĂRI
ARHEOLOGICE**

**SERIE NOUĂ
V**

**EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
BUCUREȘTI, 2009**

Complexul rupestru de la Murfatlar-Basarabi la jumătate de secol de la descoperire

Unele descoperiri arheologice își păstrează, în ciuda trecerii timpului și a sutelor de pagini scrise despre ele, caracterul tulburător. Adăugând câteva accente la dosarul problemei, prin prezentarea unor aspecte tratate mai puțin sau deloc în a doua jumătate a veacului trecut, autorii acestui grupaj tematic încearcă să readucă în discuție un ansamblu cu totul aparte în peisajul arheologic românesc, cu speranța de a contribui, măcar în acest mod, la protejarea sa.

Considerații arheologice

OANA DAMIAN, ANDRA SAMSON, MIHAI VASILE*

Keywords: archaeological site; monastic complex; chalk; stone *vallum*; quarry; chapel; dwelling; pottery, grave.

Abstract: The article is an up-to-date overview of the archaeological research of the rupestrian complex of Murfatlar-Basarabi, gathered with the presentation of the general plan and some considerations about the funerary space and archaeological artifacts (minor objects still unpublished). The archaeological site of Murfatlar-Basarabi is located on the right bank of the former Carasu Valley, nowadays the Danube – Black Sea Canal, at 20 km West from Constanța, on the North-Western slope of the Tibiș Hill. It was discovered in June 1957, as a result of the explosions for enlarging the modern chalk quarry, works which revealed, by the collapse of the waste rock, the entrance to a small church, which will be later named B1. The archaeological research undertaken between 1957-1962, by the joined efforts of the Institute of Archaeology in Bucharest (today the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology), represented by Ion Barnea as site's scientific manager, and of the Direction (today the National Institute) of Historical Monuments, represented by the architects Virgil and Liana Bilciurescu, led to the identification of an ensemble of monuments. In 1960, due to the visible process of erosion of the chalk, there have been initiated protection works consisting in the consolidation and the restoration of the monument through *anastylosis*, under the shelter of a partial protection building. Through its architectonic characteristics, through the variety of its abundant incised decoration, through the presence of numerous inscriptions, whose content and interpretation continue to cause controversies, the site constituted itself in a peculiar example of discovery, with particular problems of investigation, recording, interpretation, conservation and setting on value.

The archaeological investigations uncovered an area of 200×50 m, discovering a large number of rooms carved in the chalk massif. Besides the B1 chapel, it has been investigated the „peninsula massif” (a chalk cube with the side of 9.50 m

connected with the hill behind it by a strip 3 m wide and 3 m long), in which body three overlaying churches B 2-4 were dug, as well as cells, annexes, the access gallery H, the funerary chambers C 1-2, the funerary galleries G 1-5 and some constructive structures – E 1-6 - among which two chapels (E 3 and E 5), while the rest was used as living and passing space. To these one are to be added the 20 graves arranged in the pavements and walls of certain rooms, as well as in the waste layers formed as a result of exploitation made in the quarry sectors, surrounding the rupestrian rooms.

The proposals for the dating of the monastic site of Murfatlar-Basarabi are indicating the 9th-11th centuries, a series of data (the discovered ceramic, the signs and inscriptions incised on the chalk walls, the relationship with the *stone vallum*, a fortified complex, 59 km long, crossing Dobruja from West to East, continuously doubling the Carasu Valley) allowing to restrain the interval to the 10th century.

At Murfatlar-Basarabi had functioned a chalk quarry, both linked to the military works represented by the construction of the *stone vallum*, as well as to the monastic site, the ones who discovered the place considering that the above mentioned structures would have functioned on the same time. The *stone vallum*, in fact a stone wall, preserved to a height of 1.5-2 meters, with a variable width between 1.7 and 2.2 meters, plastered on both sides with earth taken from a ditch excavated on its northern side, while on its southern side were fortifications (camps), was built out of chalk, on the segment between Basarabi and Valea Seacă, its maximum width being 20 m. There are 14 quarry sectors surrounding the monastic structures, the chalk extraction system being similar to the one used in the stone exploitations. The occupants of the quarry and the monastic complex lived in habitation structures built with walls of chalk blocks and simple hearths, where have been found clay vessels, pickaxes, sandstones for sharpening the iron tools used for the work in the quarry, flint steels, grinding mills, bone tools, chalk objects.

The monastic complex contains several chapels, grouped, excepting B1, in the „peninsula-massif” (the overlapped B 2-4), as well as on the South extremity of the ensemble (E 3 and E 5). The chapels have sizes ranging between 4-7 m length, 2-3.5 m width and 2-2.2 m height, the entrance towards North-West

* Oana Damian: Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; Andra Samson, Mihai Vasile: Muzeul Național de Istorie a României, București.

and the altar towards South-East, with the ceiling slightly vaulted and the arch-like entrances. They represent imitations of churches with simple plan, rectangular, yet varying as proportions and partition, with one apse to East (B 1) or South-East (B 2-4); the E 3 and E 5 chapels have the plan of an irregular quadrilateral. The interior was divided into the traditional cult chambers: altar, nave and narthex - in the case of B 1-2, B 4 and E 3 only altar and nave – in the case of B 3 and E 5. The chapels have only one opening between the nave and the altar, exception being B 4, the largest, having an altar with three openings. All the complexes contain the Holy Table, in shape of a quadrilateral block cut out from the chalk massif, with the eastern side bond to the arched wall of the apse, excepting B 3, where the altar's table has all the sides free, and B 4, where have been discovered three blocks with such use. A small opening from E 5 led to the five galleries (G 1-5) used as funerary space, the chalk massif sheltering 20 graves, with Christian orientation. The strips ob the front of the arcades and the traces on the plastering of certain openings determine the presumption that the interiors were painted with red paint.

The chalk in which is carved the site allowed the engraving, on the walls of the six chapels, of the chambers and of the funerary galleries, as well as on certain chiselled blocks from the chalk quarry, of certain Greek and Slavonic inscriptions, along with the Runic ones, which, although the most numerous ones, are yet undeciphered. Beside the incised texts on the chalk walls, the quarry workers, the monks, the pilgrims, the guests of the monastic complex incised various geometric, zoomorphic or anthropomorphic representations, some of them with pronounced and obvious religious meaning, while others with profane content.

By its integration into the horizon of the monastic sites characteristic for historic Dobruja, as well as to a phenomenon extended from Spain to Palestine and from Egypt to Crimea, the ensemble from Murfatlar-Basarabi determined, especially after 1990, the interest of a large number of scientific projects, which contributed to the knowledge of the site, together with efforts for ensuring its conservation.

The unitary approach of rupestrian monasteries in historic Dobruja phenomenon has been, up to now, not considered, both due to the communist period, as well as to the fact that they are situated on the two sides of the Romanian-Bulgarian border. Since 2004, a new international project aims to study all these sites. Mainly funded by Columbia University and the Tianaderrah Foundation, it also involved the National History Museum of Romania in Bucharest, the Museum of National History and Archaeology in Constanța, the Museum of Archaeology in Silistra and the Institute of Archaeology „Vasile Pârvan” in Bucharest. A joined team (Georgi Atanasov, Stela Donecova, Andra Samson, Mihai Vasile, Silviu Anghel, Alexandra Zbucăea) gathered field data, between 2004 and 2007, on both sides of the border. An exhibition, dedicated to the largest complex of all known sites of this type, is in part the first scientific outcome of this project. Besides the field work and the appropriation of the already published information, in the case of Murfatlar-Basarabi site is fundamental also the contribution of the archives from the „Vasile Pârvan” Institute of Archeology and from the National Institute of Historical Monuments, as well as of the Bilciurescu archive, an important documentary fund for the history of research.

Cuvinte cheie: sit arheologic; complex monastic; cretă; *valul de piatră*; carieră; bisericuță; locuință; ceramică; mormânt.

Rezumat: Autorii fac o trecere în revistă a rezultatelor cercetărilor arheologice desfășurate în situl de la Murfatlar-Basarabi, dublată de prezentarea planului general al ansamblului și de valorificarea unor situații și materiale arheologice rămase inedite.

Situl arheologic Murfatlar-Basarabi se află pe malul drept a ceea ce a fost Valea Carasu, acum Canalul Dunăre-Marea Neagră, la 20 km vest de Constanța, pe versantul nord-vestic al dealului Tibișir. A fost descoperit la 11 iunie 1957, în urma unor lucrări de extindere a zonelor de exploatare a cretei în cariera modernă, lucrări care au dezvăluit deschiderea ușor arcuită a unei biserici ce va fi numită B1. Cercetările arheologice desfășurate în perioada 1957-1962, prin eforturile reunite ale Institutului de Arheologie din București (astăzi Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”), reprezentat de Ion Barnea, în calitate de responsabil de sănătate, și ale Direcției (astăzi Institutul Național al) Monumentelor Istorice, prin intermediu arhitecților Virgil și Liana Bilciurescu, au dus la identificarea unui ansamblu de monumente conținând exploatare de carieră, biserici și chilii, locuințe și morminte. În 1960, din cauza vizibilului proces de erodare a cretei, au demarat acțiuni de conservare, materializate în consolidarea și restaurarea monumentului prin anastiloză la adăpostul unei construcții de protecție parțială. Prin caracteristicile arhitectonice, prin varietatea abundentei decorațiilor incizate, prin prezența a numeroase inscripții, ale căror conținut și interpretare continuă să suscite controverse, monumentul s-a constituit într-un exemplu aparte de descoperire, cu probleme particulare de investigare, înregistrare, interpretare, conservare și punere în valoare.

Situl arheologic Murfatlar-Basarabi¹ se află pe malul drept a ceea ce a fost Valea Carasu, acum Canalul Dunăre-Marea Neagră, la 20 km V de Constanța, pe versantul NV al dealului Tibișir. A fost descoperit în iunie 1957, în urma unor lucrări de extindere prin împușcare a zonelor de exploatare a cretei în cariera modernă (fig. 1/a), lucrări care, prin prăbușirea stratului de steril, au dezvăluit intrarea într-o bisericuță ce va fi numită ulterior B1². Curând după descoperire, Institutul de Arheologie (astăzi „Vasile Pârvan”) din București și Muzeul Regiunii (astăzi Muzeul de Istorie Națională și Arheologie) Constanța au demarat săpături arheologice pentru degajarea complexului. Colectivul sănătății a fost alcătuit, la acea dată, din Ion Barnea, Petre Diaconu, Adrian Rădulescu și Radu Florescu, cărora li s-a adăugat arhitectul Virgil Bilciurescu, de la Direcția (astăzi Institutul Național

¹ Localitatea dobrogeană, cunoscută inițial sub numele de Murfatlar, purta, în perioada descoperirilor arheologice evocate, denumirea Basarabi. Din 2007, orașul a revenit la numele cunoscutei podgorii. Contribuția noastră folosește ambele denumiri pentru a face legătura, peste jumătatea de secol scursă, între realitățile administrative și cele arheologice, aşa cum sunt cunoscute din literatura problemei. Vezi bibliografia actualizată în finalul articolului.

² Barnea, Bilciurescu 1959, p. 541; Diaconu 1980a, p. 767, n. 1.

al) Monumentelor Istorice. Cercetările au dus la identificarea unui ansamblu de monumente, conținând exploatare de carieră, biserici și chilii, locuințe și morminte, toate săpate în roca moale, cu pereții acoperiți de o multitudine de semne incizate.

Prin caracteristicile arhitectonice, prin varietatea decorației incizate, extrem de abundente din cauza naturii rocii în care au fost cioplite monumentele, prin prezența a numeroase inscripții, ale căror conținut și interpretare continuă să suscite controverse, monumentul s-a constituit într-un exemplu aparte de descoperire, cu probleme particulare de investigare, înregistrare, interpretare, conservare și punere în valoare.

Cercetările arheologice continuante în 1958 și 1960-1962, ca rezultat al colaborării dintre Institutul de Arheologie, reprezentat de Ion Barnea, în calitate de responsabil de șantier, și Direcția Monumentelor Istorice, prin arhitecții Virgil și Liana Bilciurescu, au acoperit o suprafață de circa 200 × 50 m, neepuizând zona, descoperind un mare număr de încăperi săpate în masivul de cretă. În afara bisericii B 1 (prima descoperită), a fost cercetat masivul-peninsulă (un cub de cretă cu latura de 9,50 m, legat de dealul din spatele lui printr-o fașie având lungimea și lățimea de 3 m), în corpul căruia au fost cioplite trei biserici suprapuse B 2-4, chilii, încăperi anexe, galeria de acces H, camerele funerare C 1-2, galeriile funerare G 1-5 și câteva structuri constructive E 1-6, dintre care două paraclise (E 3 și E 5), restul servind drept spațiu de locuit și de trecere (fig. 2-3)³. Acestea li se adaugă o serie de morminte amenajate în pavimentele și pereții unor încăperi, în spații de locuit transformate în locașuri de înhumare, precum și în straturile de deșeuri rezultate din exploatarea în sectoarele de carieră care înconjoară structurile rupestre.

Complexul Murfatlar-Basarabi a devenit, imediat după descoperirea sa, un subiect de atracție, fiind vizitat atunci în exces și fără supraveghere. Din 1960, din cauza vizibilului proces de erodare înregistrat de cretă, au demarat acțiuni de protecție. Sub adăpostul unei construcții de protecție parțiale, restul monumentului fiind acoperit de o amenajare temporară din lemn, complexul a fost consolidat și restaurat prin anastiloză (prin infilații cu beton),

³ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 549, fig. 2, 13; Barnea 1962a, fig. 1, 8; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 182, fig. 41; Barnea 1981, p. 51, pl. 11; Barnea 2003, p. 63, fig. 1.

în cadrul unui proiect coordonat de Direcția Monumentelor Istorice (fig. 1/b)⁴.

La Murfatlar-Basarabi a funcționat o carieră de cretă, utilizată în vederea ridicării *valului de piatră*, construit din cretă pe o anumită porțiune, cuprinsă între localitățile Basarabi și Valea Seacă⁵. Observațiile stratigrafice și analiza vestigiilor arheologice i-au făcut pe cercetătorii ansamblului să pledeze pentru contemporaneitatea dintre aşezământul mănăstiresc și cariera de cretă⁶. În privința datării complexului rupestru, s-au emis mai multe ipoteze ce au acoperit intervalul secolelor IX-XI⁷. Acestea au fost elaborate pe baza ceramicii descoperite, a semnelor incizate pe pereții monumentului, a unor inscripții, respectiv inscripția în limba slavă din dreapta intrării în B1 - *leat 6500* (= anul 992), descifrată de D. P. Bogdan, și grafitul în limba greacă „*Luna martie, inductionul 10, anul 6490*” (= 982), incizat pe mijlocul peretelui de vest al B4, a cărui lectură, contestată însă, este datorată lui N. Oikonomides⁸, precum și a relației dintre monument și limita cronologică a zidirii *valului de piatră* – anul 943, înscris pe un bloc din temelia sa⁹, socotit un *terminus post quem* pentru datarea acestuia. Drept urmare, există mai multe propunerile pentru datarea complexului: Ion Barnea și Virgil Bilciurescu îl datează spre ultima treime a secolului al IX-lea și până la sfârșitul anului 1000¹⁰, dar I. Barnea mai propune și o altă datare, anume sfârșitul secolului al X-lea – începutul secolului al XI-lea¹¹, în vreme ce Petre Diaconu propune o datare în a doua jumătate a secolului al X-lea¹², iar istoriografia bulgară îl încadrează în secolele

⁴ Barnea 2003, p. 63, n. 6; p. 88; Opreanu 2002, p. 19; Grigore 2007, p. 7-28.

⁵ Diaconu 1962a, p. 1218 și n. 3; Diaconu 1962b, p. 320; Barnea 1962a, p. 206; Barnea 1962b, p. 294, 300 și n. 11; Barnea 1962c, p. 366 și n. 1; Barnea 1965, p. 169; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 102, n. 86; Barnea 1975, p. 95; Diaconu 1980a, p. 767-768; Barnea 1987, p. 105. Pentru relația dintre *valul de piatră* și complexul de la Murfatlar-Basarabi, tratată sub aspectul semnificației politice a fenomenului religios ilustrat de ansamblul amintit, vezi Curta 1999, p. 129-149.

⁶ Diaconu 1962, p.320.

⁷ Diaconu 1980a, p. 767.

⁸ Oikonomides 1965, p. 65, n. 28.

⁹ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 114.

¹⁰ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 562.

¹¹ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 181; Barnea 1987, p. 93.

¹² Diaconu 1962a, p. 1215-1235; Diaconu 1975, p. 267; Diaconu 1984, p. 162; Diaconu 1988a, p. 123 (chiar ultimul sfert al secolului al X-lea); Diaconu 1988b, p. 186-188.

IX-X¹³. Autorii acestei contribuții opinează, în principal pe baza asocierii categoriilor ceramice descoperite, pentru a doua jumătate a secolului al X-lea.

Complexul monastic de la Murfatlar-Basarabi se încadrează în „orizontul aşezămintelor monahale rupestre”¹⁴, definit printr-o suită de complexe săpate în stâncă (ori în cretă), situate toate în sudul Dobrogei istorice¹⁵. Refugiile monahale – peșterile de la Casian¹⁶, Cheia - „la Izvor”¹⁷, Limanu¹⁸, cariera de la Aliman¹⁹ și eventual, cea de la Cernavodă²⁰, ansamblurile de la: Dumbrăveni²¹, Kanaghiol – Silistra²², Suha-Reka²³, din zona Caliacrei și a Varnei²⁴ au fost folosite în aceeași perioadă cu aşezământul de la Murfatlar-Basarabi²⁵.

¹³ Popkonstantinov 1987, p. 116; Atanasov 1992, p. 79; Atanasov 1996, p. 112.

¹⁴ Chiriac 1988-1989, p. 266, 268.

¹⁵ Chiriac 1988-1989, p. 254, 258-259, 264; Damian 1999, p. 123-137; Holubeau 2006, p. 268-275.

¹⁶ Damian 1999, p. 124 și n. 33-34, 37; Chiriac, Papasima 2000, p. 228; Holubeau 2006, p. 268, 270.

¹⁷ Damian 1999, p. 124 și n. 35; Holubeau 2006, p. 268.

¹⁸ Boroneanț, Ciuceanu 1977, p. 49-57; Holubeau 2006, p. 268, 275.

¹⁹ Damian 1999, p. 124 și n. 36.

²⁰ Diaconu 1980b, p. 193; Holubeau 2006, p. 277.

²¹ Chiriac 1988-1989, p. 249-269; Papasima, Chiriac 1994, p. 23-24; Damian 1999, p. 127-128; Chiriac, Papasima 2000, p. 222, 231, fig. 2; Holubeau 2006, p. 268-269.

²² Atanasov 1984, p. 91-98, pl.I-IX; Atanasov 1989, p. 55-57, fig. 2a, 3b, pl. II/2, III/1-2; Atanasov 1993, p. 135-137, fig. 2, pl. I-II; Damian 1999, p. 128-129; Holubeau 2006, p. 268, 273, fig. 4.

²³ Margos 1983, p. 125-129; Atanasov 1989, p. 54-55, pl.I/1-2, II/1-2, III/1-2; Atanasov 1991a, p. 33-43; Damian 1999, p.129; Holubeau 2006, p. 268, 270-272, fig. 3.

²⁴ Atanasov 1989, p. 57-61; Atanasov, Cesmeždiev 1990, p. 110-140; Atanasov 1991a, p. 33-43; Holubeau 2006, p. 274, fig. 9.

²⁵ În ceea ce privește încadrarea cronologică a aşezămintelor mănăstirești rupeste descoperite în Dobrogea, trebuie menționat faptul că reprezintă, într-o anumită măsură, opera unor comunități creștine din epoca bizantină timpurie, fiind refolosite în secolele IX-XI și chiar ulterior (Chiriac 1988-1989, p. 264; Atanasov 1991a, p. 43; Margos 1983, p. 129; Damian 1999, p. 133; Chiriac, Papasima 2000, p. 228). Coloniile monahale de la Murfatlar-Basarabi și Kanaghiol (din apropierea Silistrei) apar la sfârșitul mileniului I (secolul al X-lea, uneori pretându-se la o plasare mai largă, în secolele IX-XI), în timp ce acelea de la Suha Reka și din apropierea Varnei și Caliacrei, deși datează din epoca romano-bizantină, sunt mai intens populate în secolele XII-XIV (Damian 1999, p. 133). Cât privește aşezământul de la Dumbrăveni, acesta are două faze de utilizare, în sec. IV-VI și IX-X (Papasima, Chiriac 1994, p. 23; Chiriac, Papasima 2000, p. 223-226). Există și păreri care pledează pentru o situație similară în cazul complexului de la Murfatlar-Basarabi-Stânciulescu 1977, p. 1024-1034; Holubeau 2006, p. 255-256, n. 45; eventual Agrigoroaei 2007, p. 589, situație nesușinută însă de argumente

Prin integrarea sa într-un orizont de aşezăminte monastice specific Dobrogei istorice²⁶, precum și într-o zonă mai largă, din Spania până în Palestina, complexul de la Murfatlar-Basarabi a provocat, în special după 1990, interesul unor proiecte științifice²⁷, care au contribuit la cunoașterea sitului, conținând totodată eforturi pentru asigurarea conservării lui.

Actualul demers²⁸ își propune prezentarea stadiului cercetării problemei suscite de această descoperire, precum și a câtorva rezultate ale unor cercetări mai recente, în special a planului general

arheologice *in situ*. Totuși, nu trebuie uitate acele elemente care sugerează caracterul arhaizant al monumentului și implicit presupunerea unei continuități a populației purtătoare a acestor tradiții (vezi în acest sens Damian 1999, p. 133 și n. 131-134; Barnea 2003, p. 89).

²⁶ Tratarea unită a fenomenului mănăstirilor rupestre din Dobrogea istorică a fost oarecum neglijată până recent, cu toate referirile conținute de unele studii (vezi Chiriac 1988-1989, p. 258-264; Damian 1999; Holubeau 2006), atât din cauza componentei atee a epocii comuniste, cât și a faptului că siturile sunt situate de ambele părți ale graniței româno-bulgare.

²⁷ Începând din 2004, un proiect internațional, *Prospecțiunea arheologică a monumentelor rupestre din NE-ul Balcanilor*, și-a propus studierea tuturor acestor situri. Finanțat în principal de Columbia University și Tianaderrah Foundation, el a reunit Muzeul Național de Istorie a României din București, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, Muzeul de Arheologie din Silistra și Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București. O echipă româno-bulgă, compusă din Silviu Anghel, Mihai Vasile, Andra Samson, Alexandra Zbucnea, Georgi Atanasov și Stela Donecova, a înregistrat date pe teren, în perioada 2004-2007, de ambele părți ale graniței. Pe lângă munca de teren și utilizarea documentației publicate, în cazul sitului de la Murfatlar-Basarabi fundamental este și aportul arhivelor Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” și Institutului Național al Monumentelor Istorice, precum și al arhivei Bilciurescu. Această etapă a proiectului amintit s-a finalizat prin realizarea planului general al ansamblului de la Basarabi-Murfatlar-Basarabi și a unei expoziții itinerante, *O istorie în cretă. Complexul rupestru de la Murfatlar-Basarabi*. Vernisată în decembrie 2007 la Muzeul Național de Istorie a României, expoziția va fi prezentată la Constanța și la Silistra și va constitui baza unui muzeu de sit organizat în apropierea monumentului rupestru.

²⁸ Este o concretizare în plan publicistic a unui efort de documentare presupus de organizarea expoziției amintite anterior, *O istorie în cretă. Complexul rupestru de la Murfatlar-Basarabi*. Cu această ocazie, Andra Samson și Anca Bănăseanu au întocmit fișele privind obiectele mărunte aflate în colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” și pe cele referitoare la complexele funerare. Desenele pieselor au fost făcute de Andra Samson. Traducerea celei mai mari părți a materialelor redactate, care stau și la baza actualului rezumat, aparține Corinei Borș, pentru care autorii îi mulțumesc. Realizarea planului general al complexului reprezintă efortul Andrei Samson și al lui Mihai Vasile. Folosim totodată această ocazie pentru a adresa mulțumirile noastre domnului profesor Alexandru Barnea, pentru sprijinul acordat în realizarea documentarului.

al ansamblului de la Murfatlar-Basarabi, întocmit cu această ocazie, precum și valorificarea unor informații și materiale arheologice rămase inedite, de tipul descoperirilor de obiecte mărunte și al celor având caracter funerar.

La Murfatlar-Basarabi a funcționat o carieră de cretă (fig. 17), acoperind o suprafață de circa 200 x 40 m²⁹, identificată prin patrusprezece sectoare, utilizată în vederea ridicării *valului de piatră*, construit din cretă pe porțiunea cuprinsă între localitățile Basarabi și Valea Seacă³⁰. Lățimea bazei valului este în această zonă de peste 20 m, din cauza friabilității materialului din care a fost ridicat³¹. Exploatarea cretei în carieră se făcea printr-un sistem de drumuri de acces spre locul de exploatare, de unde se alegeau suprafete din masiv care se excavau de sus în jos, rezultând bazine, cu adâncimea maximă de 10-15 m. Excavațiile rămase în urma exploatarii au fost umplute cu cretă sfărîmată și bolovani de diferite mărimi. Dimensiunile blocurilor de cretă descoperite sunt: 0,80 x 0,40 x 0,25 m sau 0,50 x 0,40 x 0,20 m³².

Complexul rupestru de la Murfatlar-Basarabi (fig. 4) este dispus pe trei niveluri sau terase, corespunzând cu trei etape de activitate ce s-au succedat în timp destul de repede: terasa cea mai înaltă este reprezentată prin intrarea în bisericuță B 1 (cea mai bine păstrată) și prin ansamblul E (bisericiutele E 3 și E 5), galerile funerare G 1-5 și anexe E 1, E 2, E 4 și E 6, din care E 5 și E 6 sunt relativ bine păstrate, iar E 1-4 au plafoanele și peretii prăbușiti și, eventual, accesul în B 2. Terasa de la mijloc este marcată de intrarea în bisericuță B 3 cu anexele respective și de majoritatea morțintelor, iar terasa inferioară de intrarea în bisericuță B 4³³.

Diferitele încăperi ale ansamblului monastic nu au funcționat izolate una de alta. Accesul de la B 1 la B 2 se făcea probabil peste actualul sector de

²⁹ Barnea 1962a, p. 206, fig. 28; Barnea 1962b, p. 294-297; Barnea 1962c, p. 349-350; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 223-224; Barnea 2003, p. 85-87.

³⁰ Diaconu 1962a, p. 1218 și n.3; Barnea 1962a, p. 294, 304-308; Barnea 1962b, p. 300; Barnea 1962c, p. 366 și n. 1; Barnea 1965, p. 169; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 102, n. 86; Diaconu 1980a, p. 767-768; Barnea 1975, p. 95.

³¹ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 102, n. 86, p. 114; Barnea 1975, p. 95.

³² Barnea 1962b, p. 294; Barnea 1962c, p. 350; Barnea 1968, p. 39; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 223; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 223.

³³ Barnea 1962a, p. 189, fig. 8; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 224-225; Barnea 1987, p. 105; Barnea 2003, p. 63, 87, fig. 1. Vezi de asemenea secțiunea datorată arh. M. Opreanu (după Agrigoroaei 2007, p. 567, fig. 1).

carieră 2. De la B 2 se cobora la B 3 printr-un tunel. În podeaua acesteia din urmă, o deschidere permitea coborârea spre B 4. Se mai putea intra în B 3 și din afară, prin niște trepte scobite deasupra intrării în B 4. Intrarea în B 4 era la peste 1 metru deasupra nivelului de călcare din epocă. Accesul se făcea probabil pe o scară. Dintr-o anexă a bisericiutei B 3 se deschidea o intrare înspre sud, aproape de C 1. Accesul la camera funerară se făcea peste actualul sector de carieră 4. Aceeași intrare din B 3 legă masivul-peninsulă și de zona E. De partea cealaltă, o deschidere în G 1 permitea accesul în interiorul zonei E. Accesul în această zonă se mai făcea și în dreptul spațiilor E 3 sau E 5, prin deschideri astăzi pierdute.

B 1³⁴ (fig. 5/a) este prima bisericuță descoperită în 1957. Este cioplită pe panta de nord a dealului Tibișir, la un nivel mai înalt decât celelalte trei. Dimensiunile ei sunt de 6 m lungime și 2 m lățime și înălțime. Planul este dreptunghiular, neregulat și este compus de la vest la est din trei încăperi (pronaos, naos și altar). Cele trei încăperi sunt separate prin intermediul a doi pereti cruceați în masivul de cretă, groși de aproximativ 0,50 m fiecare și având în mijloc câte o deschidere arcuită în partea de sus. Pronaosul comunică cu exteriorul prin deschiderea de pe latura de nord (având dimensiunile de 2,20 x 1,60 m); în pronaos, pe latura de sud, există o bancuță joasă, iar pe cea de est sunt două postamente, cruceate în masivul de cretă. Naosul are pe peretele de nord o masă în forma unui bloc de cretă înalt de 0,88 m, iar lângă altar o masă pentru ofrande. Altarul are dimensiunile de 1,05 x 1,75 m, iar peretele de est este sub forma unei mici abside neregulate. Masa altarului este reprezentată de un bloc de cretă înalt de 0,80 m și cu laturile de 0,53 x 0,42 m. În colțul de sud al camerei altarului mai este cruceată în peretele de cretă o măsuță, iar în colțul de nord, un mic postament.

Masivul-peninsulă este compus din trei bisericiute suprapuse.

B 2³⁵ (fig. 5/b) este situată cel mai sus dintre toate și este cea mai mică. Se află la 7,50 m distanță de intrarea în B1 și comunică cu B3 printr-un tunel.

³⁴ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 542-546 fig. 3-5; Barnea 1962a, p. 187-188, 190-192, fig. 1-2, 7; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 192-196, fig. 49-50; Barnea 1977, p. 134-135; Barnea 1981, p. 46-49, 51, pl. 9-11; Barnea 1987, p. 93-95, fig. 1; Damian 1999, p. 126-127; Barnea 2003, p. 68-71.

³⁵ Barnea 1962a, p. 192-194; Barnea 1962b, p. 294; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 197-198; Barnea 1981, p. 50-51, pl. 11; Barnea 1987, p. 95-96; Damian 1999, p. 126-127; Barnea 2003, p. 71-73.

Din păcate, bisericuța s-a prăbușit în partea superioară încă din vechime, pereții păstrându-se doar pe o înălțime de maximum 1,50 m. Dimensiunile ei sunt de $4 \times 2,20$ m. Planul este asemănător cu cel al B1, împărțit în trei încăperi (pronaos, naos și altar) situate la același nivel. Pronaosul are lungimea de 1,12-1,35 m și comunica cu naosul prin trei deschideri tăiate într-un perete subțire, din care nu s-a mai păstrat decât baza cu cele trei praguri cioplite. Naosul are dimensiunile de $2,20 \times 1,10$ m și comunică cu altarul printr-o singură deschidere, largă de 0,45 m, tăiată în mijlocul unei balustrade, poate inițial un perete având grosimea medie de 0,35 m. Pe peretele dinspre altar, în colțuri, naosul mai prezintă două postamente. Altarul are lărgimea de 1,92 m și adâncimea de 1,05 m. Peretele altarului este arcuit spre sud-est, prestolul este de forma unui bloc cu patru laturi, iar pe latura de sud a altarului se mai păstrează partea inferioară a unui postament (scaun) cruțat în masivul de cretă.

B 3³⁶ (fig. 6/a) se află sub B 2, tot în masivul peninsulă. Planul ei diferă de celelalte, având doar două încăperi (naos și altar), iar spre sud are câteva încăperi anexe, în care au fost descoperite morminte și culoarul de comunicare cu B 2. Tot în anexe, într-una dintre încăperi, podeaua lipsește (pe o suprafață de circa $1 \times 0,50$ m) pentru a comunica cu B 4. Naosul este de formă dreptunghiulară, cu laturile de $2,50 \times 2$ m, și înălțimea de 2,10 m. La intrarea în naos, se mai păstrează urmele a ceea ce au fost stâlpii de susținere a ușii, iar pe peretele dinspre altar se mai păstrează o banchetă cruțată în cretă. Camera altarului este absidată spre est, cu diametrul de 2,05 m și înălțimea egală cu diametrul. Prestolul este un bloc patrulater, cruțat, ca de obicei, în masivul de cretă, dar singurul care nu are latura de est lipită de peretele absidei altarului. Dimensiunile puțin mai mari ale încăperii altarului permit circularea în jurul prestolului. Se mai păstrează și două postamente la sud și nord, precum și urmele unei catapetesme. În pavimentul altarului sunt trei scobituri dreptunghiulare, având ca funcție spălările liturgice. Încăperile anexe - trei cripte și o galerie strâmtă și îngustă, sub formă de „melc” (osuar ?) - au avut probabil destinația de spații de înmormântare.

³⁶ Barnea 1962a, p. 195, 198; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 198-199, 202; Barnea 1981, p. 52, 54, pl. 12; Barnea 1987, p. 96-97; Damian 1999, p. 126-127; Barnea 2003, p. 73-76.

B 4³⁷ (fig. 5/c) se află sub B 3, la nivelul cel mai de jos al masivului-peninsulă. Este și cea mai mare, având dimensiunile de $7 \times 3,50$ m. Accesul în interior se face printr-o deschidere, în partea de nord, înăltă de 1,70 m și largă de 0,60-0,80 m. Planul este asemănător cu cel al B 1 și B 2, împărțit în trei camere: pronaos, naos, altar la care se adaugă și o criptă pe peretele de sud al naosului. Pronaosul este o încăpere dreptunghiulară, îngustă, separată de naos prin doi stâlpi pătrați, cruceați în masiv, la mijloc și alți doi „zidiți” în cărămizi de cretă. Naosul este încăperea cea mai mare a B 4. Este ușor boltită, are un stâlp mare în centru, cu patru laturi, pentru susținere, și câte doi mai mici în laterale, legați de câte o mică banchetă fiecare. Pe peretele de sud comunică cu o criptă. Altarul este situat cu o treaptă mai sus decât naosul și comunică cu acesta prin trei intrări arcuite în partea superioară și decorate cu trei rânduri de vopsea roșie. În altar sunt scobite în cretă trei blocuri, fiecare cu câte patru laturi și alipit peretelui arcuit al abisdei, făcând impresia că, în afară de prestol, mai sunt încă două, câte unul de o parte și de alta. Scobiturile pe care le prezintă pe fața superioară blocurile din dreapta și din stânga arată că ele aveau altă funcție liturgicală decât cea de masă de altar.

În extremitatea de sud a complexului, se găsesc alte două bisericiute-paraclis. Prima dintre ele este **E 3³⁸** (fig. 8, 14/a-b). Distrusă în cea mai mare parte, este compusă din naos și altar, fiind orientată spre est, cu dimensiunile de circa $6 \times 3,50$ m. Naosul este de formă trapezoidală, cu laturile măsurând între 1,40 m și 2,05 m. Camera altarului este sub formă de absidă, cu lărgimea de 1,50 m. Cruțat în peretele altarului, prestolul este un bloc de cretă dreptunghiular, înalt de aproximativ 1 m. Tot în camera altarului, înspre est, există o deschidere ce comunică cu bisericuța E 5. Spre vest, naosul comunica printr-un prag deplasat spre nord, cu o încăpere absidată, de formă dreptunghiulară, având dimensiunile de circa $2 \times 0,80 \times 1$ m, în centrul căreia se aflau doi stâlpi pentru susținere, care azi

³⁷ Barnea 1962a, p. 198; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 202-203, fig. 52; Barnea 1981, p. 58, pl. 15; Barnea 1987, p. 97-98, fig. 4; Damian 1999, p. 127; Barnea 2003, p. 76-77.

³⁸ Barnea, Bîlculescu 1959, p. 553-555, fig. 13, 21; Barnea 1962a, p. 200-202, fig. 19; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 181, 190-191, fig. 47/2; Barnea 1977, p. 137-139; Barnea 1981, p. 78-80, 82, pl. 25; Barnea 1987, p. 101-103, fig. 7; Damian 1999, p. 125; Barnea 2003, p. 63-67.

nu se mai păstrează. Această încăpere a fost identificată de Ion Barnea ca fiind pronaosul bisericii E 3; drept urmare, biserica ar avea un plan arhaizant³⁹, imitând pe cel al unei basilici paleocreștine cu contraabsidă, cu dimensiuni ce amintesc de arhitectura funerară a unor basilici paleocreștine din Africa de Nord, Spania, Dalmatia și Grecia⁴⁰. Însă, după realizarea unui plan complet al ansamblului rupestru și cercetarea de teren mai recentă, am fi înclinați să conchidem că biserica E 3, la fel ca și biserica E 5, este compusă doar din două camere: naos și altar.

E 5⁴¹ (fig. 8) se află spre interiorul masivului, la est de E 3. Legătura cu E 3 se face printr-o deschidere din altarul acesteia, comunicând însă și cu E 2 printr-un culoar, ce se află pe peretele de sud al naosului. Planul este alcătuit din două camere: naos și altar. Naosul este de formă patrulateră, cu dimensiunile laturilor de circa 3 m și înălțimea medie de 2,20 m. Se desparte de altar printr-o nișă, flancată de alte două nișe mai mici, ce îndeplineau funcția de *prothesis* și *diaconicon*. Altarul păstrează resturile unui *cancellum*. Blocul patrulater care îndeplinea funcția de masă a altarului s-a păstrat în mică măsură.

În concluzie, bisericiile urmează un plan simplu, dreptunghiular, ușor de cioplit, variind însă ca proporții și compartimentare interioară. Unele au naos, pronaos și altar (B 1, B 2, B 4, E 3), altele au doar două încăperi – altar și naos (B 3, E 5). Sfânta masă este de forma unui bloc patrulater, fiind cioplită în peretele absidei altarului. Benzile de vopsea roșiatică ce decorează fețele arcadelor și resturile din aceeași vopsea, păstrate împrejurul unor nișe pentru opaiete și pe tenuiala unor deschideri, duc la presupunerea că interioarele erau vopsite⁴².

Creta în care a fost săpat complexul rupestru⁴³ a permis incizarea unui însemnat număr de inscripții și reprezentări, de către un mare număr de persoane, fie ei călugări, pelerini sau lucrători de carieră, în momente diferite, și deci cu semnificații

foarte diverse. Din cauza degradării sitului, numărul de graffiti vizibili se reduce cu fiecare zi.

Inscripțiile, care au suscitat interesul multor învățăți⁴⁴ ce s-au pronunțat asupra interpretării și semnificației lor, neputându-se formula până în prezent un punct de vedere unanim împărtășit, au fost incizate pe pereții celor șase biserici și pe pereții C 1, pe peretele din stânga G 4, pe unele blocuri cioplite din cariera de cretă⁴⁵, înregistrându-se trei în limba greacă⁴⁶, 20 chirilice în limba slavă veche și una glagolitică⁴⁷ și circa 60 de inscripții runice, încă nedescifrate⁴⁸.

⁴⁴ Precum I. Barnea, P. Diaconu, P. Năsturel, M. Isbășescu, D. P. Bogdan, G. Mihailă, V. Beșevliev, D. Ovčarov, K. Popkonstantinov, E. Tryjarski, P. Georgiev și alții.

⁴⁵ Barnea 1962a, p. 188, fig. 3, p. 196, fig. 13; Barnea 1965, p. 163-170, fig. 24-32; Barnea, Ștefanescu 1971, p. 203, 210-221, fig. 59-69; Barnea 1981, p. 68, 72-76, 88, pl. 20, 22-24, 30.

⁴⁶ Inscriptiile grecești constau din: invocăția preotului *Iosif*, aflată pe un stâlp din naosul B 4; un reper cronologic, „*Luna martie, indictionul 10, anul 6490*” (=982), provenind tot din B 4, contestat însă; *Sfântul Theodor* – inscripție în poziție cruciformă de o parte și de alta a capului unei reprezentări umane figurate în stânga intrării principale dintre naosul și altarul E 5 (Barnea, Bilciurescu 1959, p. 22; Barnea 1962a, p. 190; Oikonomides 1965, p. 64, n. 28; Barnea, Ștefanescu 1971, p. 212, 217-218, 221, fig. 64-65; Barnea 1981, p. 68, pl. 20, p. 72, pl. 22/1; Diaconu 1984, p. 164 și n. 37, p. 166, fig. 6; Barnea 1987, p. 101; Barnea 2003, p. 82).

⁴⁷ Inscriptiile slave vechi sunt cel mai bine reprezentate pe pereții B 4. Au fost interpretate ca reprezentând repere cronologice – *leat 6500* (=992), contestate însă, expresii liturgice („datori suntem”), texte din Noul Testament sau formule având conținut religios – comemorativ, incluzând mențiuni ale unor nume ca *Damian preotul, Yane popa* (Aian preotul) care „a aprins lumânări pentru păcatele sale”, *Simeon și Gheorghe jupan*, un oarecare *Toupan* care menționează că a tăiat în stâncă de cretă biserică încinată Sf. Gheorghe, un oarecare *Nerade* își înscrie de câteva ori numele, fără altă mențiune; încinătorul cu numele *Olia* sau *Ilia* ori cuvântul slav *untelemn* (Bogdan 1961, p. 40 și urm.; Comșa 1964, p. 364, fig. 1; Barnea, Ștefanescu 1971, p. 195, 203, 210-212, fig. 60-63, 67-69; Barnea 1981, p. 64, 68, 72-76, pl. 18, 22-24; Barnea 1987, p. 93, 99-101; Popkonstantinov, Kronsteiner 1994, p. 61-102; Barnea 2003, p. 70, 78-81).

⁴⁸ Inscriptiile runice (Barnea, Ștefanescu 1971, p. 203, 210, 219, fig. 59, 66; Barnea 1981, p. 72, 88, pl. 22 și 30; Barnea 1987, p. 98-99; Diaconu 1988a, p. 126, n. 19; Diaconu 1988b, p. 187; Barnea 2003, p. 92-96) au fost considerate asemănătoare cu aşa zisele rune turice descoperite în Mongolia, în sudul Rusiei, cu unele semne izolate aflate în așezările de la Pliska, Madara, Preslav sau de pe teritoriul Ungariei. O încercare de clasificare a runelor de la Basarabi stabileste existența mai multor categorii de texte gotice, gotico-vechi, germane, vechi germane și protobulgare, putând fi atribuite populațiilor turice (protobulgari, pecenegi) sau unor rămășițe ale goților creștini, care, după mențiunea lui Walafridus Strabus, trăiau în apropierea Tomis-ului (Diaconu, Năsturel 1969, p. 450-451) sau chiar a unor populații nordice (vikingi). Ca încercări de desifrare amintim numele grecești

³⁹ Barnea 1971, p. 81.

⁴⁰ Barnea 1962a, p. 202; Barnea, Ștefanescu 1971, p. 190.

⁴¹ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 556-557, fig. 23; Barnea 1962a, p. 204, fig. 24; Barnea, Ștefanescu 1971, p. 191-192, fig. 47/3; Barnea 1977, p. 139; Barnea 1981, p. 84-85, pl. 28/1-2; Barnea 1987, p. 103; Damian 1999, p. 126; Barnea 2003, p. 67-68.

⁴² Barnea 2003, p. 66-68, 77.

⁴³ Pentru tehnicele diferite utilizate în excavarea cretei, cel puțin trei identificate după amprente de pe pereții monumentelor, vezi Agrigoroaei 2007, p. 571-589.

Pe lângă textele incizate, pe pereții carierelor, bisericuțelor (mai ales B 3, B 4, E 3, E 5) și camerelor funerare (C 1-2), se mai găsesc și reprezentări geometrice, zoomorfe și antropomorfe⁴⁹, unele cu pronunțată și explicită încărcătură religioasă. Se remarcă prezența motivelor de ordin creștin, precum: crucea, principalul simbol creștin, cel mai des și mai variat reprezentat⁵⁰ și porumbelul⁵¹; scene liturgice cunoscute, foarte primitiv redate – o presupusă „Naștere a Domnului” (naosul E 3)⁵²; planul unei biserici⁵³; scene legate eventual de cultul morților⁵⁴; reprezentările de oranți și/sau orante (în E 3 și B 4)⁵⁵, ca și de sfinți (în B 3, B 4, E 5) – personaje identificate cu Iisus Christos, Sf. Ioan Botezătorul sau Sf. Theodor⁵⁶, figură ce poate fi asociată cu reprezentările de cai⁵⁷; motive biblice – reprezentări ale piciorului uman⁵⁸ ce ar putea sugera spălarea picioarelor celor doisprezece apostoli de către Christos⁵⁹ sau scena

Agathon, Khariton și Agathonik pentru inscripția formată din trei rânduri scurte din stânga intrării în B 4 (Barnea 1981, p. 88, pl. 30/4; Tryjarski 1981, p. 60-62, nr. 1-3; Barnea 1987, p. 98-99), numele patriarhului monofizit al Constantinopolului, *Ioan din Efes*, conținut în inscripția alcătuită din 17 semne de pe peretele de est al aceleiași biserici (Barnea 1981, p. 72, pl. 22/3; Tryjarski 1981, p. 62-63, nr. 5; Barnea 1987, p. 99), numele *George Areopagita* în cea cu 11 semne de pe peretele de vest al naosului B 4 (Barnea 1981, pl. 22/2, 3; Tryjarski 1981, p. 62, nr. 4; Barnea 1987, p. 99). Există și inscripții considerate combinate, precum grafittul alcătuit din 12 semne amestecate, runice și chirilice, care ar cuprinde numele *Hiponymos Gotike* (Barnea 1987, p. 95). Despre scrierea runică târzie din zonele circumpontice considerată o scriere criptografică vezi Diaconu 1988a, p. 126, n. 19.

⁴⁹ Theodorescu 1974, p. 88-89; Theodorescu 1976, p. 124; Diaconu 1980a, p. 767; Damian 1999, p. 131-132.

⁵⁰ Barnea, Ștefănescu 1971, fig. 58-59, 63; Barnea 1981, p. 62-63, pl. 17/2-3, 18, p. 68-69, pl. 20/2-3, p. 86-87, pl. 29/3, p. 91, pl. 31/2; Diaconu 1981, p. 377, n. 19.

⁵¹ Barnea, Ștefănescu 1971, fig. 63; Barnea 1981, p. 64, pl. 18; Barnea 2003, p. 78.

⁵² Barnea, Ștefănescu 1971, fig. 53; Barnea 1981, p. 80, pl. 26. După alte opinii, ar fi vorba de redarea învierii lui Lazăr (Diaconu 1984, p. 164, n. 36).

⁵³ Barnea 1962a, fig. 15; Barnea, Ștefănescu 1971, fig. 53/1; Barnea 1981, p. 19, 62, pl. 17/1; Barnea 2003, p. 78.

⁵⁴ Barnea 1981, p. 66, pl. 19/1; Diaconu 1981, p. 377.

⁵⁵ Barnea 1962a, p. 201, fig. 21; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 205, 216, fig. 54, 63; Barnea 1981, p. 64-67, 82, pl. 18, 19/3, 27; Barnea 1977, fig. 62; Barnea 1987, p. 101.

⁵⁶ Barnea 1962a, p. 196, fig. 14, p. 201, fig. 20, p. 204-205, fig. 25; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 203, 205, 209, fig. 54, 58; Barnea 1981, p. 18, 60, 66, 84, pl. 16, 19/2, 28/3; Diaconu 1981, p. 377 și n. 21; Diaconu 1984, p. 163-164, 166, fig. 6.

⁵⁷ Diaconu 1981, p. 377 și n. 21; Diaconu 1984, p. 163-164, 166, fig. 6; Diaconu 1995, p. 325. Pentru reprezentările de cai legate de populațiile de stepă vezi Barnea 2003, p. 90-91.

⁵⁸ Barnea 1962a, p. 193.

⁵⁹ Diaconu 1975, p. 267-268, fig. 1/1-2.

circulară având în centru o cruce suprapusă de un iepure în centrul unei suite de cai alergând, interpretată ca redând martirul lui Christos în mijlocul apostolilor⁶⁰. Există și motive cu un pronunțat caracter simbolic precreștin⁶¹, printre care pomul vietii, corabia⁶² sau labirintul⁶³. Pe lângă reprezentări religioase, sunt incizate și animale fantastice – șerpi împletită, dragoni, cu sau fără cap de fiară (în E 5, B 4, C 1-2), animale prezente în mitologia și în arta nord-europeană⁶⁴, dar și reprezentări de animale obișnuite (cai, iepuri, câini, cerbi, vulpi, păsări), scene de vânătoare (?), cai și călăreți (în B 1-4, la vest de B 3 și în C 1)⁶⁵. Sunt și reprezentări insolite, precum: pentagrama⁶⁶, țintarul⁶⁷, coarnele de consacrație⁶⁸.

În privința obiectelor de cult folosite, putem aminti descoperirea a două cruci, una din cretă și cealaltă din foia de aramă, a trei ouă și a câtorva potire euharistice, de asemenea din cretă.

Cruciulița de cretă⁶⁹ (cat. nr. 1, fig. 18/b) a fost descoperită în anul 1958, în sectorul F3 al sitului, în umplutura uneia dintre carierele de cretă. Ea prezintă brațul inferior evazat la bază, brațele laterale sunt dreptunghiulare, iar decorul este incizat doar pe avers, fiind format din linii ce delimitizează forme romboidale și triunghiulare. Forma cruciuliței nu este singulară, ea se regăsește incizată și pe pereții complexului⁷⁰.

Crucea de aramă (cat. nr. 2, fig. 18/a) a fost descoperită în campania din 1960 în zona sectorului D, la 0,20 m distanță de locuința L 1. Este în stare fragmentară, fiind formată din trei bucăți. Brațul inferior era aplicat, probabil, pe un

⁶⁰ Diaconu 1995, p. 325.

⁶¹ Theodorescu 1974, p. 88-89.

⁶² Barnea 1962a, p. 193, fig. 12; Diaconu, Năsturel 1969, p. 446, fig. 2/1; Barnea 1981, p. 86, pl. 29/2; Barnea 2003, p. 91, 96.

⁶³ Barnea 1963, p. 189, fig. 1/1-2, fig. 2; Diaconu, Năsturel 1969, p. 447, fig. 3; Barnea, Ștefănescu 1971, fig. 53; Barnea 1981, p. 70, pl. 21/2; Barnea 2003, p. 78 – labirintul este considerat semn al învierii.

⁶⁴ Barnea 1962a, p. 193, fig. 17; Diaconu, Năsturel 1969, p. 444, fig. 1/1-4; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 206, fig. 55; Barnea 1981, p. 86, pl. 29/1; Barnea 2003, p. 91, 96.

⁶⁵ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 544, fig. 6; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 187, fig. 46, p. 206-208, fig. 55-57.

⁶⁶ Barnea 1981, p. 52, pl. 12/3.

⁶⁷ Barnea 1981, p. 52, pl. 12/2.

⁶⁸ Barnea 1981, p. 54, pl. 13/1. Pentru o altă interpretare a acestui graffitti vezi și Fetisov 2007, p. 29-44.

⁶⁹ Barnea 1962b, p. 299, 302, fig. 9/2; Barnea 1965, p. 169, 172, fig. 34/2; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 225, 227, fig. 71/2; Barnea 1981, p. 90-91, pl. 31/2.

⁷⁰ Vezi, de exemplu, crucile de pe peretele estic al B 4 (Barnea 1981, p. 63, pl. 17/2-3).

suport de lemn (se conservă la bază nitul și cele trei găuri de fixare). Brațele sunt puternic evazate la capete, iar brațul lateral rupt în două având un orificiu median pentru fixare. Obiectul, rămas inedit până acum, se înscrie probabil în categoria crucilor procesionale sau fixe, documentate în epocă în spațiul Dunării de Jos, reprezentând o categorie a obiectelor de cult constituind mobilierul obligatoriu al oricărei biserici. Analogiile cele mai apropiate sunt reprezentate de piese descoperite la Silistra⁷¹, Sredîște⁷², Rujno⁷³ și Tzar Asen⁷⁴, localități situate toate în zona Siliștrei.

Ouăle de cretă descoperite sunt în număr de trei (cat. nr. 3-5, fig. 19/a-c). Unul dintre ele, cunoscut în literatură ca „încondeiat”, prezintă un decor foarte bine păstrat, incizat, cu linii circulare și elipsoidale⁷⁵ și a fost descoperit în sectorul F6 al sitului, în umplutura uneia dintre cariere (cat. nr. 5). Celelalte două ouă de cretă (cat. nr. 3-4), inedite până acum, sunt fusiforme și fără decor⁷⁶. Au fost descoperite la interval de un an, unul dintre ele în 1960, în B2, celălalt în 1961, în secțiunea trasată pentru bisericuță B4.

În ceea ce privește potirele euharistice (cat. nr. 6-7, fig. 19/d-e)⁷⁷, au fost descoperite câteva, probabil cel puțin cinci⁷⁸, cupe bitronconice din cretă, toate sparte din vechime, obținute prin cioplire. Suportul unora dintre cupe era scobit spre interior; partea inferioară, când nu era scobită, avea înfățișarea unui mâner de formă bitronconică; în locul de îmbinare a celor două trunchiuri de con, unele cupe erau prevăzute cu guler inelar⁷⁹. Aceste piese sunt considerate o replică în cretă a potirelor euharistice de calcar, cunoscute în Dobrogea secolului al VI-lea⁸⁰, încă o sugestie a caracterului arhaizant al

monumentului⁸¹, o reflectare a continuității unora dintre fenomenele culturale dobrogene⁸².

Complexul de la Murfatlar-Basarabi este, în afara unui spațiu sacru, și unul de viețuire. Astfel, în sectorul D⁸³, a fost descoperită în anul 1957 o locuință de suprafață, denumită L 1 (fig. 7)⁸⁴. Este de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile interioare de 2,87 × 2,10 m, cu temelia, păstrată pe înălțimea de 0,50-1 m, zidită din calupuri de cretă, legate cu mortar tot din cretă, cu pereti a căror grosime era cuprinsă între 0,40 × 0,45 m. În partea de sud a locuinței se găsea o anexă cu lățimea de 0,70 m; temelia acestei anexe se afla cu 0,60 m mai sus față de pavimentul locuinței. Intrarea se afla pe latura lungă de sud-vest. În colțul nordic al locuinței, se mai păstra urmele unei vetre, cu dimensiunile de 1,10 × 1,22 m și numeroase fragmente ceramice. În sectorul D au mai fost descoperite diferite piese de corn, fusaiole și greutăți din cretă. Majoritatea fragmentelor ceramice provin de la oale din specia nisipoasă, decorate cu incizii orizontale și linii în val, *in situ* găsindu-se o oală întregibilă de mărime mijlocie⁸⁵, precum și un urciorăș decorat cu smalț verde-olive⁸⁶.

Pe latura de sud a paraclisului E 3, la un nivel situat cu 1 m mai jos, a fost cioplită o încăpere – E 2⁸⁷ (fig. 8), folosită ca locuință, de formă dreptunghiulară neregulată, cu dimensiunile de 3,30 × 2,62 m, cu colțurile ușor rotunjite și tavanul boltit; înălțimea acestei încăperi este de 2,15 m. Această încăpere se leagă de cea de deasupra ei (E 4) printr-o serie de patru trepte și o deschidere înaltă de 1,97 m și lată de 0,80 m. Din păcate, azi acest fragment de boltă este prăbușit, se mai păstrează doar cele patru trepte. În colțul de sud-

⁷¹ Atanasov 1991a, p. 93, 97, fig. 2, 2, pl. I. 2.

⁷² Atanasov 1991a, p. 89, 95, fig. 4. 7.

⁷³ Atanasov 1991a, p. 89, 95, fig. 4. 8.

⁷⁴ Atanasov 1991a, p. 92, 94, fig. 5.10; Totev 1998-1999, p. 193-195, fig. 1-4.

⁷⁵ Barnea 1962b, p. 299, 302, fig. 9/1; Barnea 1965, p. 169, 172, fig. 34/1; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 225, 227, fig. 71/1; Barnea 1981, p. 90-91, pl. 31/1.

⁷⁶ Un astfel de ou, din cretă, fără decor, a fost descoperit în anul 2005 la Isaccea, vezi Baumann *et alii* 2006, p. 186.

⁷⁷ Diaconu 1984, p. 162-164, fig. 4/1-3.

⁷⁸ P. Diaconu prezintă trei exemplare, cu următoarele dimensiuni: înălțimea - 7,8 cm, 8,7 cm, 7,3 cm, diametrul maxim al părții superioare - 7 cm, diametrul maxim al părții inferioare - 8,7 cm, 8,6 cm, diametrul gâtului - 4,7 cm, 5,2 cm, 4,4 cm (Diaconu 1984, p. 162-164, fig. 4/1-3), iar în colecțiile Institutului de Arheologie au mai fost găsite două, incluse în catalog.

⁷⁹ Diaconu 1984, p. 162-164, fig. 4/1-3.

⁸⁰ Diaconu 1984, p. 162-163. Remarcăm asemănarea frapantă dintre cele două piese incluse în catalog și piesele ilustrate de

la Pârjoiaia – Izvoarele, jud. Constanța (Diaconu 1984, p. 165, fig. 5/1-2).

⁸¹ Damian 1999, p. 133.

⁸² Diaconu 1984, p. 163.

⁸³ Urme de cioplire, în formă de pereti verticali sau trepte, sugerau descoperitorilor resturile unor posibile locuințe de suprafață (Barnea, Bilciurescu 1959, p. 549). Același lucru îl sugerează și resturile de vetre descoperite la nivelul de acces spre locașurile de cult B 3 și B 4 (Barnea 1962c, p. 350).

⁸⁴ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 549-550, fig. 14; Barnea 1962a, p. 199, 201, fig. 18; Barnea 1962c, p. 352; Barnea 1963, p. 352, Barnea, Ștefănescu 1971, p. 178, 180, 182-183, fig. 41/2, 42/2.

⁸⁵ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 550, fig. 15/1, 16/4; Barnea 1962a, p. 199, 201, fig. 18; Barnea 1962c, p. 351-352, fig. 1/4.

⁸⁶ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 551, fig. 16/1; Barnea 1962c, p. 362, fig. 7.

⁸⁷ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 552-553, fig. 17; Barnea 1962a, p. 200, fig. 18; Barnea 1963, p. 352, Barnea, Ștefănescu 1971, p. 178, 180, 182-183, fig. 41/2, 42/2; Barnea 1962a, p. 200; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 191; Barnea 2003, p. 66.

vest al încăperii E 2 se află o mică platformă, cu dimensiunile de $1 \times 1,20$ m și înălțimea de 0,20 m, care se termină în partea de sus cu o treaptă și o poliță, săpate de asemenea în cretă. Pe poliță s-au găsit *in situ* fragmente aparținând ceramicii nisipoase. Pe peretele de est, între platformă și poliță sunt două scobituri neregulate. Deasupra platformei, pe un strat de dărâmături au fost descoperite urmele unei vetre, reprezentată prin cărbuni arși și cenușă (peretele de sud mai păstrează urme de fum), și două pietre de râșniță, una peste cealaltă. Sub râșniță se mai păstra o oală, din tipul ceramicii nisipoase, fragmentară, dar întregibilă⁸⁸. În colțul de nord-est al încăperii se află o altă platformă mai puțin regulată, cu două niveluri. Platforma cu nivelul mai jos are înălțimea de 0,09 m față de pavimentul încăperii. Pe platforma de jos se află o cavitate de formă pătrată, cu dimensiunile de $0,35 \times 0,35$ m; în colțul de vest al cavității se află un canal de scurgere. O a doua parte a platformei, din colțul de est, este cu 0,25 m mai sus decât prima. În mijlocul ei se află, de asemenea, o cavitate aproape circulară având diametrul de 0,40 m și adâncimea de 0,10 m; pe această platformă s-a descoperit o unealtă de fier utilizată pentru cioplirea cretei⁸⁹. În partea de vest a platformei și pe podeaua camerei s-au găsit fragmente ceramice și oase de pește. În interiorul încăperii au mai fost găsite fragmente ceramice, care au permis întregirea a două oale și a două urcioare, din pastă nisipoasă, caolinoidă și acoperită cu smalț măsliniu⁹⁰.

Urmele de viețuire din complexul de la Murfatlar-Basarabi sunt sugerate și de obiectele descoperite, dacă ne referim numai la unele din fier – șapte târnăcoape și un topor⁹¹, provenind majoritatea din umpluturile puțurilor de carieră, dar și din încăperea E 2, folosite probabil pentru extragerea cretei din cariere. Materialul arheologic descoperit este reprezentat în principal de ceramică, dedicându-i-se un studiu special⁹², asupra căruia nu dorim să insistăm, menționând doar asocierea celor

⁸⁸ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 550, 553, fig. 15/2-3.

⁸⁹ Barnea, Bilciurescu, 1959, p. 553, fig. 18; Barnea 1963, p. 366; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 223.

⁹⁰ Barnea 1962b, p. 305, fig. 12; Barnea 1962c, p. 351-352, 357-359, 362, fig. 1/1-3; 6/4; 7/3.

⁹¹ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 553, fig. 18; Barnea 1962c, p. 350, 366; Barnea 1963, p. 366; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 223. Piezele respective nu mai sunt accesibile actualmente, imaginile lor provenind din arhiva Institutului Național al Monumentelor Istorice, fond Directia Monumentelor Istorice, dosar nr. 634; vezi și Agrigoroaei 2007, p. 573-574, fig. 7 și n. 13-14.

⁹² Barnea 1962 c.

cinci categorii: uzuală, din specia nisipoasă⁹³, cenușie cu decor lustruit⁹⁴, caolinoidă decorată cu vopsea roșiatică⁹⁵, acoperită cu smalț verde-măsliniu⁹⁶, amfore și urcioare amforoidale⁹⁷. Concentrarea cea mai mare de obiecte mărunte⁹⁸ se găsește în sectorul B, mai exact în secțiunea prin masivul-peninsulă, numită S B 4. Este vorba de gresii și tocile pentru ascuțitul unelelor folosite la cioplirea cretei⁹⁹, pietre de râșniță¹⁰⁰ (cat. nr. 23, fig. 23/d), cuțite, un amnar (cat. nr. 27, fig. 20/a), unele de corn (cat. nr. 24-26, fig. 20/b-d), fusaiole și greutăți de cretă, dar și de lut¹⁰¹ (cat. nr. 8-22, fig. 21-22, 23/a-c), obiecte de cretă¹⁰².

CATALOGUL PIESELOR

1. Cruciuliță; cretă; stare bună de conservare; capătul brațului superior este rupt, iar cel inferior este stirbit în partea stângă; brațul inferior evazat la bază; brațele laterale dreptunghiulare; decor incizat doar pe avers, format din linii ce delimită forme romboide și triunghiulare; 1958; F 3, umplutură; L = 7,8 cm, l = 5,1 cm, gr = 2,1 cm; sec. X; referințe bibliografice: Barnea 1962b, p. 299, 302, fig. 9/2; Barnea 1965, p. 169, 172, fig. 34/2; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 225, 227, fig. 71/2; Barnea 1981, p. 90-91, pl. 31/2; IAB, inv. colecție Basarabi 006; fig. 18/b.
2. Cruce procesională; aramă; restaurată; reconstituită prin desen; stare fragmentară (patru bucăți); probabil era aplicată pe un suport de lemn; brațele puternic evazate la capete; brațul lung întreg, dar împăturit în trei; conservă la

⁹³ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 550-551, fig. 15/1-3, fig. 16/3-8; Barnea 1962c, p. 352-357, fig. 1/2-4, fig. 2-5; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 226, fig. 70/2-4.

⁹⁴ Barnea 1962c, p. 360-361, fig. 6/6-11; Diaconu 1980a, p. 770; Diaconu 1988, p. 125.

⁹⁵ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 552, fig. 16/2; Barnea 1962b, p. 305, fig. 12; Barnea 1962c, p. 357-360, fig. 6/1-5.

⁹⁶ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 550-552, fig. 15/4, 16/1; Barnea 1962c, p. 361-363, fig. 7.

⁹⁷ Barnea 1962c, p. 363-364.

⁹⁸ Barnea 1968, p. 39. Pentru prezentarea pieselor au fost utilizate următoarele abrevieri: cat. = catalog; L = lungime; l = lățime; gr. = grosime; d = diametru; h = înălțime; inv. = nr. de inventar; IAB = Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”.

⁹⁹ Au fost descoperite trei cuțe fragmentare (IAB, inv. colecție Basarabi 067 a-c, în 1961, în S B 4, la adâncimea de 2,50 m, 3,80 m și respectiv 3,50 m, având următoarele dimensiuni: L = 9,9 cm, l = 5,8 cm, L = 12,5 cm, l = 7,2 cm, L = 12,8 cm, l = 5 cm).

¹⁰⁰ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 553.

¹⁰¹ Barnea 1962b, p. 302, fig. 8.

¹⁰² În 1961, în sectorul E, la adâncimea de 3 m, a fost descoperit un obiect din cretă (IAB, inv. colecție Basarabi 027), în stare bună de conservare, cioplit dintr-un bloc masiv de cretă, curbat, prezintând urme de vopsea ocru, cu dimensiunile: L = 18 cm, l = 7,5 cm, d bază = 8 cm. A fost prezentat drept un idol feminin de tip *kamennaia baba* (Barnea 1962b, p. 299, 303, fig. 10; Barnea 1962d, p. 191-196). Înclinăm să credem că este, mai degrabă, vorba de un falus.

- bază nitul și cele trei găuri de fixare; brațul lateral rupt în trei, cu orificiu median pentru fixare; prezintă două orificii pentru fixarea elementelor mobile, unul mai mare la capătul brațului superior (pe axul piesei) și unul mai mic spre capătul brațului lateral; 1960; sectorul D, la SV de L1, - 0,20 m; L totală = 23,3 cm, l totală = 16,8 cm, L braț sup.(împăturit) = 8,6 cm, l braț sup. = 2,5-4,7 cm, gr. braț sup. = 0,2 cm, L fragmente braț lateral = 6,2 cm, 5 cm, 5,6 cm, l fragmente braț lateral = 2,4 cm, 2,6-4,2 cm, 2,4-4,1 cm, gr. fragmente braț lateral = 0,1 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 003; fig. 18/a.
3. Ou; cretă; stare bună de conservare; fusiform; fără decor; 1960; B 2, - 1,20 m; L = 5,9 cm, d median = 3,7 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 030; fig. 19/a.
 4. Ou; cretă; stare bună de conservare; fusiform; fără decor; 1961; S B 4; - 3,75 m; L = 6 cm, d median = 3,7 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 076; fig. 19/b.
 5. Ou; cretă; încondeiat; fragmentar, păstrat cca. 2/3; decor incizat constituit din linii circulare și elipsoidale; F 6; L păstrată = 4,1 cm, d median = 3,3 cm, d vârf = 2,8 cm; sec. X; referințe bibliografice: Barnea 1962b, p. 299, 302, fig. 9/1; Barnea 1965, p. 169, 172, fig. 34/1; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 225, 227, fig. 71/1; Barnea 1981, p. 90-91, pl. 31/1; IAB, inv. colecție Basarabi 031; fig. 19/c.
 6. Fragment potir euharistic; cretă; formă tronconică; cu brâu sculptat în partea inferioară; 1961; S B 4; - 4,50 m; h approx. = 7,7 cm, d bază approx. = 5 cm; sec. X; referințe bibliografice: Diaconu 1984, p. 162; IAB, inv. colecție Basarabi 060; fig. 19/d.
 7. Fragment potir euharistic; cretă; formă tronconică; rupt pe diagonală; 1961; S I; h = 7,2 cm, d = 3,5 cm; sec. X; referințe bibliografice: Diaconu 1984, p. 162; IAB, inv. colecție Basarabi 074; fig. 19/e.
 8. Fusaiolă; cretă; stare bună de conservare; formă cilindrică, șirbită pe una dintre laturi, 1961; S I; h = 3,7 cm, d = 3,7 cm, d orificiu = 1,5 cm; sec. X; referințe bibliografice în general: Barnea 1962b, p. 299, 302, fig. 8; IAB, inv. colecție Basarabi 018; fig. 21/a.
 9. Fusaiolă; cretă; stare bună de conservare; formă bitronconică, șirbită pe una dintre laturi; 1960; h = 3 cm, d bază = 2,8 cm, d vârf = 2 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 029; fig. 21/b.
 10. Fusaiolă; cretă; stare bună de conservare; formă bitronconică, ruptă la un capăt, neterminată, orificiul vizibil doar la un capăt; 1961, mal V masivul-peninsulă; h = 3,6 cm, d maxim = 3,8 cm, d minim = 2,4 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 035; fig. 21/c.
 11. Fusaiolă; cretă; stare bună de conservare; formă cilindrică, aplatisată la capete, șirbită pe o parte; 1961, S B 4, - 6 m; h = 2,8 cm, d = 3,5 cm; d orificiu = 0,7 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 036; fig. 21/e.
 12. Fusaiolă; cretă; stare bună de conservare; formă cilindrică, cu perforație circulară; decor incizat constituit din patru linii pe una dintre fațete; h = 1,5 cm, d = 5,4 cm, d orificiu = 1,2 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 042; fig. 22/c.
 13. Fusaiolă; cretă; stare bună de conservare; formă cilindrică, prevăzută cu orificiu circular; 1961; masiv peninsulă, colț E; h = 1,8 cm, d max = 3 cm, d orificiu = 1,2 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 045; fig. 22/d.
 14. Fusaiolă; cretă; stare bună de conservare; formă bitronconică; șirbită pe o latură; h = 3,6 cm, d max = 4,2 cm, d orificiu = 1 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 046; fig. 23/a.
 15. Fusaiolă; cretă; stare bună de conservare; formă bitronconică, cu orificiu circular, perforația fiind descentrată față de axul piesei; 1960; B 2; h = 1,7 cm, d median = 2,3 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 065; fig. 23/b.
 16. Fusaiolă; lut; stare bună de conservare; formă bitronconică, aplatisată și fațetată la capete; 1961; S B 4, - 1 m; h = 2,9 cm, d max = 3,3 cm, d orificiu = 1,1 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 038; fig. 21/f.
 17. Fusaiolă; lut; stare bună de conservare; formă discoidală, cu perforație circulară; 1961; S B 4, - 3,50 m; h = 1,1 cm, d max = 4,3 cm, d orificiu = 0,9 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 039; fig. 22/a.
 18. Fusaiolă; lut; formă discoidală, cu perforație circulară; ușor șirbită pe ambele părți; 1961; mal S1, S B 4, -1,90 m; h = 1,5 cm, d max = 5 cm, d orificiu = 0,7 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 040; fig. 22/b.
 19. Greutate; cretă; stare bună de conservare; formă bitronconică; bombată la mijloc; aplatisată la capete, fațetată, cu perforație circulară; 1961; V H 2, - 7 m; h = 3,5 cm, d max = 4,9 cm, d orificiu = 1 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 037; fig. 21/d.
 20. Greutate; cretă; fragmentară, cca. jumătate dintr-o greutate; formă cilindrică, fațetată; h păstrată = 3 cm, d max = 4,6 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 043; fig. 22/e.
 21. Greutate; cretă; stare bună de conservare; formă bitronconică, îngustată în centru printr-o incizie ce servea pentru rularea unei sfiori; 1960; C; h = 5 cm, d max = 5,7 cm, d bază = 3,6 cm, d sănț = 4,2 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 044; fig. 22/f.
 22. Obiect, probabil greutate; cretă; stare bună de conservare; formă cilindrică; decor incizat reprezentat de câte o cruce pe fiecare dintre laturi (un număr total de şase cruci); 1960; D 1; h = 4,5 cm, d max = 5,1 cm, d vârf = 4,9 cm, d bază = 4,3 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 047; fig. 23/c.
 23. Râșniță; gresie; restaurată din trei fragmente, un orificiu central de formă pătrată; 1961, S B 4 - S2, mal, - 1 m; d = 25 cm, gr. = 3 cm, L orificiu = 1 orificiu = 4 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 022; fig. 23/d.
 24. Corn de cerb (*Cervus elaphus*); șlefuit; stare bună de conservare; cu perforație circulară în partea de sus; 1961; mal S1 - S B 4, - 2-2,50 m; L = 10,6 cm, gr. = 1,4 cm, gr. vârf = 0,3 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 024; fig. 20/b.
 25. Corn de cerb (*Cervus elaphus*); șlefuit, stare bună de conservare; cu vârful tăiat, șlefuit pe toată suprafața lui și fațetă; 1961, S2, capătul nordic, - 4 m; L = 10,2 cm, d bază = 1,8 cm, d vârf = 0,8 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 025; fig. 20/c.
 26. Corn de cerb (*Cervus elaphus*)¹⁰³; fragmentar, tăiat și șlefuit pe ambele părți; față superioară bombată și fațetată; 1961, S B 4, - 2 m; L = 9,5 cm, l = 2,8 cm, gr. = 0,6 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 026; fig. 20/d.
 27. Amnar, fragmentar; fier; stare bună de conservare; restaurat; cu vârful părții convexe rupt și cu o urechiușă pe una dintre laturi; 1957; L = 8,6 cm, l = 2,5 cm, gr. = 0,6 cm; sec. X; IAB, inv. colecție Basarabi 012; fig. 20/a.

¹⁰³ Identificările pieselor de la pozițiile 24-26 au fost făcute de Valentin Dumitrașcu.

Calitatea de spațiu funerar a ansamblului de la Murfatlar-Basarabi este conferită de faptul că bisericuțele, exceptând B 1, comunicau cu câte o galerie sau încăpere, conținând cavouri cioplite în paviment sau în perete, în unele găsindu-se schelete umane, în altele nu¹⁰⁴.

Camerele funerare C 1-2 (fig. 6/b)¹⁰⁵ sunt situate la 6 m vest de intrarea B 1, cu circa 5 m mai jos față de pragul acesteia și comunică între ele. Fiind folosite inițial pentru locuire, ulterior căpătând destinație funerară, aveau, la momentul descoperirii, intrarea blocată cu bolovani de cretă nelegați cu mortar. C 1 are intrarea înaltă de 1,45 m, dimensiunile de 3 × 1,80 m, înălțimea de 1,70 m, C 2 are pavimentul cu 0,20 m mai sus decât al încăperii C 1, forma unui dreptunghi neregulat, cu laturile de 1,50 × 1,30 m și înălțimea maximă de 1,20 m. E 4 are un plan neregulat, dimensiuni de 1,85-2,60 m, E 6 are dimensiunile de 2,20 × 2 m și înălțimea de 2 m. Galeriile funerare G 1-5¹⁰⁶, cu accesul din E 5, se ramificau spre nord, nord-est și nord-vest, fiind ușor boltite, cu dimensiuni între 2,50-7 m lungime, 0,50-0,90 m lărgime și 1-1,30 m înălțime, comunicând între ele.

Au fost descoperite 20 de morminte¹⁰⁷ de inhumare¹⁰⁸, cu orientare vest-est: 11 dintre ele se

¹⁰⁴ Barnea 1962a, p. 195; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 199; Barnea 1981, p. 56-57, pl. 14/2-3.

¹⁰⁵ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 546-547, fig. 8-10; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 192, fig. 47/3, p. 221-222; Barnea 1981, p. 86, pl. 29/3; Barnea 1987, p. 103-104; Barnea 2003, p. 82-84.

¹⁰⁶ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 557-561, fig. 25-27; Barnea 1962a, p. 204, fig. 27; Barnea 1981, p. 86; Barnea 1987, p. 103-104.

¹⁰⁷ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 546-547, fig. 9, p. 556, 558-559, 561; Barnea 1962a, p. 195, 198-199, 204, 206; Barnea 1962c, p. 366; Barnea 1965, p. 168; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 191, 199, 221-223, 228; Barnea 1981, p. 56-57, pl. 14/2-3, p. 82, 86-87; Barnea 1987, p. 104; Barnea 2003, p. 83-84, 89. Din păcate, documentația desenată despre morminte nu ne-a fost accesibilă, informațiile fiind extrase din ceea ce s-a publicat și din carnetele de săpătură ale lui Ion Barnea. Relativ la numărul de complexe funerare înregistrate, publicațiile indică cifra 20, în timp ce lectura carnetelor de săpătură ale lui I. Barnea pune în evidență existența a 24 de complexe funerare.

¹⁰⁸ Scheletele prelevate au fost date inițial spre studiu lui Dardu Nicolăescu Plopșor, de la Centrul de cercetări antropologice al Academiei R.P. Române (cf. Barnea, Bilciurescu 1959, p. 546, n. 1). Actualul grupaj include un studiu antropologic datorat specialiștilor Institutului de Antropologie „Fr. Rainer” al Academiei Române, bazat pe materialul osteologic aflat în colecțiile instituției amintite, care, din păcate, nu acoperă totalitatea materialului prelevat în perioada cercetărilor. În ciuda caracterului incomplet al demersului nostru, determinat, probabil, într-o mare măsură, de

găsesc în interiorul încăperilor cioplate în masivul de cretă¹⁰⁹, pe pavimentul încăperilor E 4¹¹⁰ și E 6¹¹¹, în camerele funerare, depuse pe pavimentul C 1¹¹² și C 2¹¹³, în galeriile funerare, într-o nișă ocupată în peretele nordic al G 1¹¹⁴, în pavimentul G 2¹¹⁵, precum și în G 4 și G 5¹¹⁶, pe latura de nord a paraclisului E 5¹¹⁷, la vest de bisericuță B 3¹¹⁸, într-un cavou săpat în peretele de vest al naosului B 4¹¹⁹ și nouă morminte sunt săpate în umplutura de cretă a carierei, îndeosebi la nord și nord-vest de masivul-peninsulă, în preajma B 3 și B 4¹²⁰.

O încercare de reconstituire a unui catalog al complexelor funerare, ce trebuie susținută, evident de analiza antropologică amintită, indică morminte¹²¹ exclusiv de inhumare, cu orientarea vest-est; amenajările funerare sunt în formă de cutie de piatră/cavou¹²², fără sicrie, înconjurate de un rând de lespezi dreptunghiulare, cioplate din blocuri de cretă, deasupra căror erau așezate de-a curmezișul alte lespezi de același tip, peste care era asternut un strat subțire de pământ negru¹²³; în cazul celor săpate în pavimentele încăperilor, se folosea probabil un capac de scânduri pentru acoperire¹²⁴.

problemele legate în cursul deceniilor care s-au scurs de posibilitățile instituțiilor noastre de depozitare a patrimoniului arheologic, am decis împreună, arheologi și antropologi, că materialul în sine, chiar incomplet, merită să fie prezentat.

¹⁰⁹ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 228; Barnea 2003, p. 89.

¹¹⁰ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 556. Aceste schelete au fost recuperate de localnici spre a fi înhumate, ceea ce nu a mai permis studierea lor (cf. p. 556, n. 1); Barnea 1962a, p. 204.

¹¹¹ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 559.

¹¹² Barnea, Bilciurescu 1959, p. 546, fig. 9; Barnea 1962a, p. 198; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 221-222.

¹¹³ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 547; Barnea 1962a, p. 199; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 221-222.

¹¹⁴ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 558; Barnea, Bilciurescu 1959, 558-559; Barnea 1962a, p. 204.

¹¹⁵ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 559; Barnea, Bilciurescu 1959, 558-559; Barnea 1962a, p. 204.

¹¹⁶ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 561; Barnea 1962a, p. 204.

¹¹⁷ Barnea 1962a, p. 204; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 191; Barnea 1981, p. 82.

¹¹⁸ Barnea 1962a, p. 195; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 199; Barnea 1981, p. 56-57, pl. 14/2-3; Barnea 2003, p. 75.

¹¹⁹ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 202; Barnea 2003, p. 76.

¹²⁰ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 222-223, 228; Barnea 1987, p. 104; Barnea 2003, p. 89.

¹²¹ Pentru analogii cu necropolele și mormintele contemporane din spațiul Dunării de Jos vezi Damian et alii 2007-2008, p. 313-314, n. 40-60.

¹²² Pentru analogii în Dobrogea contemporană vezi Damian et alii 2007-2008, p. 314, n. 61-79.

¹²³ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 222-223, 228; Barnea 1987, p. 104.

¹²⁴ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 559.

Cele din C 1-2, ca și cele amenajate în umplutura de cretă din masivul-peninsulă, conțin urme de țesătură pe podeaua pe care au fost depuși defuncții, provenind probabil de la un giulgiu¹²⁵. Marcarea mormintelor s-a făcut într-un singur caz, cu o cruce cioplită dintr-un bloc de cretă, înaltă de 0,60 m, plasată în zona picioarelor M 15¹²⁶. Scheletele erau depuse în decubit dorsal, cu antebrațele împreunate fie pe piept, fie pe abdomen, fie pe bazin. În afara scheletelor bărbătești descoperite, două dintre morminte aparțin unor femei, iar cele de copii lipsesc cu desăvârșire¹²⁷. Mormintele nu conțin inventar, cu excepția mențiunilor despre o cataramă și o seceră de fier¹²⁸. Nedispunând nici de desene, nici de fotografii care să ilustreze aceste situații și nici de piesele respective, este dificil să ne pronunțăm dacă este vorba de inventare funerară sau, mai degrabă, de materiale arheologice antrenate în momentul săpării gropilor mormintelor. În unele cazuri s-au descoperit doar amenajări funerare, fără schelete, săpate în pavimentul de cretă, cum este cazul de-a lungul jumătății de est a peretelui de nord al paraclisului E 5, în fața intrării în galerii, sau în preajma B 2, unde se află gropile unor morminte pline numai cu cretă sfârâmată mărunt și bătătorită, ce n-au fost probabil folosite niciodată¹²⁹. Analogiile cele mai apropiate se află în situl de la Dumbrăveni, singurul din tot orizontul așezămintelor monahale rupestre în care au mai fost documentate lăcașe pentru morminte săpate în rocă¹³⁰.

CATALOGUL COMPLEXELOR FUNERARE¹³¹:

M 1. Basarabi 1957, camera funerară C 1; mormânt de inhumare; depus pe pavimentul încăperii; orientare V-E; schelet în decubit dorsal, de bărbat matur, în stare de conservare relativ bună; capul culcat pe partea dreaptă,

¹²⁵ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 546, fig. 9; Barnea 1962a, p. 198; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 221-222.

¹²⁶ Barnea 1965, p. 168; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 222-223; Barnea 1987, p.104.

¹²⁷ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 562.

¹²⁸ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 562.

¹²⁹ Barnea 1962a, p. 195; Barnea, Ștefănescu 1971, p. 192, fig. 47/3; Barnea 1981, p. 84; Barnea 2003, p. 68.

¹³⁰ Chiriac 1988-1989, p. 251, fig. 8, 1-2.2, nivel II; Papasima, Chiriac 1994, p. 23; Chiriac, Papasima 2000, p. 223, 225-227, cu precizarea că este vorba de morminte aparținând fazei A, rupestră, datată în secolele IV-VII. Vezi și Damian 1999, p. 130 și n. 100.

¹³¹ Abrevieri folosite: M = mormânt; L = lungime; 1 = lățime; cat. = catalog.

antebrațele pe abdomen, cu cel drept deplasat, oasele membrelor superioare lungi și puternice; referințe bibliografice: Barnea, Bilciurescu 1959, p. 546, fig. 9; I. Barnea, carnet săpătură II, p. 37; studiu antropologic cat. nr. 2; fig. 24/a.

M 2. Basarabi 1957, camera funerară C 1; mormânt de inhumare; depus pe pavimentul încăperii; orientare V-E; schelet în decubit dorsal, de bărbat matur, în stare de conservare relativ bună; mâinile, vertebrele inferioare și coastele deranjate; referințe bibliografice: Barnea, Bilciurescu 1959, p. 546, fig. 9; I. Barnea, carnet săpătură II, p. 38; studiu antropologic cat. nr. 3; fig. 24/a.

M 3. Basarabi 1957, camera funerară C 2; mormânt de inhumare; schelet de bărbat matur foarte deranjat și extrem de deteriorat; referințe bibliografice: Barnea, Bilciurescu 1959, p. 547; I. Barnea, carnet săpătură II, p. 40; studiu antropologic cat. nr. 4.

M 4 și M 5. Basarabi 1957, încăperea E 4, morminte de inhumare; depuse pe pavimentul încăperii; două schelete parțial deranjate, recuperate de localnici, spre a fi înhumate; referințe bibliografice: Barnea, Bilciurescu 1959, p. 556 și n. 1; I. Barnea, carnet săpătură I, p. 130; eventual studiu antropologic cat. nr. 10, dacă presupunem faptul că osemintele nu au fost recuperate integral; fig. 24/b.

M. 6. Basarabi 1957, sectorul E, corridorul nr. 1; mormânt de inhumare; într-o nișă decupată în peretele nordic al G1, orientare V-E; schelet în decubit dorsal, aparținând unei femei mature; parțial deranjat, fără urme de sicriu sau de inventar; referințe bibliografice: Barnea, Bilciurescu 1959, p. 558; I. Barnea, carnet săpătură I, p. 124; studiu antropologic cat. nr. 5.

M 7. Basarabi 1957, sectorul E, galeria/coridorul nr. 2; mormânt de inhumare; în pavimentul G 2; orientare V-E; schelet în decubit dorsal, aparținând unei femei mature, relativ bine păstrat, cu unele oase deranjate, craniul bine păstrat, humerusurile în poziție anatomică, bazinul și cele două femure distruse de rădăcini; epifiza proximală a tibiei stângi deranjată; L în groapă = 1,90 m, l în groapă = 0,42 m; protecție reprezentată de o scândură/capac de lemn; inventar compus dintr-un obiect de fier, probabil cataramă/o bucătă dintr-o mică scoabă sau cataramă de fier; referințe bibliografice: Barnea, Bilciurescu 1959, p. 559; I. Barnea, carnet săpătură I, p. 159, 174; eventual studiu antropologic cat. nr. 7 după poziționare și cat. nr. 9 după sex; fig. 25/c-d.

M. 8. Basarabi 1957, E 6, mormânt de inhumare; pe pavimentul încăperii E 6; orientare SV-NE; craniul păstrat; schelet bărbătesc foarte deteriorat și deranjat; resturi de la încă două schelete de bărbăți maturi; referințe bibliografice: Barnea, Bilciurescu 1959, p. 559; I. Barnea, carnet săpătură I, p. 169; eventual studiu antropologic cat. nr. 1 și 11.

M. 9. Basarabi 1957, sectorul E, galeria/coridorul nr. 3; la E de M 7; probabil sternul lui M9 se află în groapa lui M7; oase umane, aparținând unui bărbat, foarte deranjate, amestecate cu oase de animale, reprezentate de fragmente de carapace de broaște testoase și două crani, probabil de vulpe; referințe bibliografice: Barnea, Bilciurescu 1959, p. 561; I. Barnea, carnet săpătură I, p. 181; II, p. 11; studiu antropologic cat. nr. 6; fig. 24/c.

- M 10.** Basarabi 1957, sectorul E, galeria/coridorul nr. 4/5; mormânt de inhumătie; în capătul de SE al G 4; în molozul de deasupra pavimentului erau împrăștiate oase umane, distruse de umezeală; referințe bibliografice: Barnea, Bilciurescu 1959, p. 561; I. Barnea, carnet săpătură II, p. 21-22; eventual studiu antropologic cat. nr. 8; fig. 24/d.
- M 11.** Basarabi 1960, la 3,40 m VSV de marginea intrării în C 1, mormânt de inhumătie; orientare N-S; schelet în decubit dorsal, capul căzut spre dreapta, antebrațul drept de-a lungul corpului și cel stâng pe bazin; așezat pe bolovani de cretă și pământ amestecat cu cretă măruntită; referințe bibliografice: Barnea, carnet săpătură III, p. 65-66, 92; eventual studiu antropologic cat. nr. 13; fig. 25/a-b.
- M 12.** Basarabi 1960; între B 2 și B 3, la N de galeria H 3, cu 0, 85 mai jos; amenajare de mormânt; orientare V-E; fără schelet uman; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură III, p. 172-177.
- M 13.** Basarabi 1960; anexele B 3; mormânt de inhumătie; orientare N-S; schelet în decubit dorsal, L în groapă = 1,70-1,75 m, l în groapă = 0,54 m; mormânt amenajat într-un cavou, cu dimensiunile L = 1,95 / 2,10 m; l = 0,52 / 0,65 m; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură III, p. 183; fig. 25/e-f.
- M 14.** Basarabi 1961; B 4; mormânt de inhumătie; schelet reprezentat de puține oase: coaste, vertebre, o tibie); în umplutura mormântului s-au găsit mai multe fragmente de cretă, fragmente de tencuială pictată și ceramice; mormânt amenajat într-un cavou; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură IV, p. 147; V, p. 68-69.
- M 15.** Basarabi 1961; masivul-peninsulă; la 5-6 m VNV de colțul de NV al masivului-peninsulă, în malul de E al S1; mormânt de inhumătie; orientare NV-SE; schelet în decubit dorsal, aparținând unui bărbat matur, bine păstrat, dar cu oasele mâinilor, bazinului și craniului sfârâmate în parte; capul pe spate, antebrațele pe bazin; L în groapă = 1,73 m, l în groapă = 0,38 m; mormânt compus din 10 lespezi de cretă și acoperit cu 7 lespezi de cretă; marcas la picioare reprezentat de o cruce de cretă, h = 0,60 m; fragmente de țesătură în dreptul genunchiului drept; inventar reprezentat de două fragmente de piele în zona mijlocului; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură IV, p. 147, 149-155, 165.
- M 16.** Basarabi 1961; în S B4, în stânga intrării, la nivelul pragului B 4; mormânt de inhumătie; orientare NV-SE; schelet în decubit dorsal, foarte degradat, cu antebrațele pe piept; L în groapă = 2,27 m, l în groapă = 0,70 m; adâncit în stratul de cretă, rezultat al cioplirii din carieră; acoperit cu un strat de pămînt negru și 7 lespezi de cretă; resturi de țesătură în zona genunchilor, pe coaste și pe oasele bazinului; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură IV, p. 166, 169, 172-175, 178.
- M 17.** Basarabi 1961; S B 4; la 5,50 m distanță până la peretele de N al masivului-peninsulă; la același nivel cu M 16; mormânt de inhumătie; orientare NV-SE; schelet în decubit dorsal, cu antebrațele pe abdomen, dreptul peste stângul; L în groapă = 2,10 m, l în groapă = 0,75 m; inventar (?) - o secuie de fier în pământul din dreptul umărului stâng; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură IV, p. 175-177, 181; piesa respectivă nu a fost, din păcate, găsită.
- M 18.** Basarabi 1961; S 2; în colțul de NV al masivului-peninsulă; mormânt de inhumătie; un craniu omenesc, un os de la bazin, câteva vertebre, un os de braț (probabil reînhumare); un urcioră verde-oliv fără gât în umplutura gropii mormântului; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură V, p. 13-14, 21; VI, p. 6.
- M 19.** Basarabi 1961; mormânt de inhumătie; orientare NNV-SSE; L în groapă = 0,95 m, l în groapă = 0,34 m; groapa săpată în umplutura de cretă; acoperit cu lespezi de cretă; contemporan cu M 16 și M 17; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură V, p. 166, 188, 191-192.
- M 20.** Basarabi 1961; pe latura E a S1, la 12,80 m de colțul NV al masivului – peninsulă, la 3,40 m de nivelul terasei II, la baza stratului de pământ și deasupra umpluturii de cretă; mormânt de inhumătie; contemporan cu M 16 și M 17; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură V, p. 96, 166.
- M 21.** Basarabi 1961; în malul dintre S1- S B 4; mormânt de inhumătie; orientare NNV-SSE; schelet în decubit dorsal, cu corpul alunecat spre est, antebrațele pe bazin, dreptul peste stângul; cavou în dreapta intrării în B 4 zidit din bolovani de cretă și calcar roșiacic, acoperit cu lespezi de cretă; contemporan cu M 15; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură V, p. 164, 192-194; VI, p. 11-12.
- M 22.** Basarabi 1961; mormânt de inhumătie; în malul dintre S1 - S B 4; orientare NNV-SSE; schelet în decubit dorsal; capul cu bărbia pe umărul drept; antebrațele pe bazin, stângul peste dreptul; acoperit cu patru lespezi de cretă; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură V, p. 192; VI, p. 12-13.
- M 23.** Basarabi 1962; mormânt de inhumătie; sub blocul prăbușit de pe latura de V a B 3; orientare V-E; l în groapă = 0,66 m; acoperit cu lespezi de cretă; câteva oase umane împrăștiate: coaste, vertebre; o gresie pentru ascuțit și un fragment ceramic de uz comun în pământul de umplutura a gropii; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură VI, p. 53, 58, 60-63.
- M 24.** Basarabi 1962; mormânt de inhumătie; la V de M 23; L în groapă = 0,70 m, l în groapă = 0,45 m; latura de V a cavoului s-a prăbușit în pământul galben, iar din cea de E nu se mai păstrează aproape nimic; referințe bibliografice: I. Barnea, carnet săpătură V, p. 68-70.

În privința organizării monahale din cadrul monumentului de la Murfatlar-Basarabi, paleta opțiunilor celor preoccupați de subiect variază între anahoretismul practicat în felul unui monasticism adăpostit în peșteri¹³², cu un rol important în practicarea pelerinajelor la adăpostul frontierelor fortificate¹³³, și structurile de tip *coenobium*¹³⁴ sau de tip *lavra*¹³⁵. Considerat ca exprimând o manifestare a bogomilismului¹³⁶ sau un așezământ

¹³² Curta 1999, p. 130, 136-142.

¹³³ Curta 1999, p.148-149.

¹³⁴ Curta 1999, p. 143.

¹³⁵ Holubeau 2006, p. 270 și n. 107.

¹³⁶ Theodorescu 1976, p. 126-127.

mănăstiresc cu caracter inițiatic integrat monahismului popular bizantino-balcanic, presupunând eventual un fenomen de sincretism religios între creștinismul primar și unele practici păgâne din epoca de sfârșit a lumii romane¹³⁷, completate cu manifestări ale unei sekte creștine, nesubordonate bisericilor oficiale, acest fenomen de sinteză culturală continuă să stârnească întrebări și controverse.

Dacă toate aceste chestiuni își vor găsi vreodată rezolvarea, urmează să stabilească viitorul. Și tot viitorul, sperăm nu foarte îndepărtat, este cel ce va aduce, poate, un plus de interes și de competență în sensul conservării acestui ansamblu monumental neobișnuit.

BIBLIOGRAFIE¹³⁸:

- Agrigoroaei 2006 – V. Agrigoroaei, *Vikingi sau ruși. Noi cercetări asupra complexului de la Basarabi-Murfatlar*, Apulum 43, 2006, 2, p. 25-49.
- Agrigoroaei 2007 – V. Agrigoroaei, *Trois techniques d'excavation. Nouvelles recherches sur le complexe de Basarabi-Murfatlar*, Pontica 40, 2007, p. 567-590.
- Atanasov 1984 – G. Atanasov, *Srenovekovni skalni tzarkvi v Silištrenski okräg*, IzvestijaVarna 20 (), 1984, p. 91-98.
- Atanasov 1989 – G. Atanasov, *Nakolko skalni manastira v Južna Dobrudja*, IzvestijaVarna 25, 1989, p. 54 -62.
- Atanasov 1991a – G. Atanasov, *Rannovizantijski skalni tzbrakvi i manastiri v Južna Dobrudja*, ArcheologijaSofia 33, 1991, 3, p. 33-43.
- Atanasov 1991b – G. Atanasov, *Srednovekovni tǎrkovni krǎstove ot Južna Dobrudja*, IzvestijaVarna 27, 1991, p. 77-97.
- Atanasov 1992 – G. Atanasov, *Kapadokijski kulturni blijanija v skalnata obitel pri Murfatlar*, în: *Prinosi kǎm bǎlgarskata archeologija I*, Sofia, 1992, p. 79-86.
- Atanasov 1993 – G. Atanasov, *Rannosrednovekovni skalni manastiri po srednoto ruslo na suhorečieto Kanaghiol (Dristra) v Dobrudja*, IzvestijaVarna 29, 1993, p. 122-143.
- Atanasov 1996 – G. Atanasov, *Influences ethno-culturelles dans l'ermitage rupestre près de Murfatlar, à Dobrudža*, Byzantino-Slavica 57, 1996, 1, p. 112-124.
- Atanasov, Cesmedžiev 1990 – G. Atanasov, D. Cesmedžiev, *Srednovekovniat skalen manastir do Varna (Aladža Mǎnǎstir)*, IzvestijaVarna 26 (41), 1990, p. 110-140.
- Barnea 1960 – I. Barnea, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul Republicii Populare Române*, Studii Teologice 12, 1960, 3-4, p. 211-219.
- Barnea 1962a – I. Barnea, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja*, Cahiers archéologiques 13, 1962, p. 189-208.
- Barnea 1962b – I. Barnea, *Predvaritelnye svedenija o kamennyh pamiatnicah v Basarabi (obl. Dobrodja)*, Dacia N.S. 6, 1962, p. 293-316.
- Barnea 1962c – I. Barnea, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, SCIV 13, 1962, 2, p. 349-371.
- Barnea 1962d – I. Barnea, *Idol feminin sau „kamennaia baba”* SCIV 13, 1962, 3, p. 191-196.
- Barnea 1963 – I. Barnea, *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, SCIV 14, 1963, 1, p. 189-195.
- Barnea 1965 – I. Barnea, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul Republicii Populare Române III*, Studii teologice 3-4, 1965, p. 160-172.
- Barnea 1968a – I. Barnea, *Monumentele rupestre de la Murfatlar*, Magazin istoric 5 (14), mai 1968, p. 38-42.
- Barnea 1968b – I. Barnea, *Inscripțiile runice de la Murfatlar*, Magazin istoric 11 (20), noiembrie 1968, p. 90.
- Barnea 1971 – I. Barnea, *Monumenti bizantini in Romania fra il VII ed il XIII secolo*, în: *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 1971, p. 71-93.
- Barnea 1975 – I. Barnea, *Murfatlar și Niculițel*, SCIVA 26, 1975, 1, p. 95-99.
- Barnea 1977 – I. Barnea, *Bisericiile rupestre de la Murfatlar*, în: *De la Dunăre la mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977, p. 134-140.
- Barnea 1981 – I. Barnea, *Arta creștină în România, II*, București, 1981, p. 16-20, 46-91, pl. 9-31.
- Barnea 1987 – I. Barnea, *Monumente creștine și viața bisericiească în secolele VII-XIV pe teritoriul Dobrogei* în *Monumente istorice și izvoare creștine*, Galați, 1987, p. 79-124, 92-106.
- Barnea 1997 – I. Barnea, *Monumentele rupestre de la Murfatlar (Basarabi)*, jud. Constanța, Sud-Est 30, 1997, 4, p. 54-59.
- Barnea 2003 – I. Barnea, *Monumentele rupestre de la Murfatlar*, în: *Izvoarele creștinismului românesc*, Constanța, 2003, p. 61-96.
- Barnea, Bilciurescu 1959 – I. Barnea, V. Bilciurescu, *Şantierul arheologic Basarabi*, Materiale 6, 1959, p. 541-566.
- Barnea, Ștefănescu 1971 – I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, vol.III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 180-233.
- Baumann et alii 2006 – V. H. Baumann, Gh. Mănuțiu-Adameșteanu, C. Olariu, Luminița Bejenaru, Ch. Lockyear, A. Popescu, T. Sly, *Isaccea, jud. Tulcea [Noviodunum]*, în: CCA (Campania 2005), 2006, p. 181-187.
- Beșevliev 1976 – V. Beșevliev, *Ethniceskata prinad lejnost na runnite nadpisi pri Murfatlar*, Vekove 4, 1976, p. 12-22.
- Beșevliev 1977 – V. Beșevliev, *Beobachtungen über die protobulgarischen runeninschriften bei Basarabi (Murfatlar)*, IzvestijaVarna 13, 1977, p. 49-55.
- Bogdan 1961 – D. P. Bogdan, *Grafilele de la Basarabi*, AUB 16, 1961, p. 31-49.
- Boroneanț, Ciuceanu 1977 – V. Boroneanț, R. Ciuceanu, *Cercetările arheologice din peștera de la Limanu, județul Constanța*, RMM-MIA 46, 1977, 2, p. 49-57.
- Chiriac 1988-1989 – C. Chiriac, *Un monument inedit: complexul rupestru de la Dumbrăveni (jud. C-ța)*, Pontica 21-22, 1988-1989, p. 249-269.

¹³⁷ Diaconu 1981, p. 377; Diaconu 1989, p. 430-431; Diaconu 1990, p. 118; Zugravu 1997, p. 458.

¹³⁸ Conține literatură utilizată în lucrare, ca și lista completă a titlurilor referitoare la Murfatlar-Basarabi.

- Chiriac, Papasima 2000 – C. Chiriac, T. Papasima, *Un străvechi aşezământ creştin dobrogean – complexul monastic de la Dumbrăveni (judeţul Constanţa)*, în: *Priveghind pentru mânăuire*, Iaşi, 2000, p. 222-234.
- Comşa 1964 – Maria Comşa, *K voprosu istolkovanija nekotorih graffito iz Basarabi*, Dacia N.S. 8, 1964, p. 363-370.
- Curta 1999 – F. Curta, *The Cave and the Dike: A Rock Monastery on the Tenth Century Frontier of Bulgaria*, Studia Monastica 41, 1999, p. 129-149.
- Damian 1999 – Oana Damian, *Aspecte ecleziastice la Dunărea de Jos în secolele VII-X*, Istros 9, 1999, p. 121-143.
- Damian et alii 2007-2008 – Oana Damian, Gh. Mănuțu Adameșteanu, Mihai Vasile, Aurel Stănică, Anca Bănăseanu, Andra Samson, Gabriel Vasile, *Descoperiri funerare în situl arheologic de la Nufărul, jud. Tulcea*, CA 14 -15, 2007-2008, p. 305-392.
- Daniel 1987 – C. Daniel, *Prima atestare scrisă a limbii române: cuvinte româneşti din secolul al X-lea în inscripţiile de la Basarabi, jud. Constanţa*, în: *Istoria neelucidate. Almanah estival '87*, Luceafărul, p. 35-40.
- Diaconu 1962a – P. Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din Nota toparchului grec*, Studii 15, 1962, 5, p. 1215-1235.
- Diaconu 1962b – P. Diaconu, *Zur Frage der Datierung des Steinwälles in der Dobrudscha und die Lokalisierung der im Berichte des griechischen Toparchen geschilderten Ereignisse*, Dacia N.S. 6, 1962, p. 317-335.
- Diaconu 1975 – P. Diaconu, *Representations de la jambe humaine sur certains monuments archéologiques*, Dacia N.S. 19, 1975, p. 267-268.
- Diaconu 1980a – P. Diaconu, *Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (IV)*, RevIst 33, 1980, 4, p. 767-771.
- Diaconu 1980b – P. Diaconu, *Cariera de piatră din secolul al X-lea de la Cernavodă*, Pontica 13, 1980, p. 185-195.
- Diaconu 1981 – P. Diaconu, recenzie la I. Barnea, *Arta creştină în România, vol.I, secolele III-VI*, Bucureşti, 1979, 280 p., 118 pl. și vol. II, *Arta creştină în România, secolele VII-XIII*, Bucureşti, 1981, 238 p., 102 pl., Pontica 14, 1981, p. 371-378.
- Diaconu 1984 – P. Diaconu, *Documente vechi creştine în Dobrogea*, Pontica 17, 1984, p. 157-168.
- Diaconu 1988a – P. Diaconu, *De nouveau au sujet du monument rupestre de Murfatlar*, RRH 27, 1988, 1-2, p. 123-126.
- Diaconu 1988b – P. Diaconu, *Sur l'histoire de la Dobroudja au Moyen Age (Dobrudža. Etudes ethno-culturelles)*, Sofia, 1987, 238 p., Dacia N.S. 32, 1988, 1-2, p. 175-193.
- Diaconu 1989 – P. Diaconu, *Traditiile daco-romane în monumental rupestru de la Basarabi (jud. Constanţa)*, SympThrac 7, 1989, p. 430-431.
- Diaconu 1990 – P. Diaconu, *Despre organizarea ecclaziastică a regiunii Dunării de Jos (ultima treime a secolului X - secolul XII)*, Studii Teologice 1, 1990, p. 103-120;
- Diaconu 1995 – P. Diaconu, *Caii Sfântului Theodor*, CCDJ 13-14, 1995, p. 324-326.
- Diaconu, Năsturel 1969 – P. Diaconu, Petre N. (= P. ř. Năsturel), *Quelques observations sur le complexe archéologique de Murfatlar (Basarabi)*, Dacia N.S. 13, 1969, p. 443-456.
- *** *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, vol. I, A-C*, Bucureşti, 1994, p. 163, voce *Basarabi*.
- Fetisov 2007 – Al. Fetisov, *The Rurikid sign from the B3 church at Basarabi-Murfatlar*, Studia Patzinaka 4.1, 2007, p. 29-44.
- Georgiev 2004 – P. Georgiev, *L'écriture runiforme de Murfatlar, une expérience de lire et de commenter*, în: *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, ed. Ionel Cândeală, Valeriu Sîrbu, Marian Neagu, Brăila, 2004, p. 425-436.
- Grigore 2007 – Liana Grigore, *Istoric al descoperirii, scurtă prezentare a şantierului și monumentelor de la Basarabi-Murfatlar*, manuscris din arhiva Institutului Național al Monumentelor Istorice, ed. VI. Agrigoroaei, Studia Patzinaka 4.1, 2007, p. 7-28.
- Holubeau 2006 – I. Holubeau, *The byzantine monachism in Scythia Minor – Dobruja in the IVth-XVth centuries*, Etudes Byzantines et Post-Byzantines 5, 2006, p. 243-289.
- Margos 1983 – A. Margos, *Srednovekovni skalni manastiri po Suha Reka*, Izvestija Varna 19, 1983, p. 125-129.
- Mihăilă 1964 – G. Mihăilă, *Inscripții slave vechi de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, SCL 1, 1964, p. 39-58.
- Oikonomides 1965 – N. Oikonomides, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe-XIe siècles: la Mésopotamie de l'Occident*, RESEE 3, 1965, 1-2, p. 57-79.
- Opreanu 2002a – M. Opreanu, *Ansamblul rupestru de la Basarabi (I). Murfatlar*, jud. Constanţa, Arhitext, 2002, p. 34-36.
- Opreanu 2002b – M. Opreanu, *Ansamblul rupestru de la Basarabi (II). Murfatlar*, jud. Constanţa, Arhitext, 2002, p. 19.
- Opreanu 2002c – M. Opreanu, *Basarabi Rupestrian Ensemble, department of Constanţa, Romania, IXth-Xth century*, Arhitext, 2002, p. 35-36;
- Ovčarov 1975 – D. Ovčarov, *Za charactera i prinadlejčnota na srednovekovnite risunki ot Basarab (Murfatlar)*, ArcheologijaSofia 17, 1975, 3, p. 1-10.
- Ovčarov 1982 – D. Ovčarov, *Bălgarski srednovekovni risunki-grafiti*, Sofia, 1982, p. 150-151, pl. CIV-CV.
- Ovčarov 1984 – D. Ovčarov, *De nouveau sur Basarab (Murfatlar) et la culture vieille bulgare en Dobroudja*, BHR 1, 1984, p. 108-110.
- Papasima, Chiriac 1994 – T. Papasima, C. Chiriac, *Dumbrăveni*, jud. Constanţa, în: CCA (Cmpania 1993), 1994, p. 23-24, nr. 46.
- Popkonstantinov 1986 – K. Popkonstantinov, *Die Inschriften des Felklosters Murfatlar*, Slawishen sprachen 10, 1986, p. 77-106.
- Popkonstantinov 1987 – K. Popkonstantinov, *Les inscriptions du monastère rupestre près du village Murfatlar (Basarab). Etat, théories et faits*, în: *Dobrudža. Etudes ethno-culturelles*, Sofia, 1987, p. 115-145.
- Popkonstantinov, Konstantinova 1995 – K. Popkonstantinov, V. Konstantinova, *Die Inschriften des Felklosters Murfatlar*, în: *Paleobalkanistika i starobălgaristica*, Veliko Tărnovo, 1995, p. 111-134.
- Popkonstantinov, Kronsteiner 1994 – K. Popkonstantinov, O. Kronsteiner, *Altbulgarische Inschriften*, Die Slawishen sprachen 36, 1994, p. 61-102.
- Stănciulescu 1977 – Al. N. Stănciulescu, *Contribuții la deschiderea inscripțiilor de la Murfatlar (Basarabi)*, BOR 95, 1977, 9-12, p. 1024-1034.

- Stănciulescu 1986 – Al. N. Stănciulescu, *One hypothesis – the decipherment of the inscriptions from Murfatlar (Basarabi)*, Balkan Studies 27, 1986, 2, p. 238-251.
- Theodorescu 1974 – R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident*, București, 1974, p. 87-97.
- Theodorescu 1976 – R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976, p. 120-128.
- Totev 1998-1999 – K. Totev, *Protzesini krăstove ot kreposta pri selo Tzar Asen, Rusensko*, IzvestijaVarna 34-35 (49-50), 1998-1999, p. 192-197.
- Tryjarski 1981 – E. Tryjarski, *Etat actuel des recherches sur l'alphabet de Murfatlar et de Pliska*, JAs 269, 1981, p. 361-372.
- Zugravu 1997 – N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997.

EXPLANATION OF THE FIGURES:

- Fig. 1. Murfatlar-Basarabi. View on the Tibișir hill. a. The chalk quarry, 1957; b.-c. the rupestrian complex and its protection building, 1961 (archive from the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology) and 2006.
- Fig. 2. Archaeological research, 1957-1962: a. the B 1 chapel; b. the peninsula massif, the B and C sectors; c. the D and E sectors; d. the B and C sectors; e. the E sector and the dwelling from the D sector; f. the E sector (archive from the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology).
- Fig. 3. Archaeological research, 1957-1962: a. the D sector; b. the E sector; c. E 2-5; d.-e. E 3; f. E 2; g. the F sector; h. vue from the excavations, 1959; i. the chalk quarry (archive from the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology).
- Fig. 4. The general plan of the rupestrian complex of Murfatlar-Basarabi.
- Fig. 5. a. The plan of the B 1 chapel; b. the plan of the B 2 chapel; c. the plan of the B 4 chapel.
- Fig. 6. a. The plan of the B 3 chapel; b. the plan of the funerary chambers.
- Fig. 7. The E sector and dwelling 1 (archive from the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology).
- Fig. 8. The plan of the E sector, the E 3 and E 5 chapels, the funerary galleries, the E 4 chambers.

- Fig. 9. The E sector , the 3rd corridor , the 1st annex. a. section east A-A'. b. section north B-B'.
- Fig. 10. The E sector, the 1st corridor, the 3rd annex. a. section north C-C'; b. section east D-D'.
- Fig. 11. The E sector, the 1st corridor, the 1st annex, the 2nd corridor. a. section north E-E'; b. section east F-F'.
- Fig. 12. The E sector: a. the 1st corridor , the 2nd annex, section north G-G'; b. the E 5 chapel, section east H-H'.
- Fig. 13. The E sector: a. the E 5 chapel, section north I-I'; b. E 5 chapel, the 1st annex and E 3 chapel, the 1st and 3rd annex, section north J-J'.
- Fig. 14. The E sector: a. E 3 chapel, the 4th annex and the 5th annex, section north K-K'; b. the E 3 chapel, section north L-L'.
- Fig. 15. The E sector in the vision of D. Mironescu (archive from the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology).
- Fig. 16. The E sector in the vision of D. Mironescu (archive from the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology).
- Fig. 17. The F sector (archive from the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology).
- Fig. 18. a. Metallic cross, probably applied on a wooden support; b. chalk cross.
- Fig. 19. a-c. Chalk eggs; d-e. chalk replicas of certain Eucharistic chalices.
- Fig. 20. a. Flint steel, iron; b-d. processed red deer antler.
- Fig. 21. Spindle-whorls made of chalk.
- Fig. 22. a-b. Spindle-whorls made of clay; c-d. spindle-whorls made of chalk; e-f. weights made of chalk.
- Fig. 23. a-c. Spindle-whorls made of chalk; d. grinding stone.
- Fig. 24. Funerary complexes: a. Grave 1-2/C 1/1957; b. Grave 4 or 5/E 4/1957; c. Grave 9/the 3rd funerary gallery/1957; d. Grave 10/funerary galleries/1957 (archive from the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology).
- Fig. 25. Funerary complexes: a. Grave 11/W of C 1/1960; b. Skeleton of Grave 11. Restitution made by the „Fr. Rainer” Institute of Anthropology for the exhibition *A history in chalk. The rupestrian complex from Murfatlar-Basarabi*, the National History Museum of Romania, december 2007; c.-d. Grave 7/the 2nd funerary gallery/1957; e.-f. Grave 13/B 3 annex/1960 (archive from the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology).

a.

b.

c.

Fig. 1 Murfatlar-Basarabi. Vedere asupra dealului Tibișir. a. Cariera de cretă, 1957; b–c. complexul rupestru adăpostit de construcția de protecție, 1961 (arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”) și 2006..

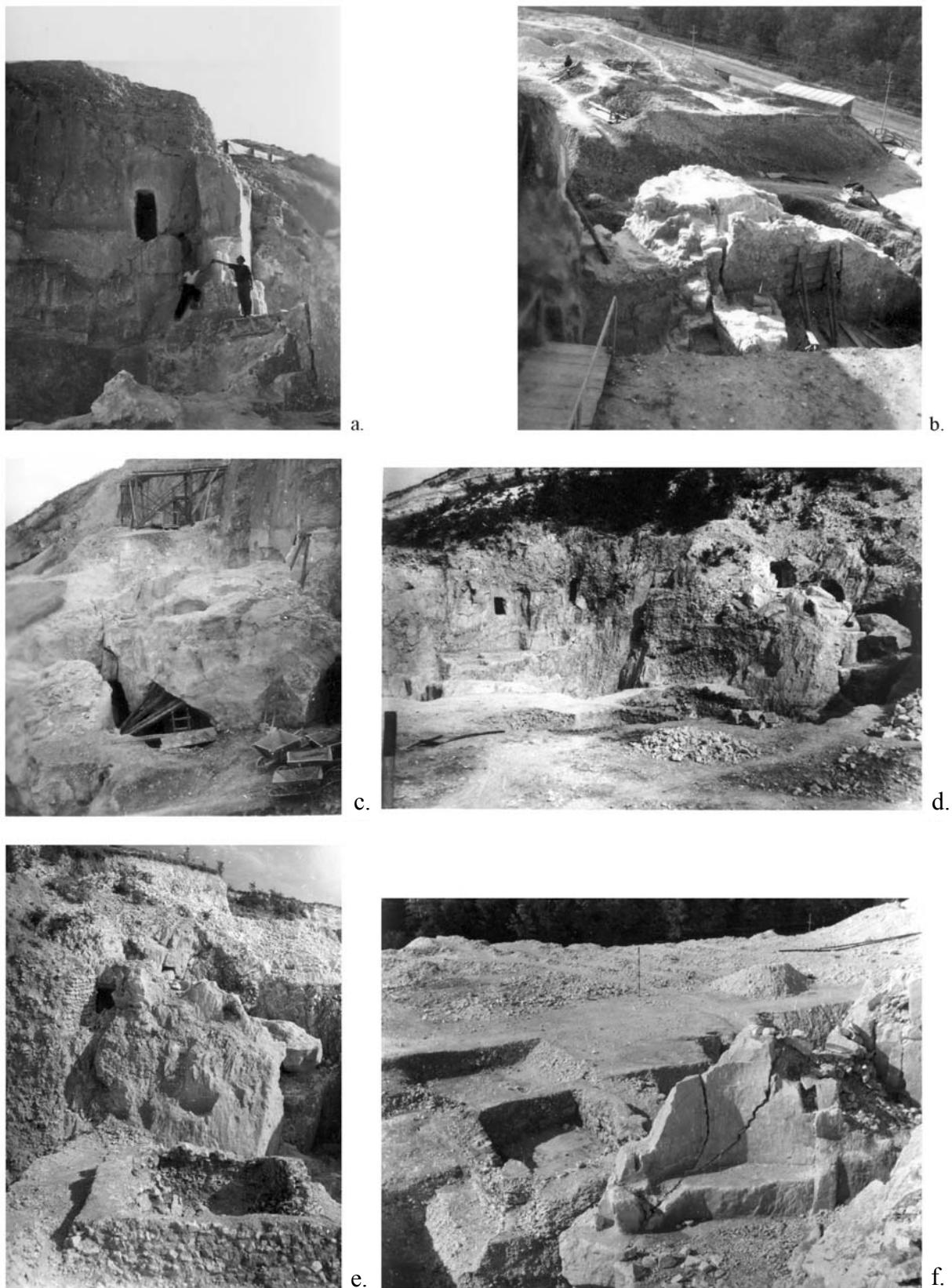

Fig. 2. Complexul rupestru în perioada cercetărilor, 1957–1962: a. intrarea în B1; b. masivul peninsulă, sectoarele B și C; c. sectoarele D și E; d. sectoarele B și C; e. sectorul E și locuința din sectorul D; f. E și vedere spre sectorul D (imagini din arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”).

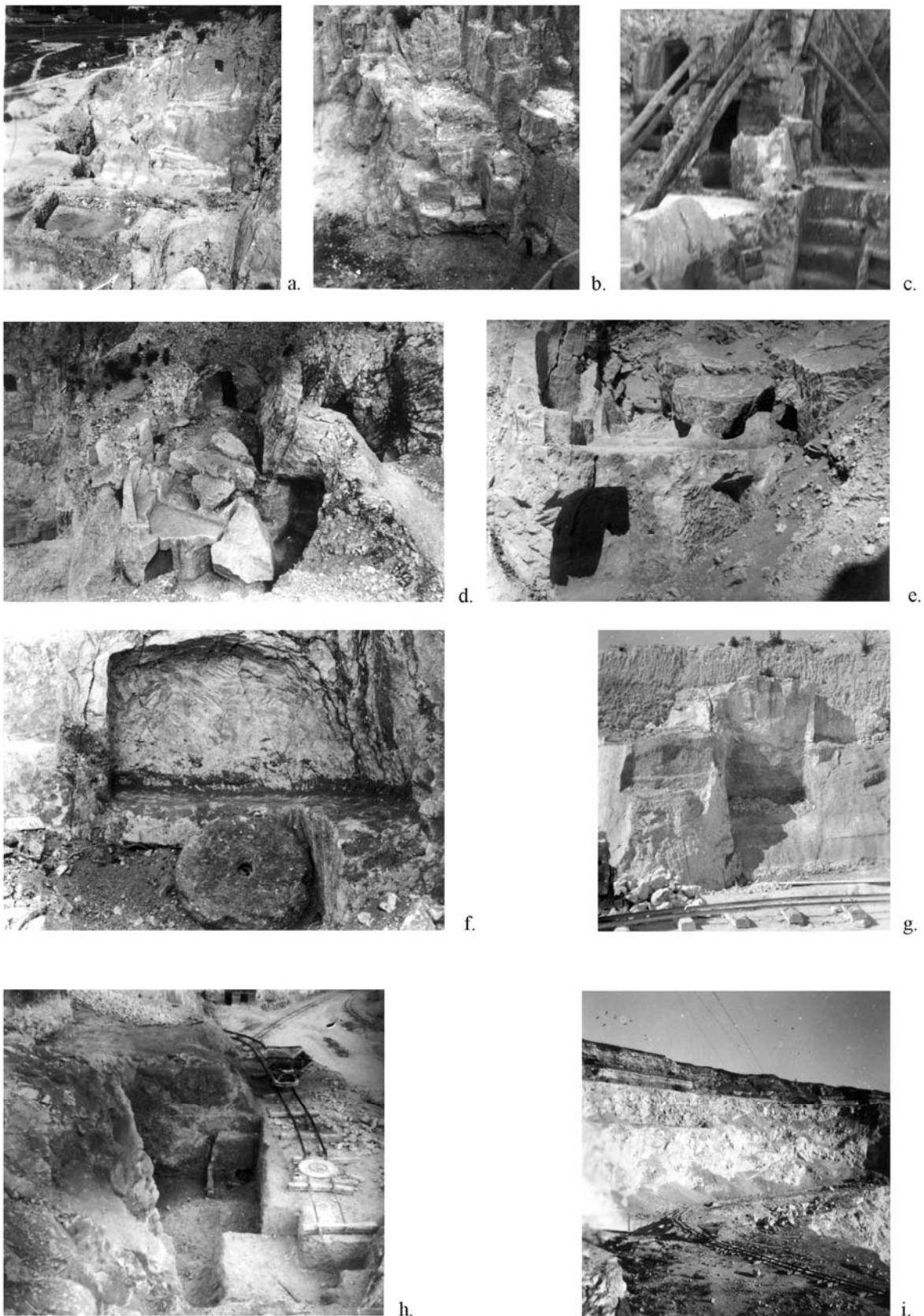

Fig. 3. Complexul rupestru în perioada cercetărilor, 1957–1962: a. sectorul D; b. sectorul E; c. E 2, E 3, E 4 și E 5; d.–e. E 3; f. E 2; g. sectorul F; h. vedere din timpul lucrărilor, 1959; i. cariera de cretă, 1960 (imagini din arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”).

Fig. 4. Planul general al complexului rupestru de la Murfatlar-Basarabi

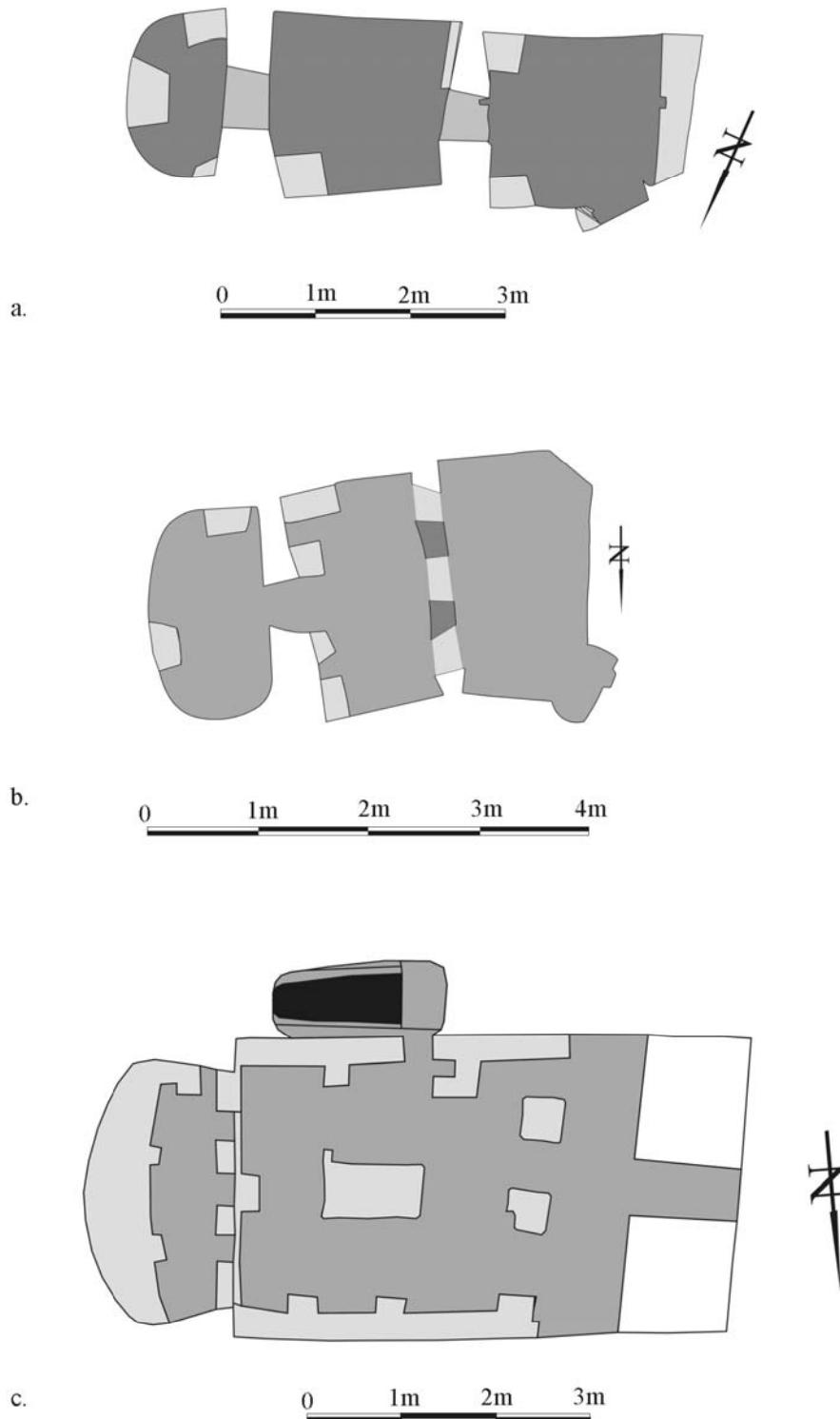

Fig. 5. a. Planul bisericii B 1; b. planul bisericii B 2;
c. planul bisericii B 4

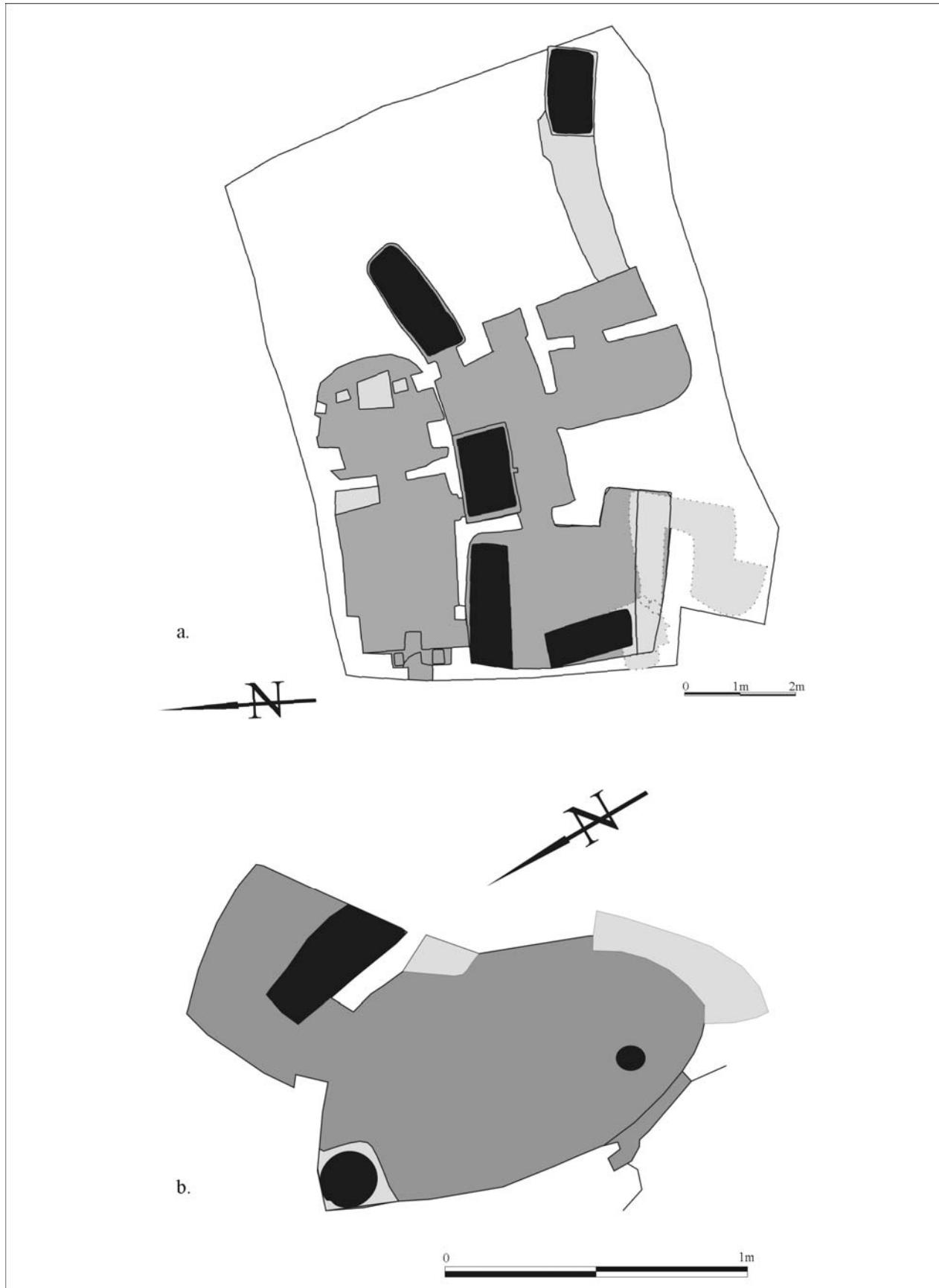

Fig. 6. a. Planul bisericii B 3; b. planul încăperilor funerare C 1-2

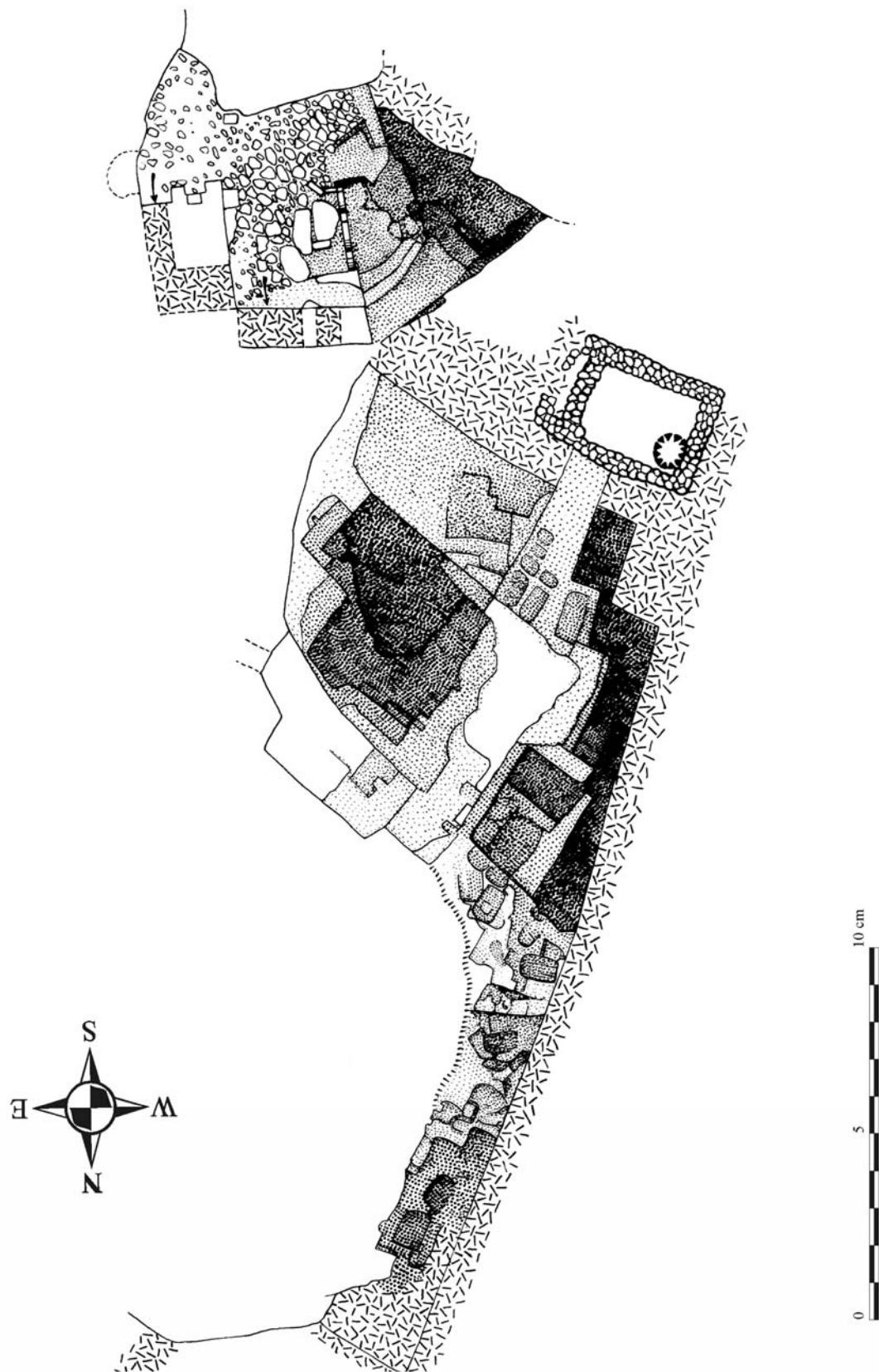

Fig. 7. Sectorul E și L 1 (plan din arhiva Institutului de Arheologie „Vasila Pârvan”).

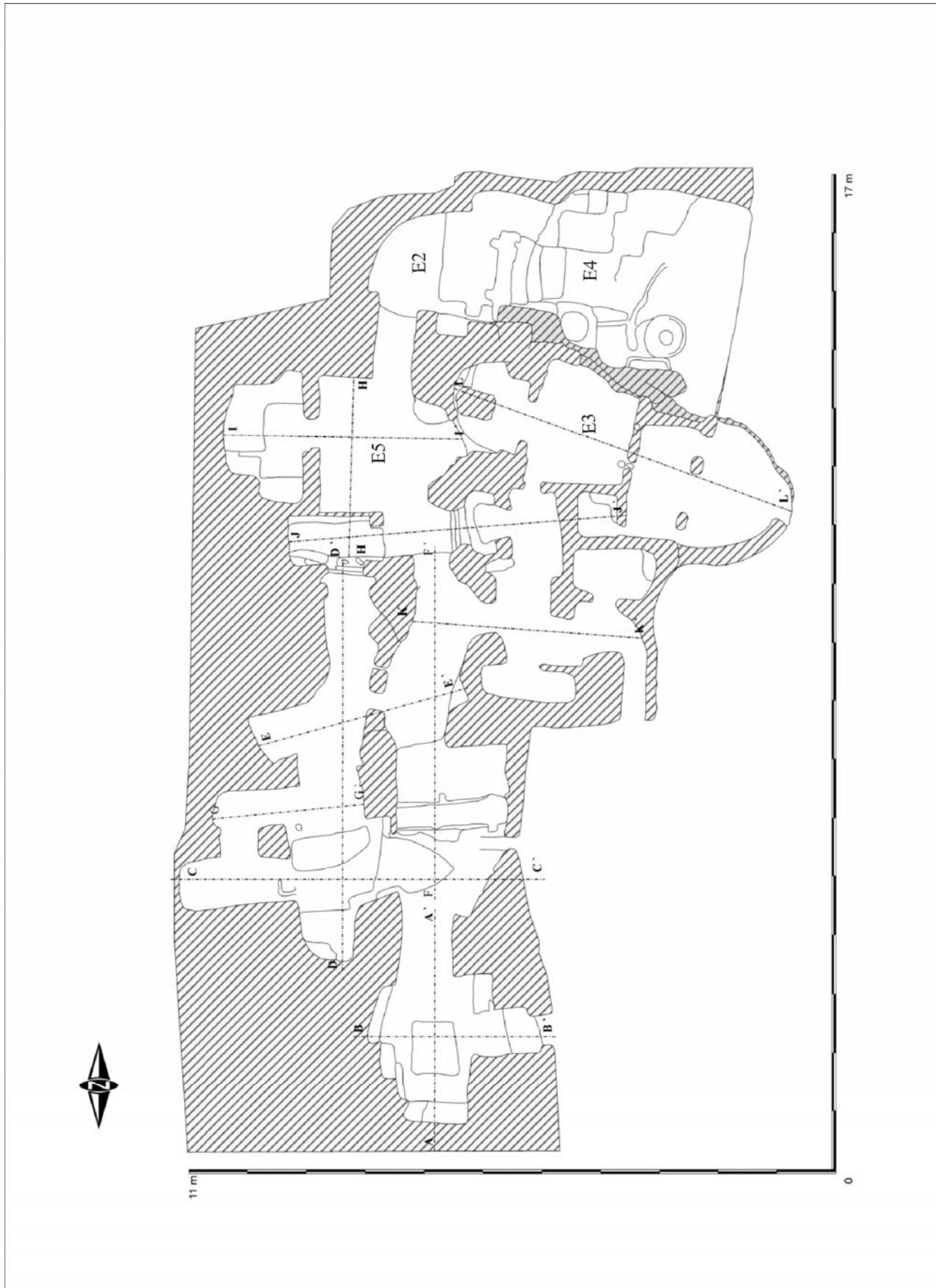

Fig. 8. Planul sectorului E, cu cele două paraclise E 3 și E 5, galeriile funerare, încăperea E 4.

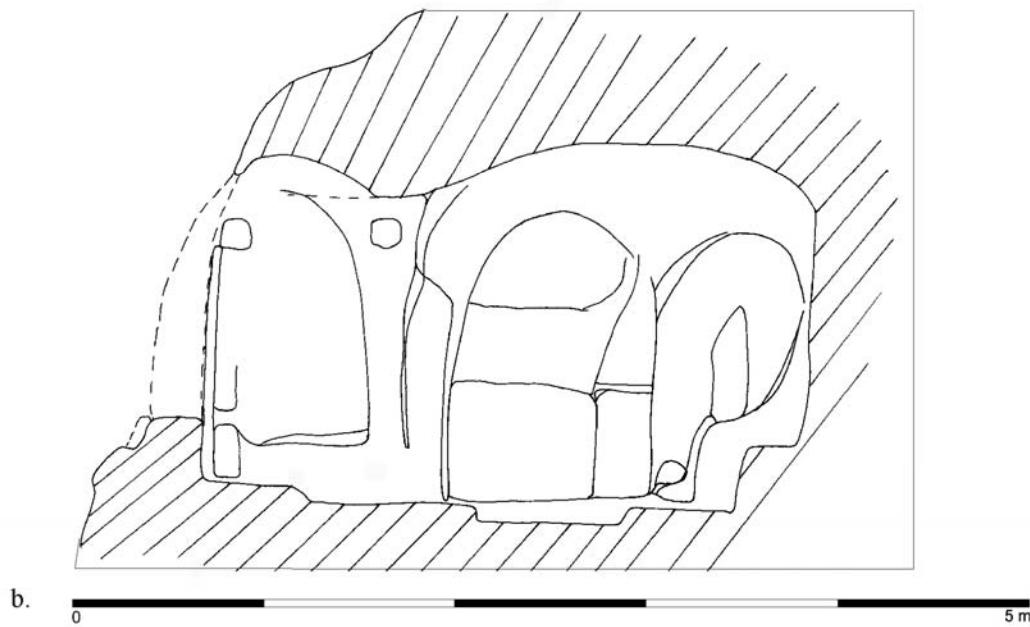
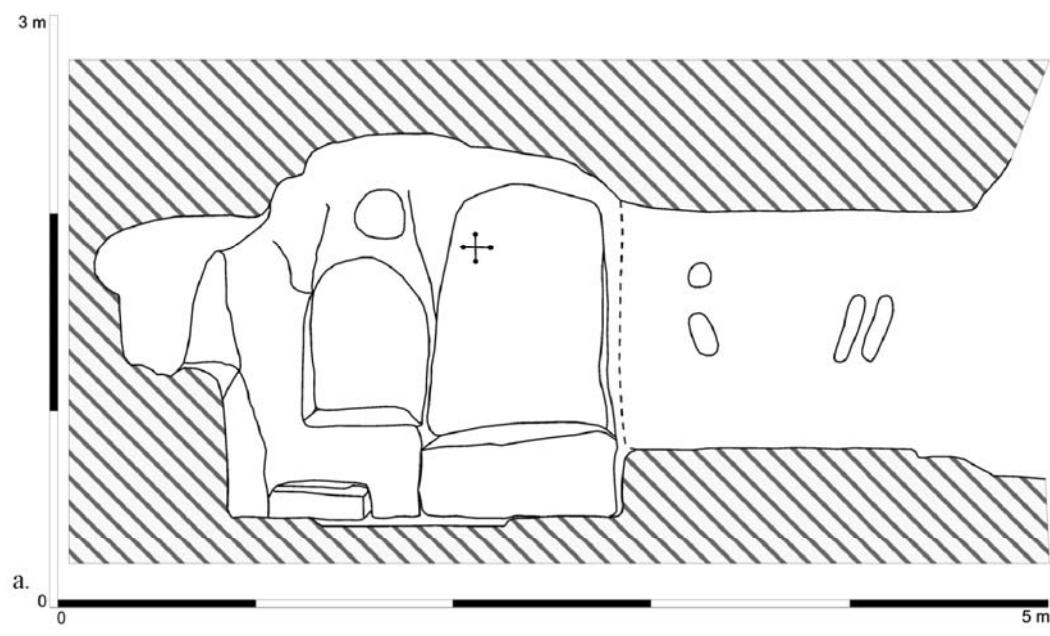

Fig. 9. Sectorul E, culoarul 3, anexa 1; a. secțiune estică A–A'; b. secțiune nordică B–B'.

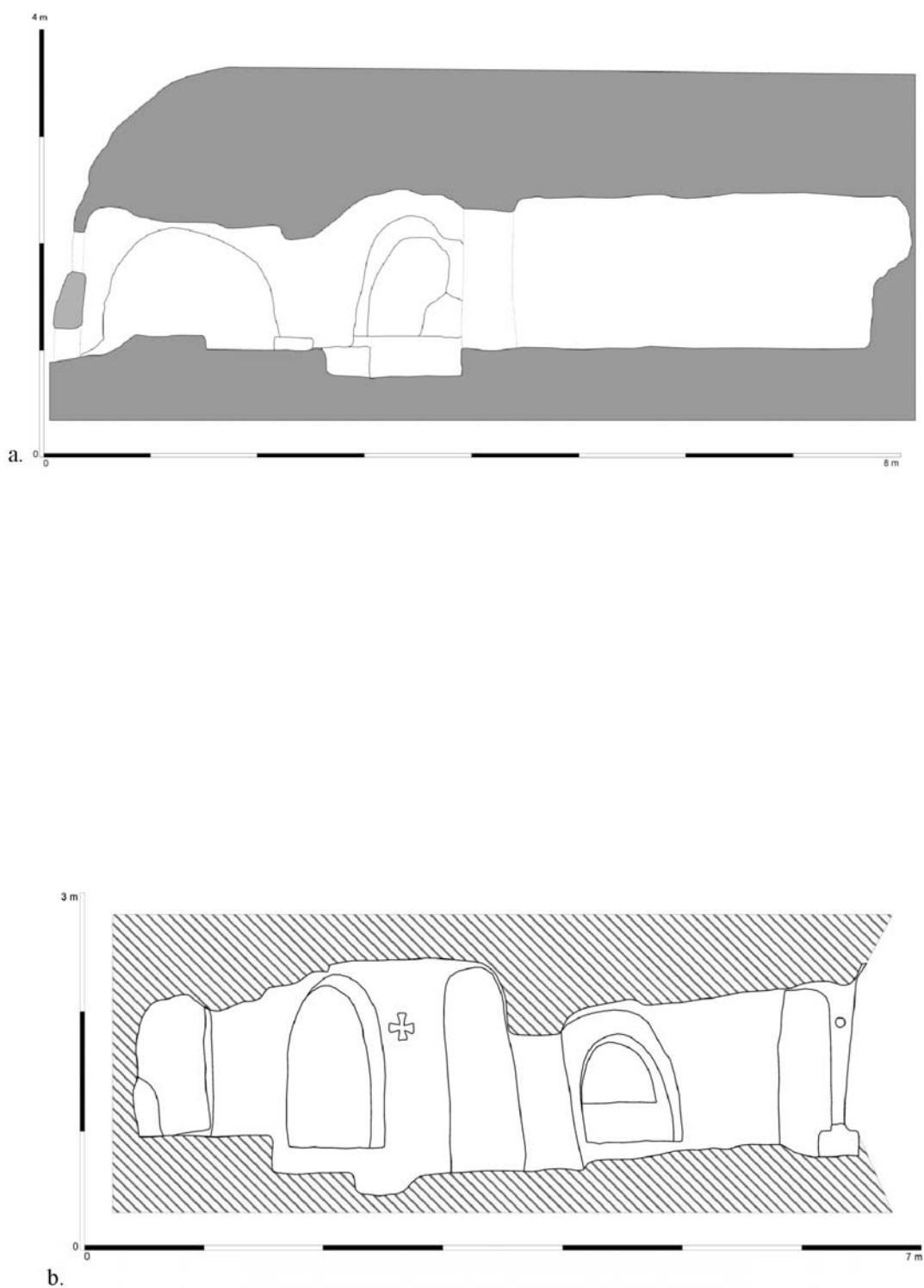

Fig. 10. Sectorul E: a. culoarul 1, anexa 3, secțiunea nordică C-C'; b. culoarul 1, secțiunea estică D-D'.

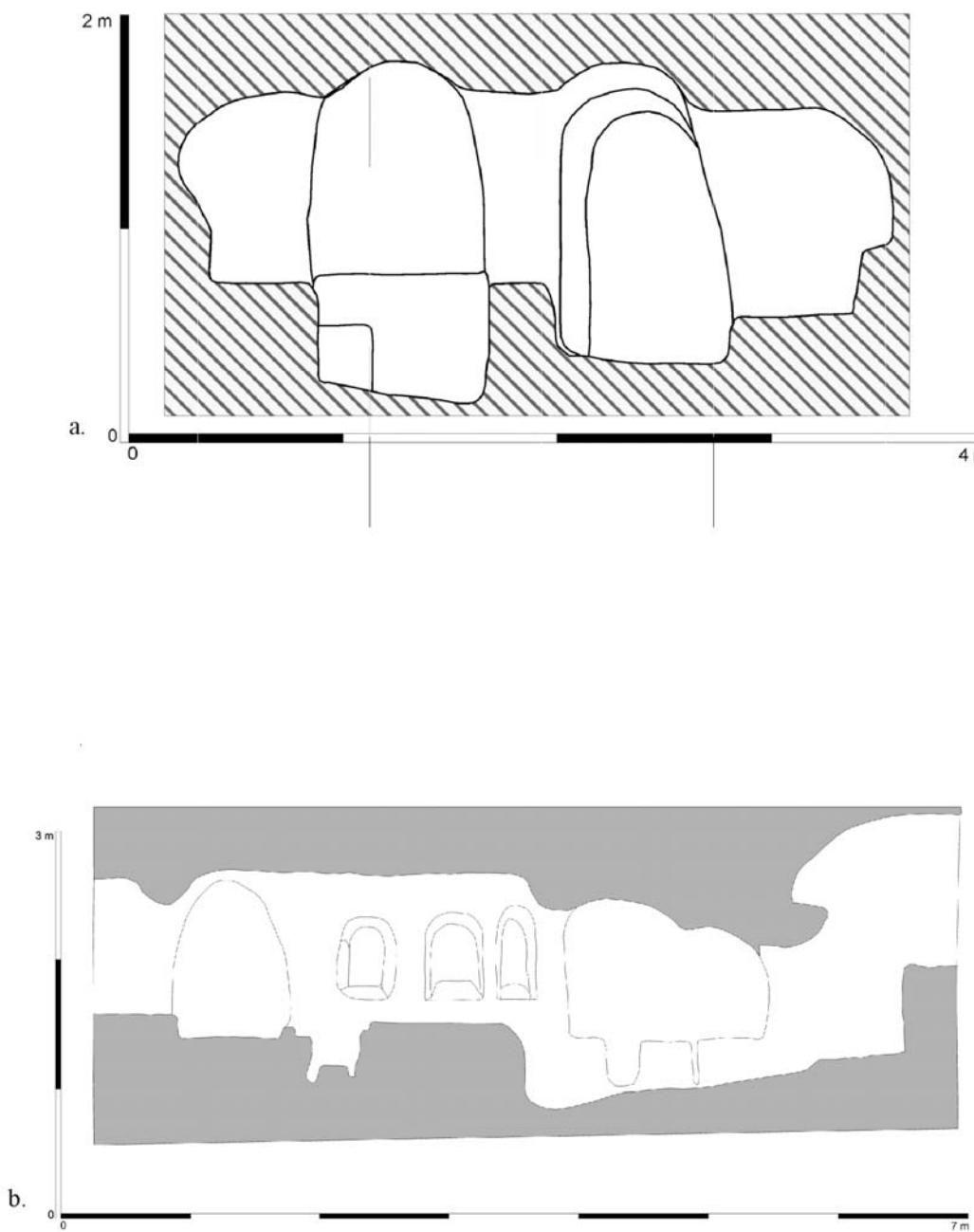

Fig. 11. Sectorul E: a. culoarul 1, anexa 1 și culoarul 2, secțiune nordică E-E';
b. culoarul 2, secțiune estică F-F'

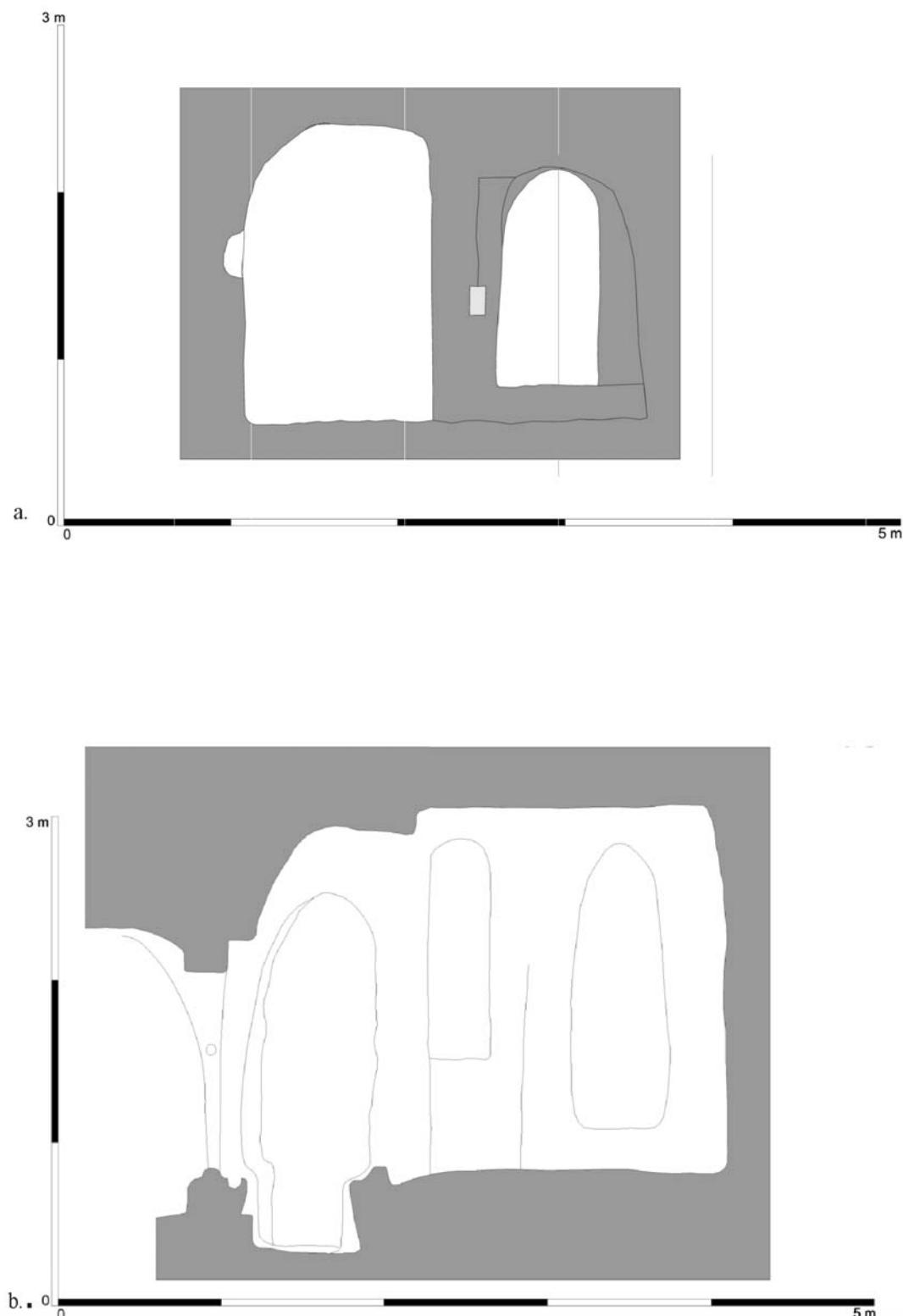

Fig. 12. Sectorul E: a. culoarul 1, anexa 2, secțiune nordică G-G';
b. E 5, secțiune estică H-H'

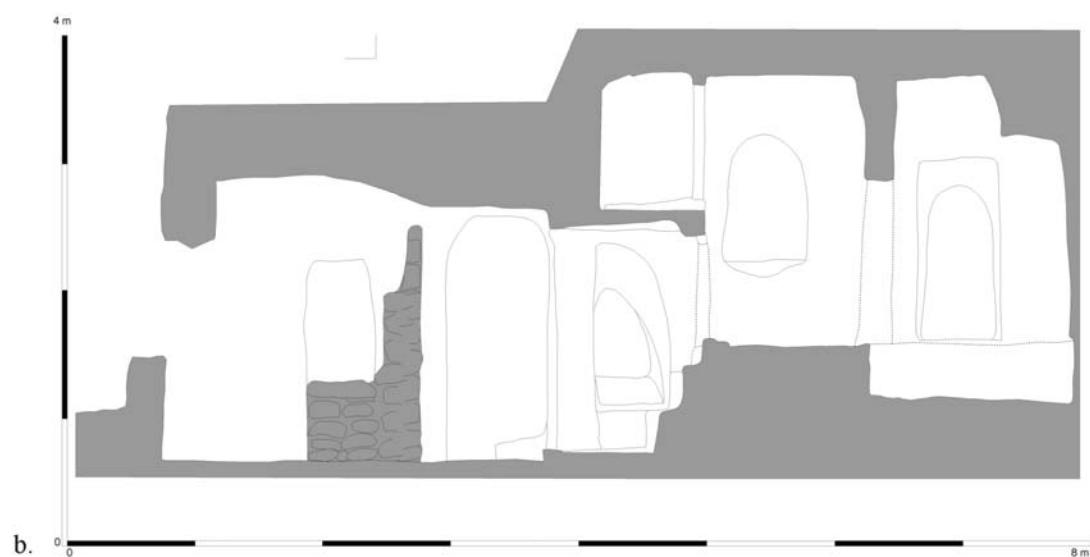
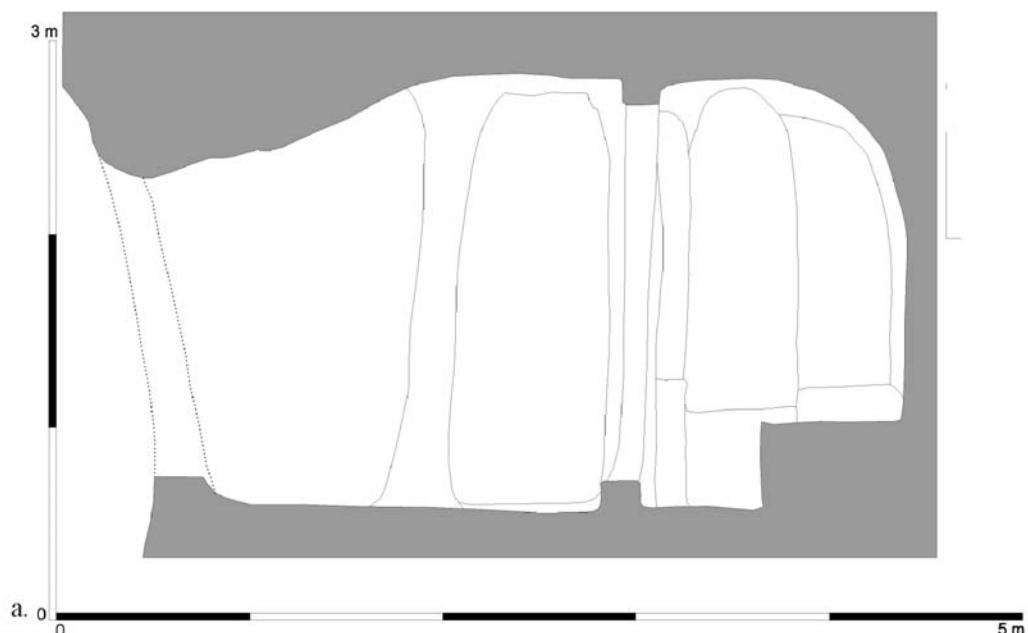

Fig. 13. Sectorul E: a. E 5, secțiune nordică I-I';
b. E 5, anexa 1 și E 3, anexa 1 și anexa 3, secțiune nordică J-J'

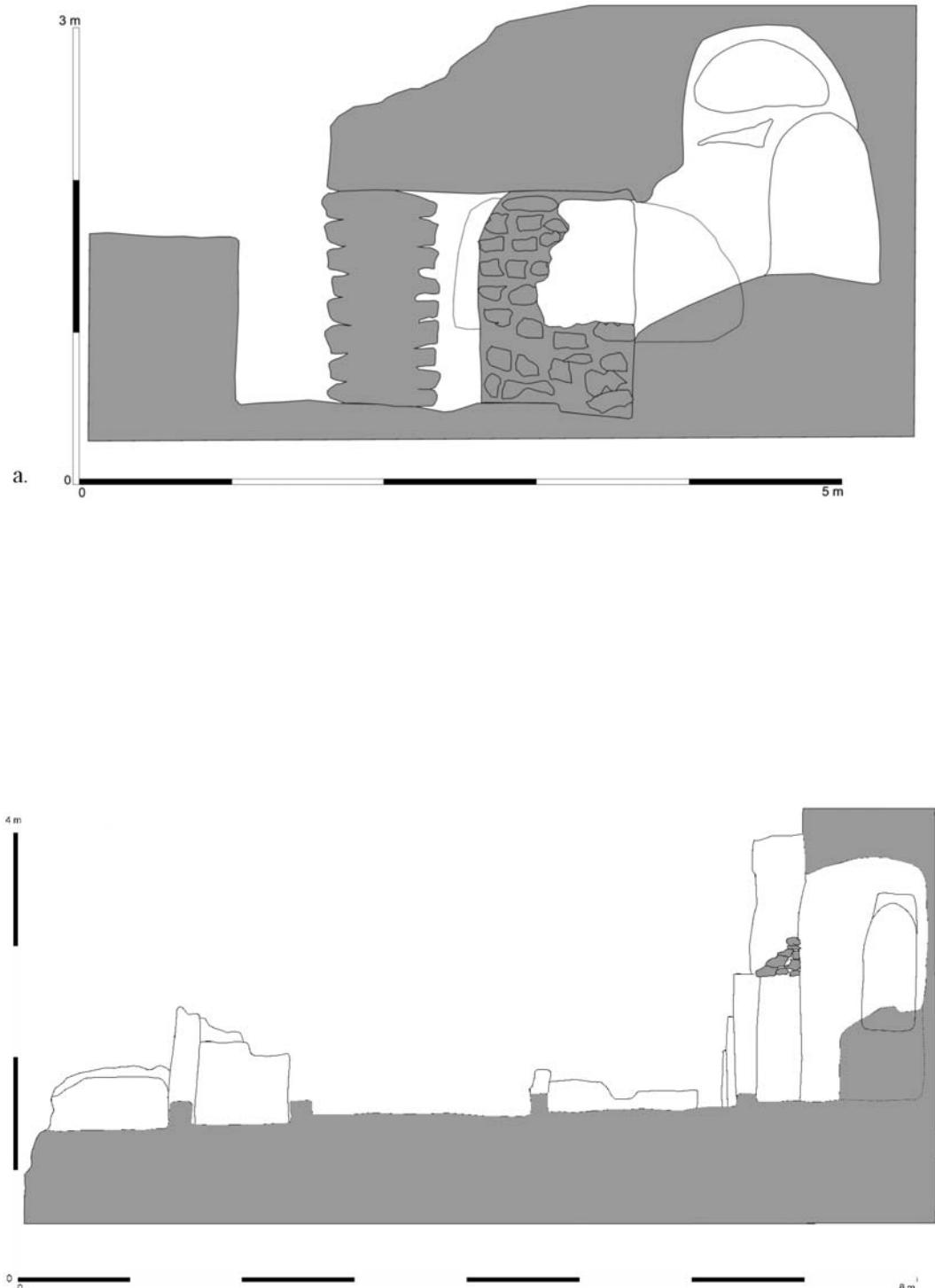

Fig. 14. Sectorul E: a. E 3, anexa 4 și anexa 5, secțiune nordică K-K';
b. E 3, secțiune nordică L-L'

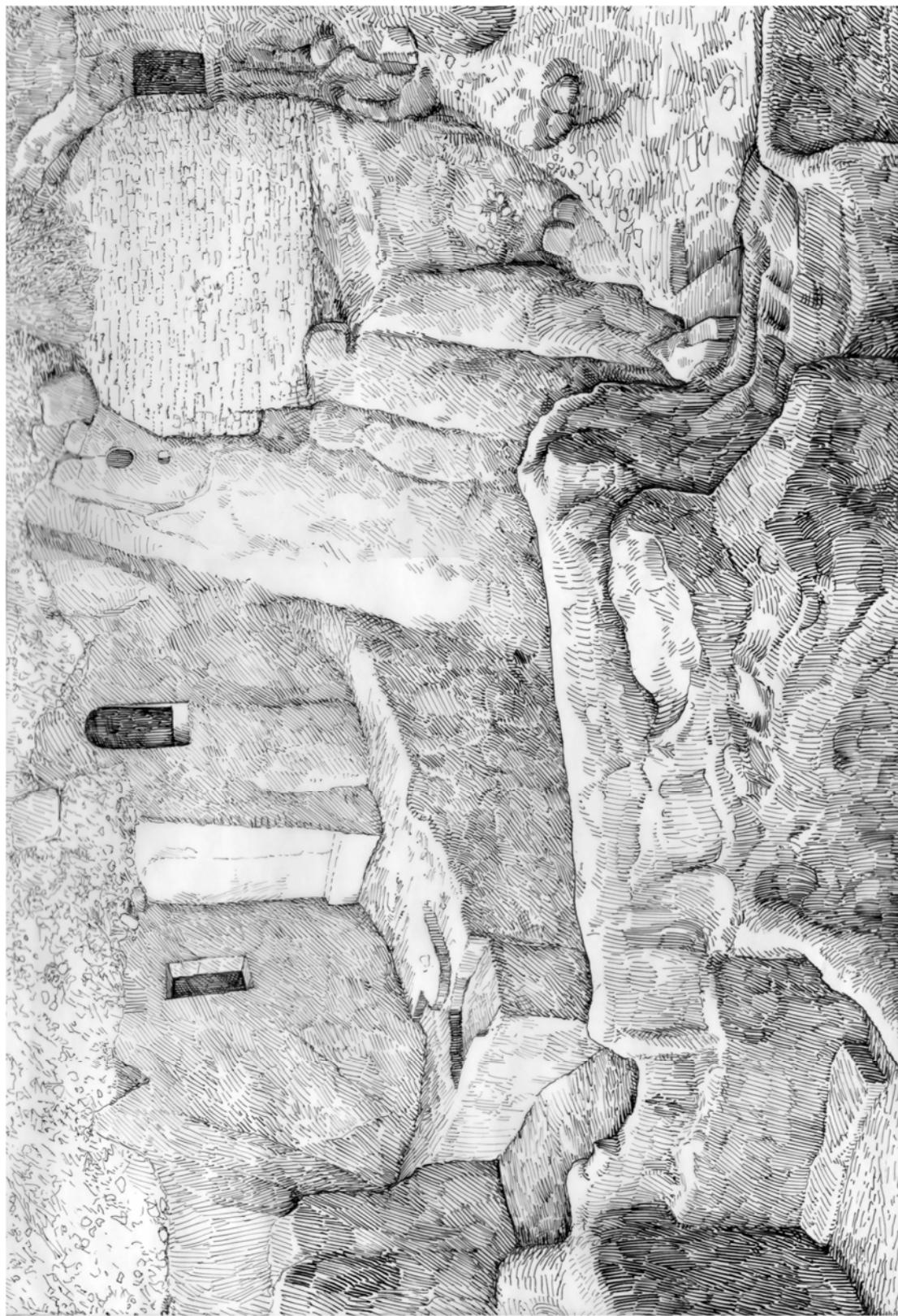

Fig. 15. Sectorul E văzut de D. Mironescu (arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”).

Fig. 16. Sectorul E văzut de D. Mironescu (archiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”).

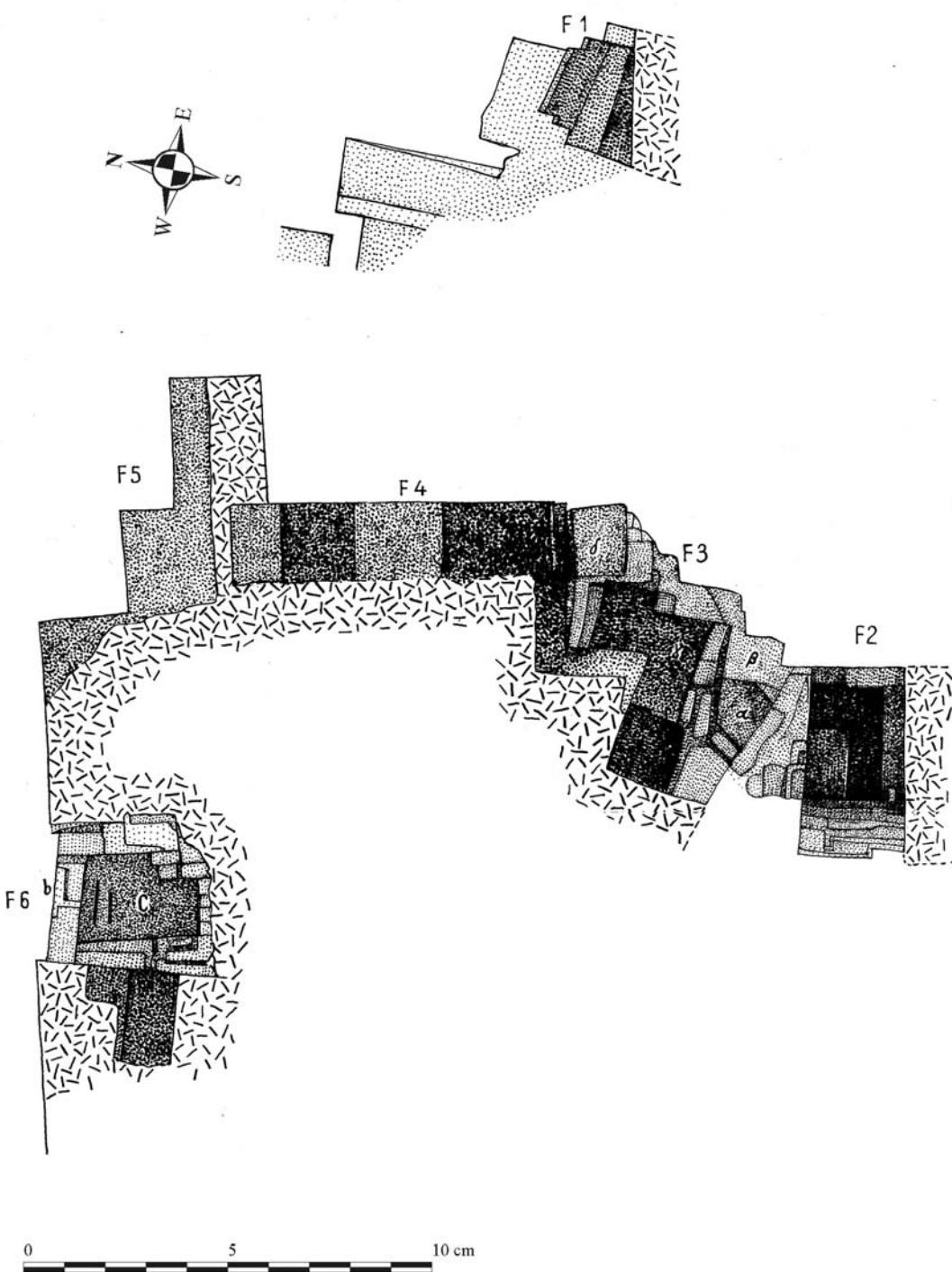
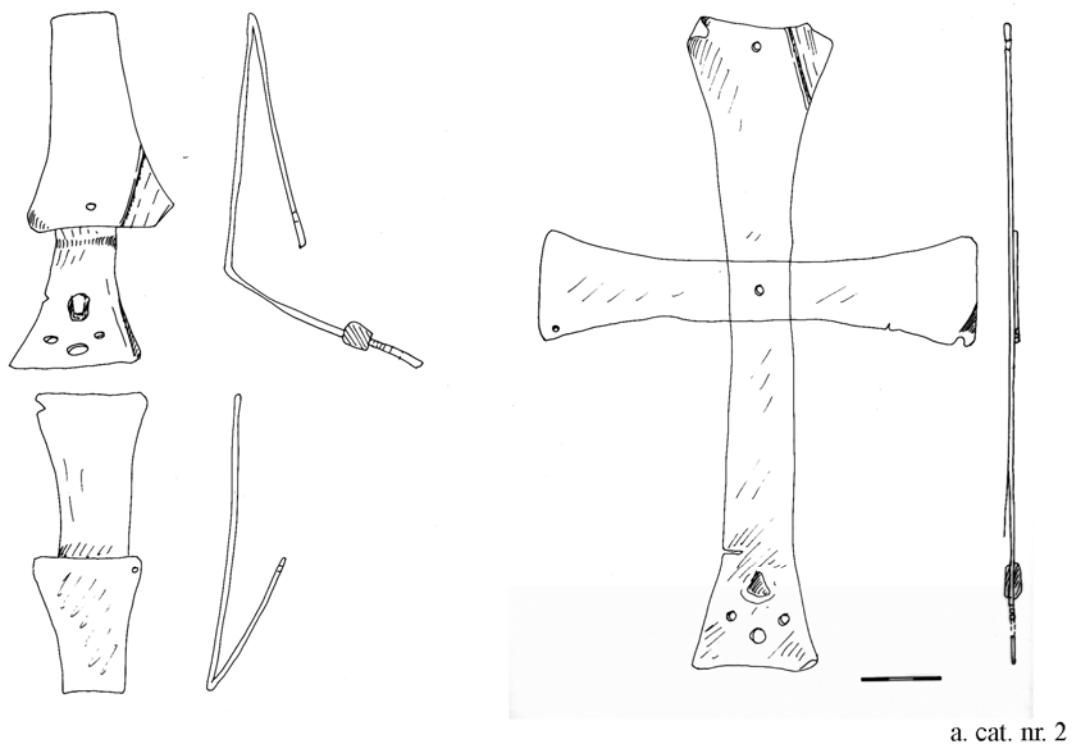
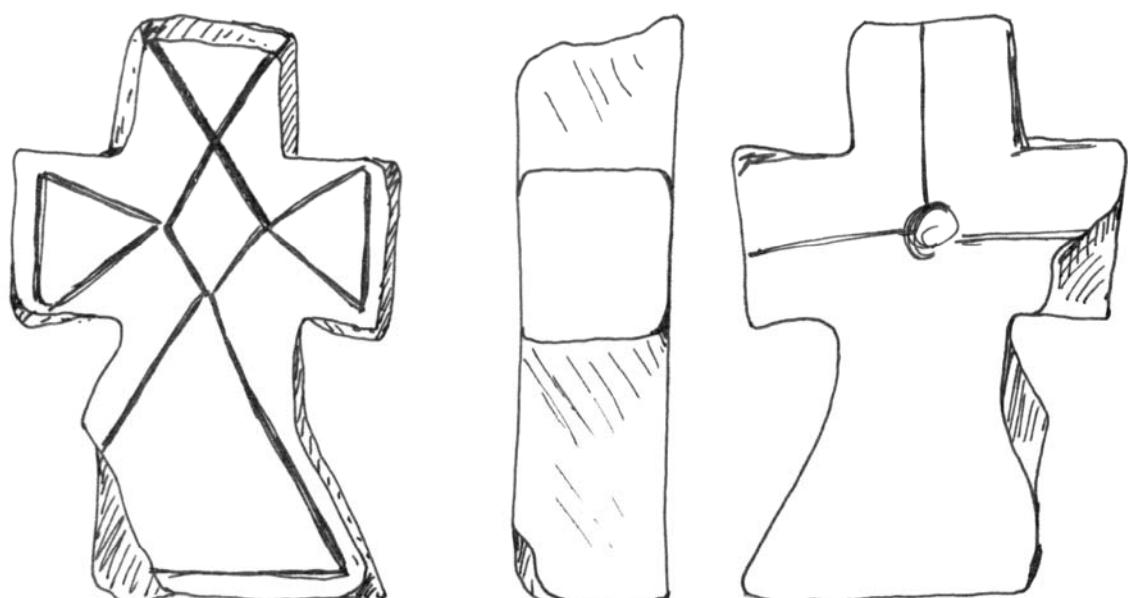

Fig. 17. Sectorul F (plan din arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”).

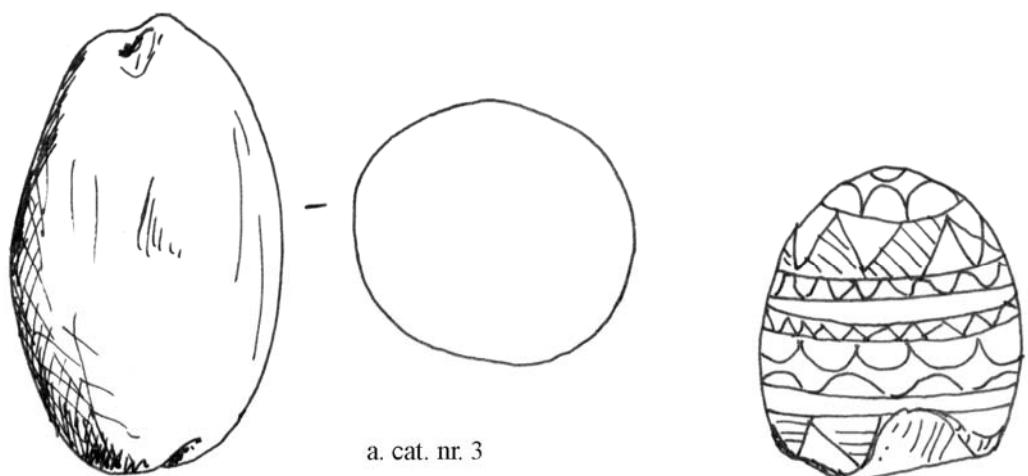
a. cat. nr. 2

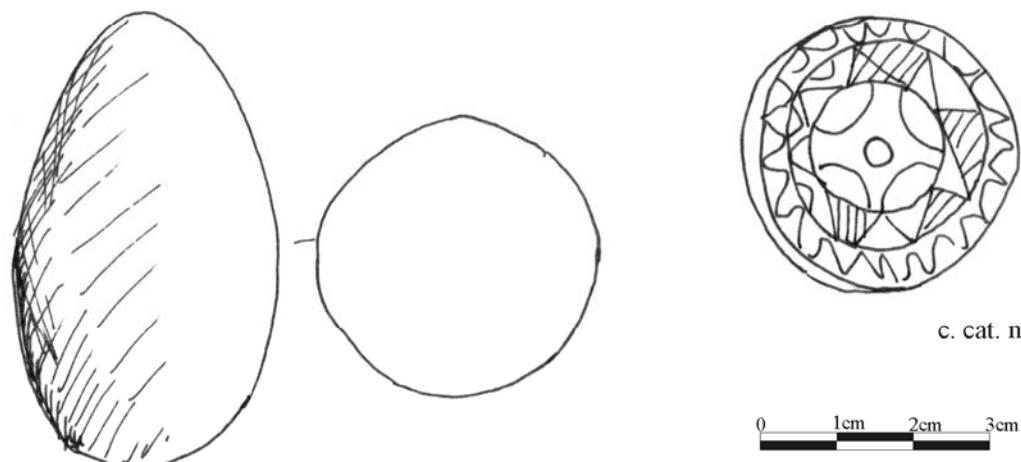
b. cat. nr. 1

0 1cm 2cm 3cm

Fig. 18. a. Cruce de aramă; b. cruciulită de cretă

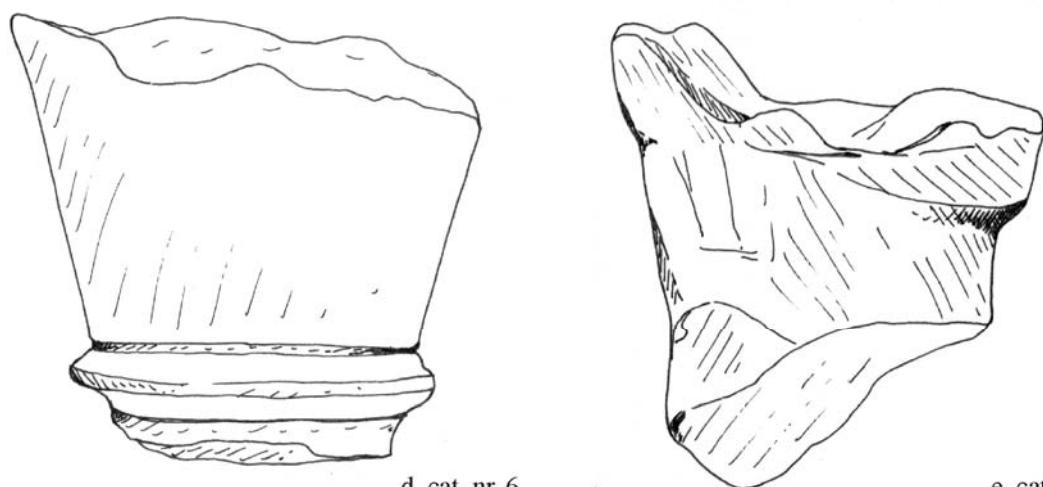
a. cat. nr. 3

c. cat. nr. 5

0 1cm 2cm 3cm

b. cat. nr. 4

d. cat. nr. 6

e. cat. nr. 7

0 1cm 2cm 3cm

Fig. 19. a. - c. Ouă de cretă; d. - e. potire euharistice

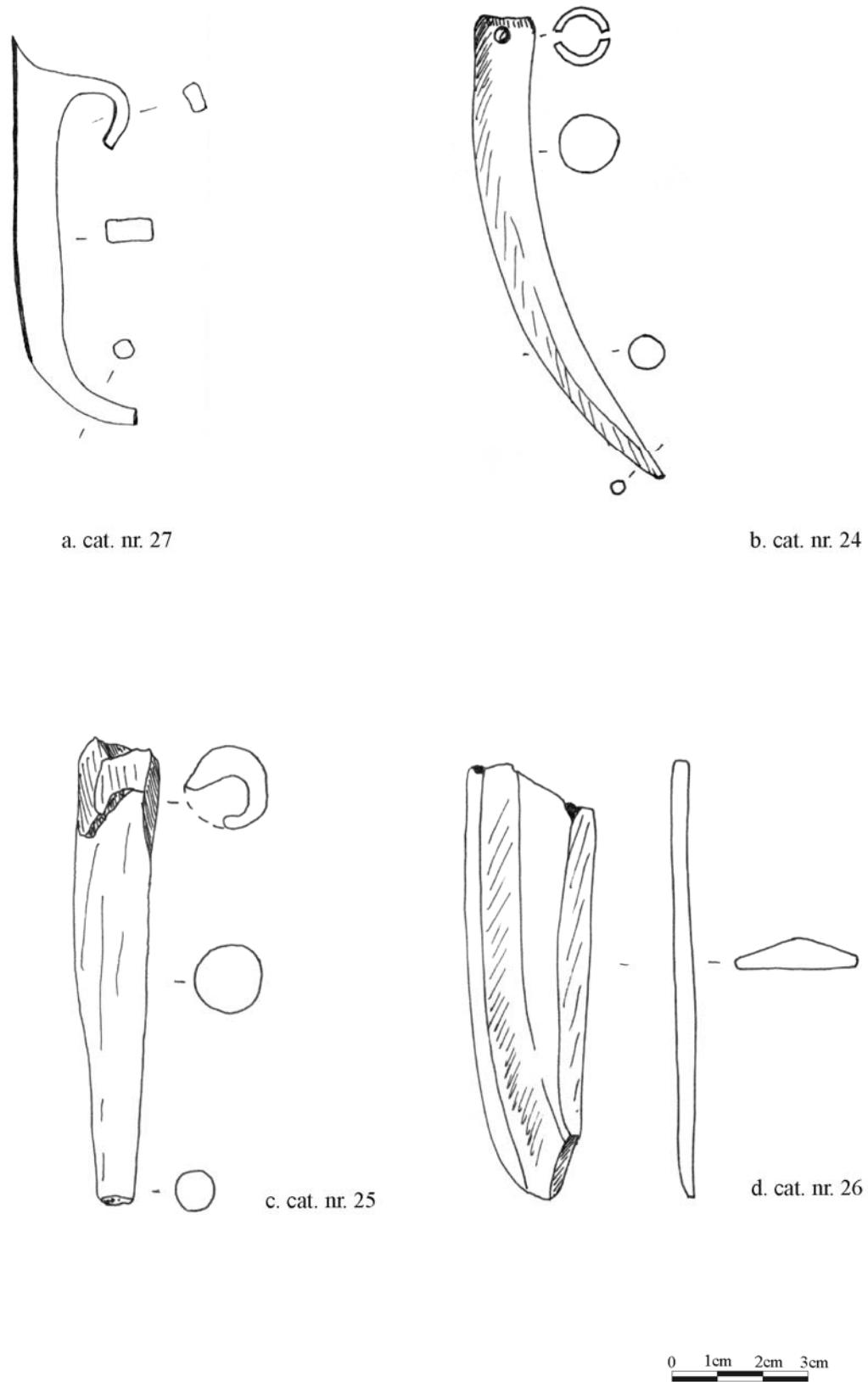

Fig. 20. a. Amnar; b. - d. ustensile de corn

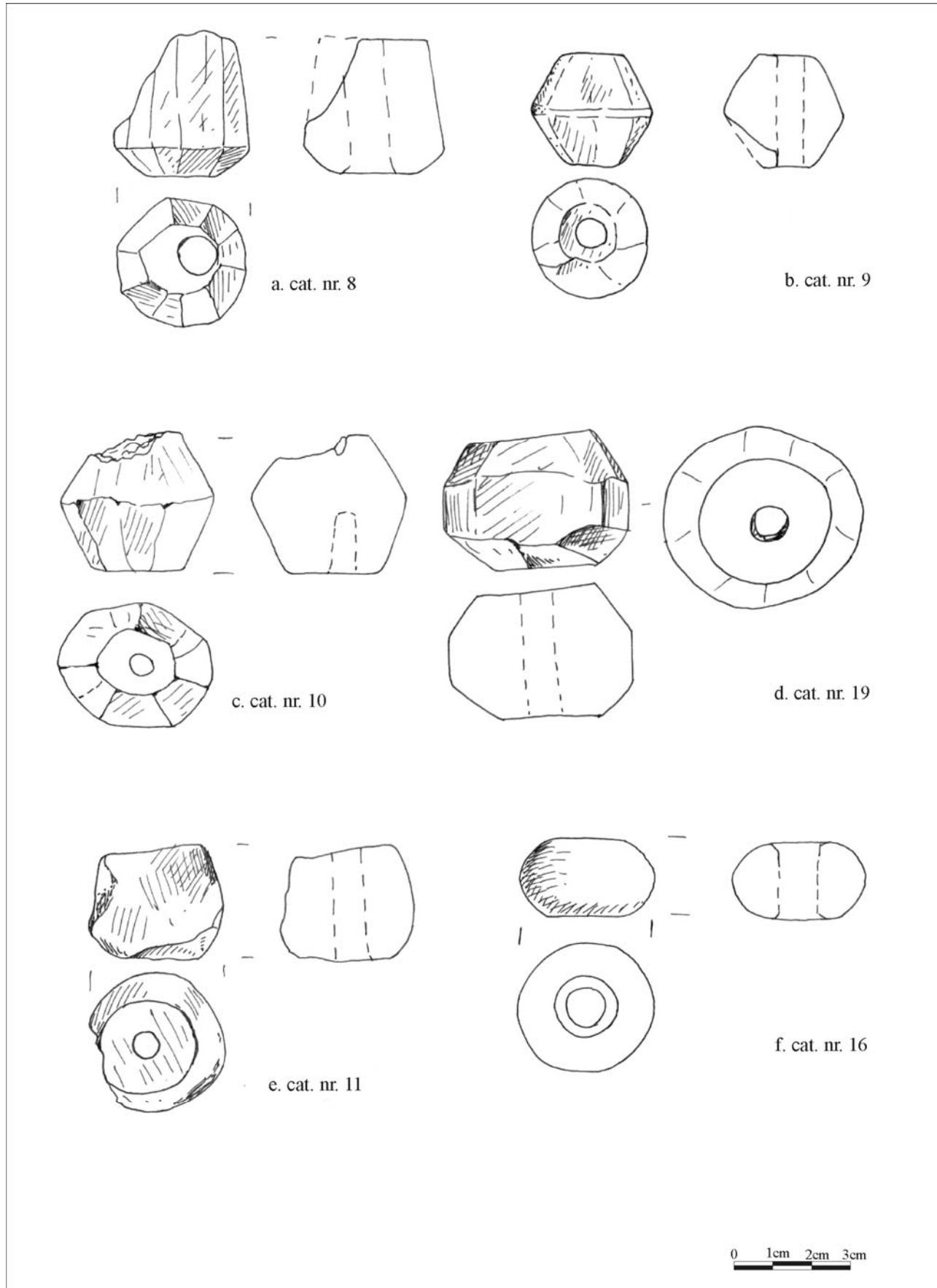
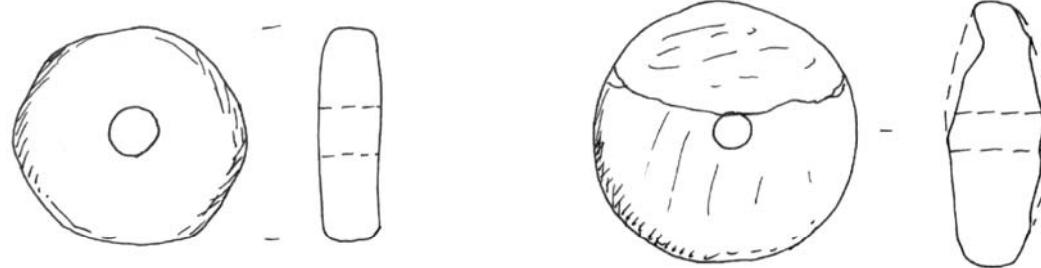
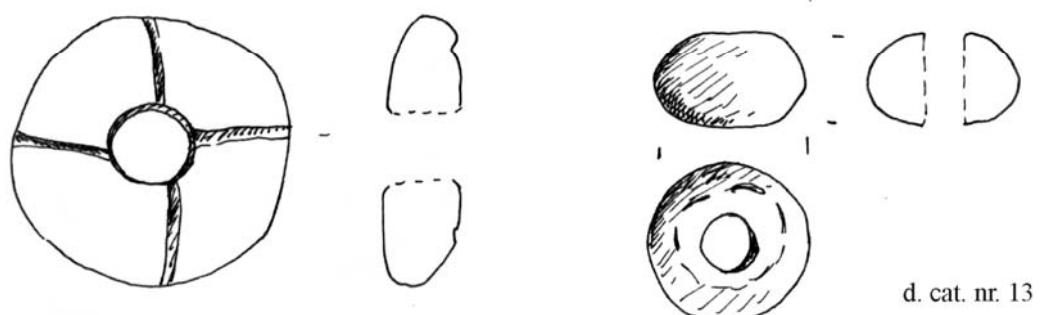

Fig. 21. Fusaiole de cretă

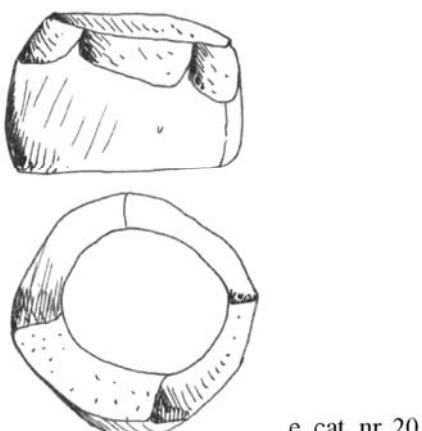
a. cat. nr. 17

b. cat. nr. 18

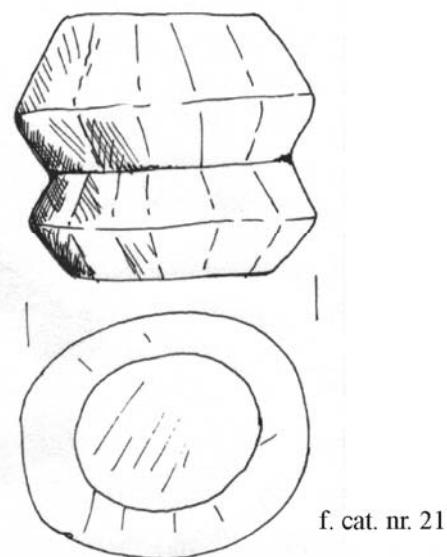

c. cat. nr. 12

d. cat. nr. 13

e. cat. nr. 20

f. cat. nr. 21

0 1cm 2cm 3cm

Fig. 22. a.- b. Fusaiole de lut; c.- d. fusairole de cretă; e. - f. greutăți de cretă

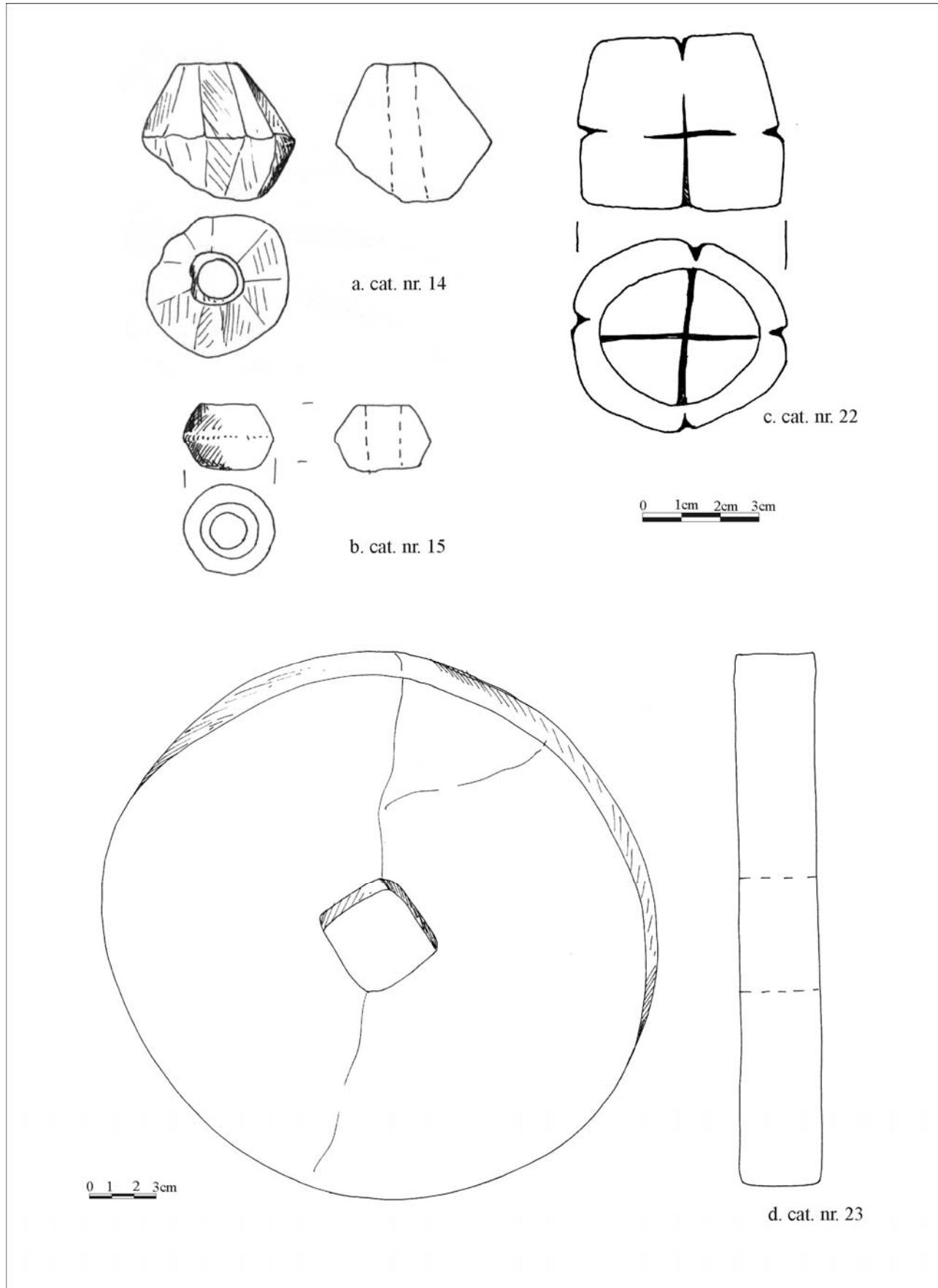

Fig. 23. a. - c. Fusaiole de cretă; d. piatră de râşniță

a.

b.

c.

d.

Fig. 24. Complexe funerare: a. M 1-2/C I/1957; b. M 4 sau M 5/E 4; c. M 9/G 3/1957; d. M 10/G/1957 (imagini din arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”).

Fig. 25. Complexe funerare: a. M 11/la vest de C 1/1960; b. Reconstituirea scheletului M 11 de către specialiștii Institutului de Antropologie „Fr. Rainer” cu ocazia realizării expoziției *O istorie în cretă. Complexul rupestru de la Murfatlar-Basarabi*, MNIR, decembrie 2007; c.-d. M 7/G 2/1957; e.-f. M 13/anexa B 3/1960 (a., c.-f. – imagini din arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”).

Date antropologice privind materialul osteologic de la Murfatlar-Basarabi

ANDREI SOFICARU, MIHAI CONSTANTINESCU, NICOLAE MIRITOIU*

Keywords: anthropological analysis, sex determination, age estimation, measurements, indices.

Abstract: Anthropological analysis of the human bones from Basarabi – Murfatlar have identified 20 individuals (another three - five from E 6, end of the corridor). Bones inventory, sex determination, age and stature estimation, measurements have taken for each individual. Regarding to sex determination, there are 17 males, 2 females and 1 indeterminate; all of them are adults or matures. No children bones have identified.

Cuvinte cheie: analiză antropologică, determinarea sexului, estimarea vîrstei, estimarea staturii, măsurători, indici.

Rezumat: Analiza osemintelor umane de la Murfatlar-Basarabi a permis identificarea unui număr de 20 de indivizi (cărora li se adaugă grupajele de oase umane provenind de la alți trei – cinci descoperiți în E 6, capătul corridorului). Pentru fiecare individ a fost făcut un inventar al oaselor păstrate, determinat sexul, estimată vîrstă și statura și s-a efectuat un set de măsurători. Dintre cei 20 determinații cu exactitate, 17 sunt de sex masculin, doi de sex feminin și unul indeterminabil, toți fiind adulți sau maturi. Nu au fost identificate oase de copii.

Osemintele umane de la Murfatlar-Basarabi beneficiază, după mulți ani de la descoperire, de o analiză antropologică. În acest studiu ne propunem să stabilim numărul de indivizi pe baza inventarului oaselor păstrate, să le determinăm sexul, să le estimăm vîrstă și statura; de asemenea a fost efectuat și un set de măsurători. În colecțiile Institutului de Antropologie „Fr. J. Rainer” s-au păstrat 22 de pachete cu notația originală, care a fost menținută pe parcursul analizei noastre.

Pentru identificarea oaselor și determinarea fragmentelor s-a folosit manualul de osteologie White¹, iar pentru determinarea sexului și estimarea vîrstei au fost aplicate metodele specifice în conformitate cu standardele privind colectiile de

oseminte umane². Statura a fost calculată conform metodei lui Pearson și pe baza recomandărilor lui Rösing³. În privința dimensiunilor și a indicilor s-a folosit sistemul Martin⁴.

1. Basarabi 1957 (tab. 1)

Stare de reprezentare: clavicula stânga completă; 25 fragmente de corpuș de coaste; din coloana vertebrală sunt prezente șapte toracale și două lombare; două fragmente de coxal (ischion) și un fragment de sacrum; humerusul stânga este complet, iar celui dreapta îl lipsește epifiza proximală (fig. 1/a); din cubitusul dreapta se păstrează treimea proximală, iar din radiusul dreapta treimea distală; femurul stânga este întreg, iar la cel dreapta lipsește colul și capul femural (fig. 1/b); se păstrează treimea distală din tibia dreapta, iar din peroneul dreapta doar jumătatea distală (fig. 1/c).

Sex determinat: masculin.

Vârstă estimată: 43 - 55 de ani (capătul sternal al coastei I).

Statura: 167,04 cm (lungimea maximă a femurului stângă)

2. Basarabi 1957, C 1, M 1

2. Basal abt 1937

Stare de reprezentare: 11 coaste din partea stângă și 10 de pe cea dreaptă, în marea lor majoritate întregi; cu excepția unei vertebre toracale, coloana vertebrală este completă (fig. 2/a-c); clavicula dreapta întreagă, iar la cea stânga îi lipsește jumătatea sternală (fig. 2/f); omoplații (fig. 2/d) și sternul sunt întregi (fig. 2/e); capul humeral de la humerusul stânga lipsește pe jumătate, iar la cel dreapta se păstrează jumătatea proximală (fig. 3/a); cubitusul stânga e întreg, iar la cel dreapta se păstrează jumătatea proximală; la radiusul stânga lipsește treimea distală, iar la cel dreapta jumătatea distală (fig. 3/b); femurelor le lipsește colul și capul femural, prezentând unele distrugeri ale metafizelor și epifizelor distale (fig. 3/d); tibiile au distrugeri în zona epifizelor proximale; peroneele sunt întregi (fig. 3/e); s-au identificat toate oasele de la mâini și de la picioare; simfizele pubice de la coxale lipsesc, iar sacrul este întreg (fig. 3/c).

* Institutul de Antropologie „Fr. Rainer” Bucuresti

¹ White, Folkens 2005

² Buikstra, Ubelaker 1994, p. 15-38; Loth, İşcan 1989, p. 105-135.

³ Rösing 1988, p. 588-594.

⁴ Knußmann 1988

Sex determinat: masculin (mare incizură sciatică îngustă, schelet robust).

Vârstă: 26 - 32 de ani (capetele sternale ale coastelor);

Statură: 168,13 cm (lungimea maximă a tibiei dreapta).

Individ 2:

Este reprezentat prin cinci fragmente de coaste, o vertebră toracală, un fragment de ischion și arc ventral de la coxul dreapta (fig. 3/f); aceste provin de la un individ adult – matur probabil de sex masculin.

3. Basarabi 1957, C 1, M 2

Individ 1 (tab. 1):

Stare de reprezentare: clavicula stânga; șase vertebre cervicale, unsprezece toracale, cinci lombare (fig. 4/a-c); patru capete sternale de la coaste și numeroase fragmente de corpi; radiusuri și cubitusuri întregi (fig. 4/d); două coxale (fără pubis) cu mare incizură sciatică având caracteristici masculine și fără sulcus preauricular, sacrumul e întreg (fig. 4/f); se păstrează treimea distală din femurul stânga, iar cel dreapta are unele distrugeri, dar cu lungimea completă (fig. 4/e); tibia stânga este completă, iar din tibia dreapta există o porțiune a diafizei (fig. 5/a); peroneu dreapta întreg (fig. 5/b); rotulele; astragalele și calcaneul stânga; 10 metacarpiene, 13 metatarsiene, 5 tarsiene, un carpiian, 6 falange II.

Sex determinat: masculin.

Vârstă estimată: 33 - 42 de ani (capetele sternale ale coastelor).

Statura: 166,68 cm.

Individ 2:

Reprezentat doar prin clavicula dreapta completă și diafiza și epifiza peroneului dreapta (fig. 5/c); provin de la un adult – matur de sex masculin.

4. Basarabi 1957, C 1, M 3

Au fost identificate resturi osteologice provenind de la cel puțin doi indivizi. Materialul se află într-o stare de conservare bună, dar este incomplet. În plus, o serie de resturi osteologice sunt dificil de atribuit și ne referim aici mai ales la 27 fragmente de coaste, un fragment din partea laterală a unei clavice, oasele mâinilor și ale picioarelor.

Individul 1 (tab. 1):

Stare de reprezentare: diafiza și epifiza unui humerus stânga și treimea distală de cel dreapta (fig. 6/a); diafiza de la cubitus dreapta; o pereche de femure fără porțiunile proximale ale diafizei și fără epifize (fig. 6/b); tibia stânga cu epifiza proximală desprinsă; jumătatea distală a unui peroneu; rotula dreapta este întreagă. Provin de la un individ de sex masculin, matur.

Individ 2 (tab. 1):

Stare de reprezentare: se păstrează jumătățile distale ale humerusurilor (fig. 6/c); radiusul dreapta fără epifiza distală, iar cel stânga fără ambele epifize; este prezentă jumătatea proximală de la femurul stânga (fig. 6/d); au mai fost identificate rotula dreapta (fig. 6/d), ambele talusuri și calcaneu stânga. Provin de la un individ de sex masculin, adult – matur.

5. Basarabi 1957, sectorul E, corridorul nr. 1, M 6 (tab. 2)

Stare de reprezentare: un fragment de mandibulă cu ramul vertical stânga și unghiul gonic distrus; dintre vertebre se păstrează cinci cervicale, șapte toracale, trei lombare și alte spine vertebrale (fig. 7/a); humerusurile prezente, cel stâng având unele eroziuni ale capului și ambele cu perforație olecraniană (fig. 7/b); la omoplătul dreapta lipsește coracoidul; radiusurile și cubitusurile întregi (fig. 7/c); omoplătul stânga cu procesul coracoid și o porțiune din corp, dar separat marginea

laterală cu unghiul inferior și procesul acromial; claviculele gracile (dreapta fără capetele sternale și acromiale, stânga cu capătul acromial distrus); la stern, manubriumul și corpul sternal nesudate; coastele sunt prezente prin 15 fragmente, 4 capete sternale și ambele coaste I; coxul stânga cu suprafața auriculară (fig. 7/d) și separat alte fragmente ce îi aparțin (simfiza pubică, fosa acetabulară); sacrum întreg (fig. 7/d), cu 5 vertebre, dar și o *spina bifida* (între S 4 și S 5); femurile sunt complete (fig. 7/e); tibiile (fig. 7/f) au fațete orientale (mici, dar expresive); ambele peronee sunt întregi (fig. 7/f); două metacarpiene, astragalele, calcaneul dreapta complet, patru metatarsiene, trei falange, un cuneiform lateral.

Sex determinat: feminin (marea incizură sciatică largă, sulus preauricular, schelet postcranian gracil).

Vârstă: 24 - 32 de ani (capătul sternal al coastei I).

Statura: 149,18 ± 3,3 cm.

6. Basarabi 1957, sectorul E, corridor și coridoare (tab. 2)

Ambele „depuneri” trebuie tratate împreună, deoarece o serie de oase umane (humerus, radius, cubitus, omoplăt, craniu, femur, tibia) s-au colat. Sunt asociate cu carapacea și plastronul de la o broască testoasă.

Oasele de craniu (fig. 8/a-d) din ambele pachete: nu s-a putut reîntregi, dar provin de la cel puțin doi indivizi adulți; astfel s-au identificat: două zigomatice dreapta, două maxilare stânga, două temporale dreapta, două margini supilaterale, două mastoide dreapta; sexul este masculin pentru ambii indivizi (marginile supilaterale îngroșată, grosime craniu, mastoide masive); vârsta se poate estima în categoria adult (1. sutura coronară ștearsă exocranian și complet închisă endocranian, coronara dreapta ștearsă și închisă endocranian; 2. coronara dreapta deschisă exocranian, complet închisă endocranian); dentiție = 1. primul molar maxilar (degradat prin exfolierea emailului), cu uzură gradul 4; 2. primul molar mandibular cu uzură gradul 3 și căderi *intravitam* cu resorbție incompletă a molarului 3 dreapta; la maxilarul stânga primii doi incisivi au alveolele resorbite complet precum și cele ale molarilor 2 și 3.

Schelet postcranian, „coridor” = epifiză proximală de la tibia dreapta; epifiză radius dreapta; fragmente de omoplăt de la doi indivizi; stern (corpul incomplet, manubriu fragmentar); un atlas și capetele de la axis, vertebre toracale și lombare cu marginile corpului accentuate; fragmente de coaste; aripa dreapta de la sacrum; metacarpiene și metatarsiene, falange.

Schelet postcranian, „coridoare” = oase de la doi indivizi de sex masculin; reprezentare: o pereche de clavicule (o jumătate sternală stânga la „coridor”), clavicula dreapta întreagă, omoplăt stânga (se colează cu un fragment de la „coridor”; acromion dreapta de la „coridor”) (fig. 8/h); două perechi de humerusuri, dintre care un humerus stânga fără treimea proximală (fig. 8/e); două radiusuri și două cubitusuri stânga (fig. 8/f-g); treimea distală din tibia dreapta; peroneu dreapta; un sacrum cu S 1 distrus; coxal stânga cu pubisul lipsă, ce are marea incizură sciatică tipic masculină; mai multe coaste (șase dintre ele au capetele sternale).

Se poate conchide că în cele două pachete, „coridor” și „coridoare”, au fost identificați doi indivizi de sex masculin. S-a calculat doar statura la individul 1 pe lungimea humerusului dreapta (160,96 cm).

7. Basarabi 1957, sectorul E, corridorul nr. 2, M 7

Stare de reprezentare: osul hioid, 8 vertebre toracale, 3 cervicale și o lombară (fig. 9/a); sternul întreg (fig. 9/b); din ambii omoplați s-au identificat mai multe fragmente (ambele procese acromiale, coracoidul, marginea laterală); numeroase fragmente de coaste printre care cinci au capetele sternale; un

fragment de metafiză proximală și un altul din capul humeral; este prezentă o jumătate din radiusul stânga, iar la cel dreapta lipsește treimea distală; din cubitusul stânga se păstrează un fragment de diafiză și procesul olecran (fig. 9/c); din ambele coxale sunt prezente aripa iliacă (fig. 9/d); majoritatea oaselor de la mâini și picioare.

Sex determinat: masculin (robustitate).

Vârstă: 33 - 42 de ani (capetele sternale ale coastelor).

8. Basarabi 1957, sectorul E, corridorul nr. 3 (tab. 2)

Stare de reprezentare: mastoidea stânga (fig. 10/a); o pereche de femure întregi (fig. 10/b); posibil o pereche de femure, fragmentare (dreptul reprezentat de o epifiză proximală, iar stângul de o diafiză cu spărțuri); doi omoplați (fără cavitatea glenoidă); o pereche de rotule complete; fragmente de coxale; un manubriu; un radius fără epifiza distală stânga, un altul numai cu epifiza distală stânga; jumătatea proximală de la un cubitus și alte două fragmente cu jumătatea distală (fig. 10/c); astragalul și calcaneul dreapta; două vertebre cervicale; două vertebre toracale; 10 - 12 fragmente de coaste; un cuboid (?), două perechi metatarsiene I, patru metatarsiene, un metacarpian (fig. 10/d).

Osemintele provin de la cel puțin doi indivizi adulți, dintre care unul este de sex masculin.

9. Basarabi 1957, sectorul E, corridorul nr. 4 (tab. 3)

Stare de reprezentare: din craniu s-a putut restaura un fragment de parietal și unul de occipital (fig. 11/a); clavicula stânga este completă; din omoplați se păstrează doar fragmente din marginea laterală; humerusul stânga este întreg, iar din cel dreapta este prezentă jumătatea distală (fig. 11/b); radiusul dreapta este întreg, iar din cel stânga lipsește treimea proximală; cubitusul dreapta cu jumătatea distală păstrată (fig. 11/c); sunt prezente două coaste fragmentare; din coloana vertebrală avem doar atlasul și parțial sacrumul; de la coxale sunt ambele iliumuri, dar cu lipsa aripilor, ischionul stânga și parțial pubisul; ambele tibii cu lipsuri la nivelul epifizelor și diafizelor; peroneul dreapta este întreg, iar cel stânga fără epifiza proximală (fig. 11/d).

Sex determinat: feminin (marea incizură sciatică largă, sulcus preauricular prezent, oasele lungi gracile).

Vârstă estimată: 30 - 40 de ani (suprafața auriculară).

10. Basarabi 1957, E 4

Individul 1 (tab. 3):

Stare de reprezentare: o claviculă dreapta cu epifiza acromială distrusă; jumătatea distală din humerusul dreapta; jumătatea proximală și două treimi distal din radiusul dreapta; o treime proximală din diafiza unui peroneu; un metacarpian; un fragment de cavitate acetabulară; 10 fragmente de coaste; un calcaneu stânga. Provin de la un individ adult de sex masculin.

Individ 2 (tab. 3):

Reprezentat printr-un radius stânga întreg; provine de la un individ adult, posibil de sex masculin.

Individ 3 (tab. 3):

Stare de reprezentare: două fragmente de corpuri de coaste; un manubriu; trei fragmente de coxale (aripa axială, ischion, fossa acetabulară); humerus dreapta aproape complet, dar cu epifiza proximală păstrată pe jumătate; jumătatea proximală din radiusul dreapta; jumătatea proximală din cubitus dreapta (fig. 12/a); femurile au trohanterele lipsă din vechime, ca și epifizele distale (fig. 12/b); rotulele sunt întregi; epifizele proximale de la tibii lipsesc; de la peronee se identifică doar diafizele; oasele de la mâini și picioare. Provin de la un individ adult – matur de sex masculin.

Individ 4:

Stare de reprezentare: jumătatea distală din humerusul dreapta; jumătatea proximală și treimea distală din cubitusul dreapta; epifiza distală cu o porțiune de la radiusul dreapta (fig. 12/c). Provin de la un individ matur de sex masculin.

11. Basarabi 1957, E 6

Stare de reprezentare: din craniu se păstrează frontalul cu lipsuri în zona orbitală, temporalul stânga cu piramida pietroasă, temporalul dreapta e complet, un fragment de parietal conexat cu o porțiune de occipital (fig. 13/c), o porțiune din corpul mandibulei (partea dreaptă) pe care se păstrează molarii; clavicula dreapta întreagă, iar cea stânga cu extremitatea acromială lipsă (fig. 13/b); omoplătul stânga fără procesul acromial, cavitatea glenoidă și procesul coracoid; din omoplătul dreapta e prezentă doar spina scapulară și procesul coracoid (fig. 13/a); o vertebră cervicală și una toracală; cca 20 fragmente de coaste, dintre care unul cu capătul sternal; epifiza și metafiza distală de la radiusul stânga; jumătate din diafiza cubitusului dreapta; din coxale s-au identificat fragmente din zona fosei acetabulare; condilul lateral de la femurul dreapta.

Sex determinat: masculin (mastoidă masivă).

Vârstă estimată: 43–55 de ani (capătul sternal al coastelor).

12. Basarabi 1957, E 6, capătul corridorului

Humerus:

- *individul 1:* humerus stânga cu epifiza proximală lipsă; humerus dreapta cu o porțiune de diafiză ruptă și epifiza distală păstrată pe jumătate; provin de la un matur de sex masculin (tab. 4);
- *individul 2:* humerus stânga cu epifizele rupte; provine de la un adult de sex feminin (tab. 4);
- *individul 3:* humerus stânga cu diafiza păstrată pe jumătate; humerus dreapta fără o treime proximală; provin de la un adult de sex feminin (tab. 4).

Radius și cubitus:

- *individul 1:* radius și cubitus stânga cu jumătatea distală lipsă; provin de la un matur de sex masculin (tab. 5);
- *individul 2:* radius și cubitus stânga cu treimea proximală păstrată și epifiza distală de la cubitusul dreapta; provin de la un individ adult de sex feminin (tab. 5);

Femur:

- *individul 1:* ambele femure au epifizele distruse din vechime; provin de la un matur de sex masculin (tab. 6);
- *individul 2:* femur dreapta fără epifiza proximală și cu cea distală păstrată pe jumătate; provine de la un adult, probabil de sex masculin (tab. 6);
- *individul 3:* femur stânga din care s-au păstrat trei fragmente (rupt la mijlocul diafizei și sub trohanter): jumătatea distală, o porțiune de diafiză din treimea proximală și diafiza proximală cu colul și capul femural; provine de la un adult, probabil de sex feminin (tab. 6);
- *individul 4:* femur dreapta fără epifize, ce provine de la un adult, posibil de sex masculin (tab. 6).

Tibii:

- *individul 1:* tibia dreapta întreagă, dar cu unele lipsuri pe epifiza proximală; provine de la un adult de sex masculin (tab. 7);
- *individul 2:* tibia stânga cu epifiza proximală lipsă, iar cea distală erodată din mediul de zăcere; provine de la un adult, probabil de sex masculin (tab. 7);
- *individul 3:* tibia stânga are condilul medial distrus din vechime, mare parte din creasta tibială și epifiza distală; tibia dreapta îl lipsește condilul medial; provin de la un matur de sex masculin (tab. 7);

- *individul 4*: ambele tibii nu au epifizele proximale și distale; provin de la un adult de sex feminin (tab. 7);
- *individul 5*: tibia dreapta fără epifiza proximală; provine de la un adult de sex masculin (tab. 7).

Peronee:

- *individul 1*: la ambele lipsesc epifizele proximale; provin de la un matur de sex masculin (tab. 8);
- *individul 2*: peroneul dreapta este complet, iar cel stânga nu are epifize; provin de la un matur de sex masculin (tab. 8);
- *individul 3*: peroneu dreapta fără epifize; provine de la un adult, probabil de sex feminin (tab. 8).

13. Basarabi 1960, M 11 (tab. 9)

Stare de conservare: oasele sunt extrem de uscate și friabile; suprafața lor este în general bine conservată; au o culoare galben – maronie.

Stare de reprezentare: craniul (fig. 14/a-b) a fost restaurat în proporție de 70 % și mai ales calota (frontal, parietale, occipital și temporal dreapta); masivul facial, baza și temporalul stânga nu s-au putut reface din cauza lipsurilor; din mandibulă lipsește ramul vertical stânga; se păstrează 23 de poziții de dinți permanenți, 24 de dinți permanenți, molarul 3 mandibular dreapta pierdut antemortem, o carie la molarul 1 mandibular stânga, iar toți dinții au uzură puternică; de pe craniu s-au putut lua trei dimensiuni (1. g – op = 187 mm; 2. g – i = 180 mm; 10. co – co = 120 mm); hioidul este complet; din omoplatal stânga lipsesc fossa glenoidă, acromionul și mare parte din corp; din cel dreapta se păstrează trei fragmente de corp, fără extremități; din coloana vertebrală se păstrează două cervicale, șase toracale și patru lombare; restul sunt fragmente de corpi și arcuri vertebrale; coastele sunt reprezentate de numeroase fragmente de corpi și șase capete sternale; sacrumul are lipsă doar aripa și articulația sacroiliacă stânga; coccisul este întreg (fig. 15/e); coxalului stânga îl lipsește simfiza pubică (fig. 15/d), iar din cel dreapta nu este prezentă mare parte din aripa iliacă; humerusul dreapta este complet, iar cel stânga are capul humeral rupt (fig. 14/c); cubitusurile sunt întregi (14/d); radiusul dreapta e complet, iar celui stânga îl lipsește epifiza proximală (fig. 14/e); ambele femure prezintă rupturi ale colului și ale epifizelor distale (fig. 15/a); rotulele sunt întregi; tibiile au rupturi ale epifizelor proximale (fig. 15/b), iar la peronee lipsesc cele distale (fig. 15/c); mare parte din oasele mâinilor și ale picioarelor sunt prezente.

Sex determinat: masculin (marea incizură sciatică îngustă, linile nucale, marginea supraorbitală și protuberanța mentală sunt proeminente).

Vârstă estimată: 45 - 50 de ani (simfiza pubică, suprafața sacroiliacă, capetele sternale ale coastelor).

Statură: $162 \pm 3,3$ cm (lungimea maximă a radiusului dreapta).

Considerații finale

Prin această analiză preliminară s-a putut identifica un număr de 20 de indivizi, la care se adaugă încă trei – cinci descoperiți în E 6, capătul corridorului. Dintre cei 20 determinați cu exactitate, 17 sunt de sex masculin, doi de sex feminin și unul indeterminabil. În privința vîrstelor, toți sunt adulți sau maturi (tab. 10). Nu au fost identificate oase de copii.

BIBLIOGRAFIE

- Buikstra, Ubelaker 1994 – J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series 44, 1994.
- Knußmann 1988 – R. Knußmann, *Osteometrie*, în *Anthropologie Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*, Stuttgart-New York, 1988, p.160-232.
- Loth, Işcan 1989 – S. R. Loth, M. Y. Işcan, *Morphological assessment of age in the adult: thoracic region*, în M. Y. Işcan (ed.), *Age markers in the human skeleton*, Springfield/IL., 1989, p. 105-135.
- Rösing 1988 - F. W. Rösing, *Körperhöhenrekonstruktion aus Skelettmaßen*, în *Anthropologie Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*, Stuttgart-New York, 1988, p. 586-599.
- White, Folkens 2005 – T. D. White, P. A. Folkens, *The Human Bone Manual*, San Diego-Londra, 2005.

EXPLANATION OF THE FIGURES:

- Fig. 1. Basarabi 1957: a. Humerus bones; b. Femurs; c. Tibia and right fibula.
- Fig. 2. Basarabi 1957, C 1, Grave 1, individual 1: a. Cervical vertebrae; b. Thoracic vertebrae; c. Lumbar vertebrae; d. Scapulas; e. Stern; f. Clavicles.
- Fig. 3. Basarabi 1957, C 1, Grave 1, individual 1: a. Humerus bones; b. Ulnas and radius bones; c. Hip bones and sacrum; d. Femurs; e. Tibiae and fibulas; f. Bones of individual 2.
- Fig. 4. Basarabi 1957, C 1, Grave 2, individual 1: a. Cervical vertebrae; b. Thoracic vertebrae; c. Lumbar vertebrae; d. Radius and ulna bones; e. Femurs; f. Hip bones and sacrum.
- Fig. 5. Basarabi 1957, C 1, Grave 2, individual 1: a. Tibiae; b. Right fibula; c. Bones of individual 2.
- Fig. 6. Basarabi 1957, C 1, Grave 3: Individual 1: a. Humerus bones; b. Femurs; Individual 2: c. Humerus bones; d. Left femur and right patella.
- Fig. 7. Basarabi 1957, the E sector, C 1, Grave 6: a. Vertebrae; b. Humerus bones; c. Radius and ulna bones; d. Left hip bone and sacrum; e. Femurs; f. Tibiae and fibulae.
- Fig. 8. Basarabi 1957, the E sector, corridor and corridors: a. Parietal and left temporal; b. Fragment of mandible; c. Fragment of cranium, right side; d. Left parietal; e. Humerus bones; f. Ulnas; g. Radius bones; h. Clavicles.
- Fig. 9. Basarabi 1957, the E sector, the 2nd corridor, Grave 7: a. Vertebrae; b. Stern; c. Fragments of long bones; d. Fragments of hip bones.
- Fig. 10. Basarabi 1957, the E sector, the 3rd corridor: a. Left temporal; b. Femurs; c. Ulnas and radius bones; d. Tarsal and metatarsal.
- Fig. 11. Basarabi 1957, the E sector, the 4th corridor: a. Fragments of cranium; b. Humerus bones; c. Ulnas and radius bones; d. Tibiae and fibulae.
- Fig. 12. Basarabi 1957, E 4: Individual 3: a. Radius, ulna, humerus; b. Femurs; Individual 4: c. Humerus, ulna, radius.
- Fig. 13. Basarabi 1958, E 6: a. Scapulae; b. Clavicles; c. Fragments of cranium.
- Fig. 14. Basarabi 1960, Grave 11: a. Cranium, left side view; b. Cranium, inferior view; c. Humerus bones; d. Ulnas; e. Radius bones.
- Fig. 15. Basarabi 1960, Grave 11: a. Femurs; b. Tibiae; c. Fibulae; d. Left hip bone; e. Sacrum.

Tabelul 1
Dimensiuni și indici

Nr. Martin	Dimensiunea SACRUM	B 1957 sex ♂	C 1, M 1, ind. 1 sex ♀	C 1, M 2, ind. 1 sex ♂	C 1, M 3, ind. 1 sex ♂	C 1, M 3, ind. 2 sex ♂
1	Lungime curbă		132	125		
2	Lungime directă anteroioară	116,07	113,9			
5	Lățime antero-superioară	129	140			
5:2	Indice lungime-lățime	97,73	112			
	STERN					
1	Lungime maximă		172			
2	Lungime maximă manubrium	54,2				
4	Lățime maximă manubrium	68,03				
6	Lățime minimă manubrium	27,39				
7	Grosime manubrium	20				
7:6	Indice lățime-grosime	73,02				
	CLAVICULA	dr	stg	dr	stg	dr
1	Lungime maximă	136	142		151	
4	Diametru vertical la mijloc	12	10,7		11,08	
5	Diametru sagital la mijloc	12,5	15,3		13,18	
6	Perimetru la mijloc	40	44		41	
6:1	Indice lungime grosime	29,41	30,99		27,15	
4:5	Indice secțiune	96	69,93		84,07	
1:H2	Indice claviculo-humeral	41,846154	42,01			
	OMOPLAT	dr	stg	dr	stg	dr
12	Lungimea cavității glenoide			43,71		
13	Lățimea cavității glenoide			31,5	31,21	
13:12	Indicele cavității glenoide			71,40		
	HUMERUS	dr	stg	dr	stg	stg
1	Lungime maximă	327	345			
2	Lungime caput-capitulum	325	338			
4	Lățimea epifizei inferioare	71	69	67	66	68,6 70

5	Diametru maxim la mijloc	24,8	24,1	25,25				24,98
6	Diametru minim la mijloc	17,3	17,1	21,09				18,46
7	Perimetru minim al diafizei	70	65	74	68		65	74
7a	Perimetru mijlociu al diafizei	70	73	77			72	
9	Diametru transversal maxim al capului	45,2	46,29					
10	Diametru sagital maxim al capului	49,8						
7:1	Indice de robustitate	20,00	21,89					
6:5	Indicele secțiunii diafizei	69,76	70,95	83,52			73,90	
RADIUS		dr	stg	dr	stg	dr	stg	
1	Lungime maximă				247	247		
3	Perimetru minim	50	50	48	48			
4	Diametru transversal	19,49	19,32	18,46		18,08	16,78	
5	Diametru sagital	13,77	13,49	13,92		13,05	13,02	
5(6)	Diametru epifiză distală	37		39	38			
5:4	Indicele secțiunii diafizei			70,65	69,82	75,41	72,18	77,59
CUBITUS		dr	stg	dr	stg	dr	stg	
1	Lungime maximă			278	264			
3	Perimetru minim	41	42					
11	Diametru dorso-volar	15,69	14,59	15,14				
12	Diametru transversal	18,68	18,61	19,48				
11:12	Indice secțiune	83,99	78,40	77,72				
FEMUR		dr	stg	dr	stg	dr	stg	
1	Lungime maximă	463			461			
2	Lungime poziție naturală	455			458			
6	Diametru sagital la mijloc	29,6	29,4	31,64	30,72	30,08	28,15	30,64
7	Diametru transversal la mijloc	27,9	28,6	29,47	28,47	27,67	29,69	28,72
8	Perimetru la mijloc	92	91	96	94	90	90	92
9	Diametru transversal subtrohanterian	35,9	34,5	33,49	33,47	35,94		35,57
10	Diametru sagital subtrohanterian	28,7	27,4	27,69	27,28	28,9		28,96
15	Diametru vertical col	35,3				34,55		36,16
16	Diametru sagital col	30,7				33,53		29,98
17	Perimetru col	106				109		107
18	Diametru vertical al capului	50,3				51,68		

19	Diametru transversal al capului								87		
21	Lățime epicondilară								19,65		
8:2	Indice lungime-grosime	20,00							18,87		
21:1	Indice robusticitate	0,00							12,61		
6+7:2	Indice robusticitate	12,75									
6:7	I. secțiunii diafizei la mijloc (pilastric)	106,09	102,80	107,36	107,90			108,71	97,44		106,69
10:9	I. secțiunii diafizei superior (platimeric)	79,94	79,42	82,68	81,51			80,41			81,42
PATELĂ											
1	Înălțime maximă							47,17	44,92	41,33	47,4
2	Lățime maximă							47,73	42,28		49,35
3	Grosime maximă							22,32	20,62	19,46	24,95
2:1	Indicele formei patellei							106,26	102,30		104,11
TIBIA											
1	Lungime maximă	385							375		
1a	Lungime oblică	379									
1b	Lungime medială	376									
3	Lățimea epifizei proximale	83									
6	Lățimea epifizei distale	54		55							
8	Diametru sagital la mijloc	29,3	28,4	32,6	34				30,85		
8a	Diametru sagital la foramenul nutritiv	36,2	36,17	37,4	37,01					33,45	
9	Diametru transversal la mijloc	23,59	22,21	24,1	24,84					22,85	
9a	Diametru trans. la foramenul nutritiv	26,45	26,22	24,5	26,39					24,33	
10b	Perimetru minim al diafizei	87	74	74	84				71		
9:8	Indicele secțiunii diafizei	80,51	78,20	73,93	73,06					74,07	
9a:8a	Indice cnemic	73,07	72,49	65,51	71,31					72,74	
10b:1	Indice lungime-grosime	19,22						22,40			
FIBULA											
1	Lungime maximă	381	381	367							
2	Diametru maxim la mijloc	15,8	17,47	16,14						16,02	
3	Diametru minim la mijloc	10	13,42	12,87						13,63	
4	Perimetru la mijloc	45	47	45						50	
4a	Perimetru minim			38	38	40					
4a:1	Indice lungime grosime	9,97	9,97	10,90							

Tabelul 2
Dimensiuni și indici

Nr. Martin	Dimensiunea	C 1, M 6 sex ♀	E coridoare, ind. 1 sex ♂	E coridoare, ind. 2 sex ♀	E corridor 3, individ 1 sex ♂
SACRUM					
1	Lungime curbă	115			
2	Lungime directă anteroioară	101,5			
5	Lățime antero-superioară	119			
5:2	Indice lungime-lățime	117,24			
STERN					
1	Lungime maximă				
2	Lungime maximă manubrium	44			53,6
4	Lățime maximă manubrium	53			74,4
6	Lățime minimă manubrium	8,1			32,5
7	Grosime manubrium				12,1
7:6	Indice lățime-grosime				37,23
CLAVICULA					
1	Lungime maximă				
4	Diametru vertical la mijloc	7,1	10,9	13,2	9,2
5	Diametru sagital la mijloc	9,4	9,3	13,2	11,8
6	Perim. mijloc	27	28	40	40
6:1	Indice lungime grosime		29,20		27,03
4:5	Indice secțiune	75,53	78,49	82,58	111,86
1:H2	Indice claviculo-humeral		43,08	0	67,65
OMOPLAT					
12	Lungimea caviității glenoide	33,6			
13	Lățimea caviității glenoide	24,6			
13:12	Indicele caviității glenoide	73,21			
HUMERUS					
1	Lungime maximă	297	292	321	318
2	Lungime caput-capitulum	293	289	318	317,5
4	Lățimea epifizei inferioare	56,5	53	67	62

5	Diametru maxim la mijloc	19,6	19,5	25,4	23,6	22,4		
6	Diametru minim la mijloc	14,7	14,7	19,7	17,6	18,2		
7	Perimetru minim al diafizei	53	55	70	70	62		
7a	Perimetru mijlociu al diafizei	57	57	75	75	68		
9	Diametru transversal maxim al capului	38,6	38,9	41				
10	Diametru sagital maxim al capului	44,1		49	45,8			
7:1	Indice de robustitate	18,09	19,03	22,01	22,05			
6:5	Indicele secțiunii diafizei	75,00	75,38	77,56	74,58	81,25		
	RADIUS	dr	stg	dr	stg	dr	stg	
1	Lungime maximă	223	219		243		241,5	
3	Perimetru minim	42	42	50		42		45
4	Diametru transversal	14,1	13,8	18,2		16,1		16,9
5	Diametru sagital	10,9	10,1	11,8		11,5		11,8
5(6)	Diametru epifiză distală	29	28	36,5		33		39
5:4	Indicele secțiunii diafizei	77,30	73,19	64,84		71,43		69,82
	CUBITUS	dr	stg	dr	stg	dr	stg	
1	Lungime maximă	240,5	238	268		263		
3	Perimetru minim	34	35	42		37		32
11	Diametru dorso-volar	10,8	9,44	13,2		14,5		12,9
12	Diametru transversal	14,6	13,7	19,4		18		16,6
11:12	Indice secțiune	73,97	68,91	68,04		80,56		77,71
	FEMUR	dr	stg	dr	stg	dr	stg	
1	Lungime maximă	404	404			454		456,5
2	Lungime poziție naturală	401	402			449,5		451,5
6	Diametru sagital la mijloc	22,6	23,6			30,91		30,3
7	Diametru transversal la mijloc	24,3	26,2			26,5		26
8	Perimetru la mijloc	72	78			90		91
9	Diametru transversal subtrohanterian	31,4	29,6			32,4		34,8
10	Diametru sagital subtrohanterian	23,2	24,1			28,6		28,5
15	Diametru vertical col	28,1	28			36		34,1
16	Diametru sagital col	24	22			28		28,7
17	Perimetru col	82	82			105		105
18	Diametru vertical al capului	41,4	41			49,9		49,7

19	Diametru transversal al capului	41,4	42			49,4	49
21	Lățime epicondilară	71,5	73				
8:2	Indice lungime-grosime	17,96	19,40			20,02	20,16
21:1	Indice robusticitate	17,70	18,07			0,00	0,00
6+7:2	Indice robusticitate	11,70	12,39			12,77	12,47
6:7	I. secțiunii diafizei la mijloc (pilastric)	93,00	90,08			116,64	116,54
10:9	I. secțiunii diafizei superior (platimeric)	73,89	81,42			88,27	81,90
	PATELLA	dr	stg	dr	stg	dr	stg
1	Înălțime maximă					43	44
2	Lățime maximă					47	46
3	Grosime maximă					21,5	21,5
2:1	Indicele formei patellei					109,30	104,55
	TIBIA	dr	stg	dr	stg	dr	stg
1	Lungime maximă	335	334				
1a	Lungime oblică	333	333				
1b	Lungime medială	330	331				
3	Lățimea epifizei proximale	69					
6	Lățimea epifizei distale	49	48	51			
8	Diametru sagital la mijloc	27,2	27,2				
8a	Diametru sagital la foramenul nutritiv	29,1	29,1				
9	Diametru transversal la mijloc	18,6	20				
9a	Diametru transversal la foramenul nutritiv	20,5	22				
10b	Perimetru minim al diafizei	70	72				
9:8	Indicele secțiunii diafizei	68,38	73,53				
9a:8a	Indice cnenic	70,45	75,60				
10b:1	Indice lungime-grosime	21,21	21,75				
	FIBULA	dr	stg	dr	stg	dr	stg
1	Lungime maximă	328	325,5	348			
2	Diametru maxim la mijloc	14,9	13,6	16,9			
3	Diametru minim la mijloc	13,1	12,8	14,9			
4	Perimetru la mijloc	48	45	52			
4a	Perimetru minim	34	35	45			
4a:1	Indice lungime grosime	10,37	10,75	12,93			

Tabelul 3
Dimensiuni și indici

Nr. Martin	Dimensiunea	E, corridor 4 sex ♀	E, corridor 4 sex ♂	E 4, ind. 1 sex ♂	E 4, ind. 2 sex ♂ (?)	E 4, ind. 3 sex ♂
SACRUM						
1	Lungime curbă					
2	Lungime directă anteroară					
5	Lățime antero-superioară					
5:2	Indice lungime-lățime					
STERN						
1	Lungime maximă				106,26	
2	Lungime maximă manubrium				52,16	
4	Lățime maximă manubrium				36,41	
6	Lățime minimă manubrium				8,13	
7	Grosime manubrium				22,33	
7:6	Indice lățime-grosime					
CLAVICULA						
1	Lungime maximă	dr	stg	dr	stg	dr
4	Diametru vertical la mijloc			10,35	10,6	
5	Diametru sagital la mijloc			10,66	13,2	
6	Perim, mijloc			35	28	
6:1	Indice lungime grosime					
4:5	Indice secțiune			97,09	80,30	
1:H2	Indice clavicula-humeral			30,46		
OMOPLAT						
12	Lungimea cavității glenoide	dr	stg	dr	stg	dr
13	Lățimea cavității glenoide					
13:12	Indicele cavității glenoide					
HUMERUS						
1	Lungime maximă			323		319
2	Lungime caput-capitulum			317		308
4	Lățimea epifizei inferioare	61	60	66		65

19	Diametru transversal al capului						48,7	47,2
21	Lățime epicondilară							
8:2	Indice lungime-grosime							
21:1	Indice robustitate							
6+7:2	Indice robustitate							
6:7	I. secțiunii diafizei la mijloc (pilastric)						96,45	97,41
10:9	I. secțiunii diafizei superior (platimeric)						80,36	83,65
	PATELLA	dr	stg	dr	stg	dr	stg	stg
1	Înălțime maximă						40	41
2	Lățime maximă						41	41,5
3	Grosime maximă						18	19
2:1	Indicele formei patellei						102,50	101,22
	TIBIA	dr	stg	dr	stg	dr	stg	stg
1	Lungime maximă							
1a	Lungime oblică							
1b	Lungime medială							
3	Lățimea epifizei proximale							
6	Lățimea epifizei distale							
8	Diametru sagital la mijloc						32,3	31,7
8a	Diametru sagital la foramenul nutritiv						37,7	35,9
9	Diametru transversal la mijloc						20,1	19,8
9a	Diametru trans. la foramenul nutritiv						22,8	24,1
10b	Perimetru minim al diafizei						80	80
9:8	Indicele secțiunii diafizei						62,23	62,46
9a:8a	Indicele cnemic						60,48	67,13
10b:1	Indice lungime-grosime							
	FIBULA	dr	stg	dr	stg	dr	stg	stg
1	Lungime maximă	371						
2	Diametru maxim la mijloc	13,97	13,28				14,6	14,4
3	Diametru minim la mijloc	10,84	10,78				11	9,9
4	Perimetru la mijloc	39	38				42	42
4a	Perimetru minim	32	31				35	35
4a:1	Indice lungime grosime	8,63						

Tabelul 4
Dimensiuni și indici

Nr. Martin	Dimensiunea	E 6, ind. 1 sex ♂	E 6, ind. 2 sex ♀	E 6, ind. 3 sex ♀
	HUMERUS	dr	stg	dr
1	Lungime maximă	322		
2	Lungime caput-capitulum			
4	Lățimea epifizei inferioare	66		63
5	Diametru maxim la mijloc	25,78	20,92	22,25
6	Diametru minim la mijloc	21,4	16,47	17,26
7	Perimetru minim al diafizei	78	73	62
7a	Perimetru mijlociu al diafizei	75	61	64
9	Diametru transversal maxim al capului			
10	Diametru sagital maxim al capului			
7:1	Indice de robustitate			
6,5	Indice secțiunii diafizei	83,01	78,73	77,57
				76,10

Tabelul 5
Dimensiuni și indici

Nr. Martin	Dimensiunea	E 6, ind. 1 sex ♂	E 6, ind. 2 sex ♀
	RADIUS	dr	stg
1	Lungime maximă		
3	Perimetru minim	48	48
4	Diametru transversal	18,7	15,8
5	Diametru sagital	12,9	13,3
5(6)	Diametru epifiză distală		
5,4	Indicele secțiunii diafizei	68,98	84,18
CUBITUS	dr	stg	dr
1	Lungime maximă		
3	Perimetru minim		
11	Diametru dorso-volar	15,7	14,9
12	Diametru transversal	20,8	17,3
11,12	I, secțiune	75,48	86,13

Tabelul 6
Dimensiuni și indici

Nr. Martin	FEMUR	Dimensiunea	E 6, ind. 1 sex ♂		E 6, ind. 2 Sex ♂		E 6, ind. 3 sex ♀		E 6, ind. 4 sex ♂	
			dr	stg	dr	stg	dr	stg	dr	stg
1	Lungime maximă									
2	Lungime poziție naturală									
6	Diametru sagital la mijloc	33,8	33,3	30,2					25,6	24,6
7	Diametru transversal la mijloc	31,6	32,9	26,4					27,6	28,6
8	Perimetru la mijloc	103	105	90					85	86
9	Diametru transversal subtrohanterian	41,9	40,2	28,5					33,5	32,4
10	Diametru sagital subtrohanterian	31,6	30,3	29					22,9	24,6
15	Diametru vertical col									
16	Diametru sagital col									
17	Perimetru col									
18	Diametru vertical al capului									
19	Diametru transversal al capului									
21	Lățime epicondilară								79	
8:2	Indice lungime-grosime									
21:1	Indice robusticitate									
6+7:2	Indice robusticitate									
6:7	I, secțiunii diafizei la mijloc (pilastic)	106,96	101,22	114,39					92,75	86,01
10:9	I, secțiunii diafizei superior (platimeric)	75,42	75,37	101,75					68,36	75,93

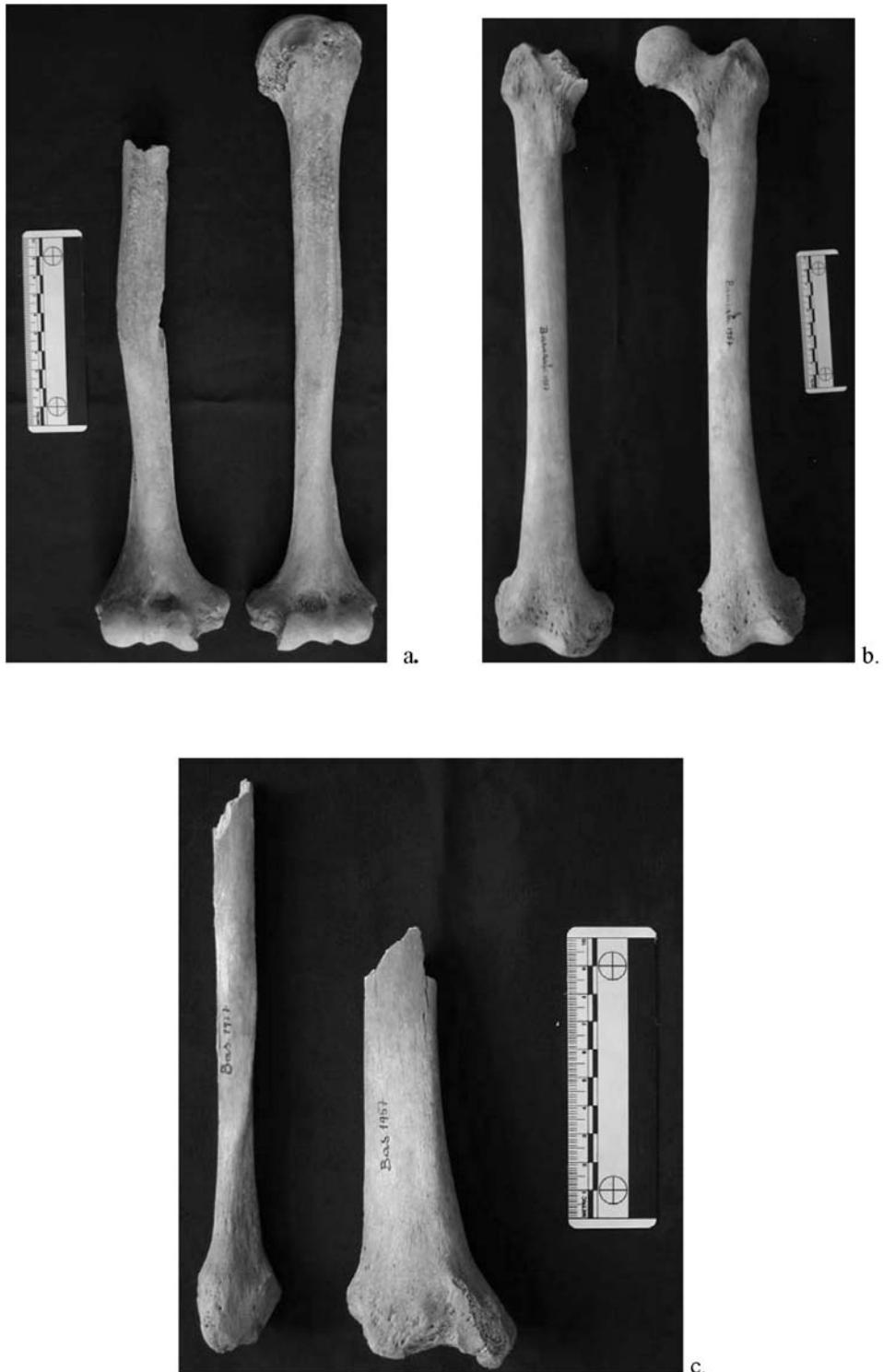

Fig. 1. Basarabi 1957: a. humerusuri; b. femure;

c. tibia și peroneul dreapta

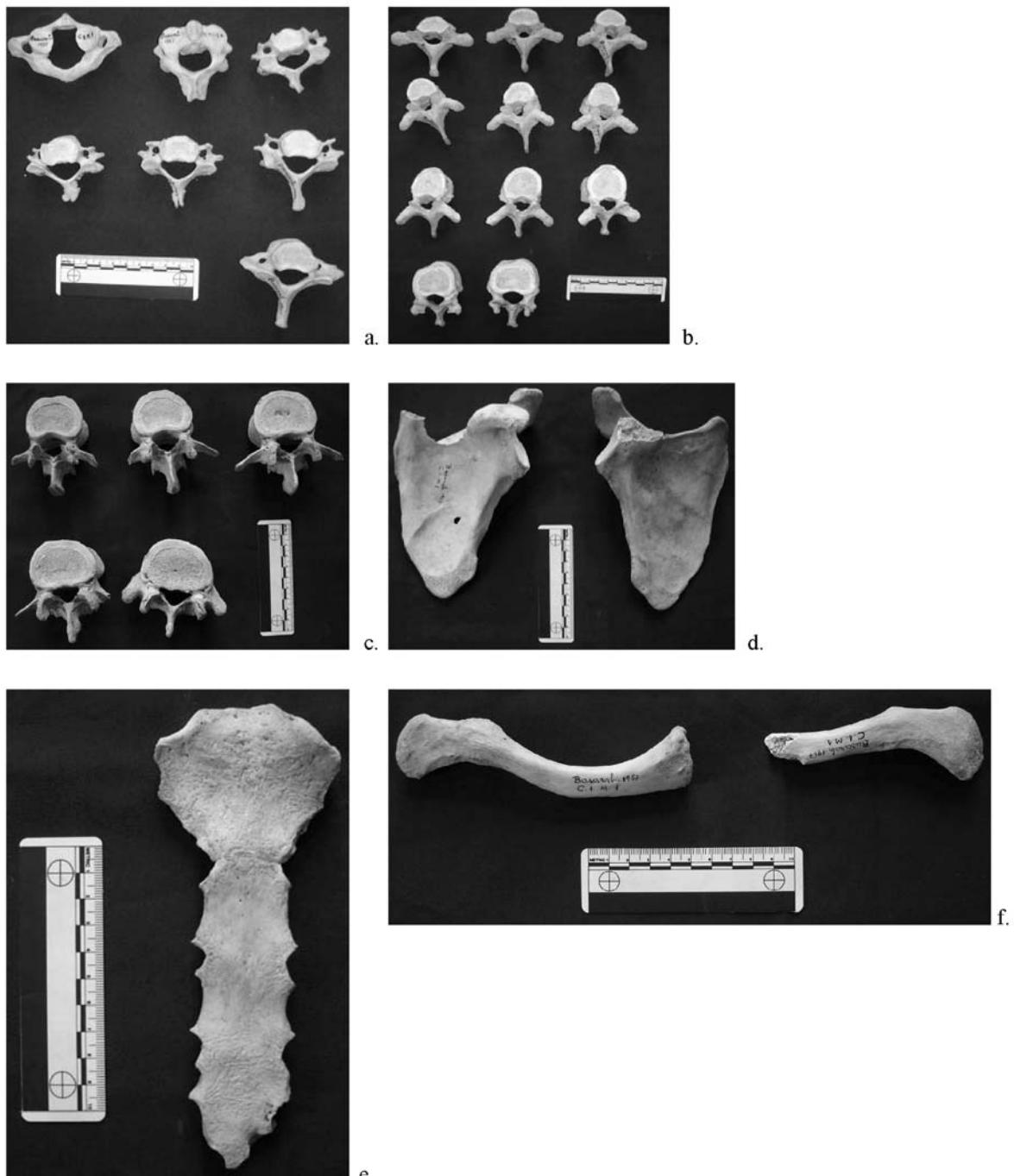

Fig. 2. Basarabi 1957, C 1, M 1, individ 1: a. vertebre cervicale; b. vertebre toracale;
c. vertebre lombare; d. omoplați; e. stern; f. clavicule

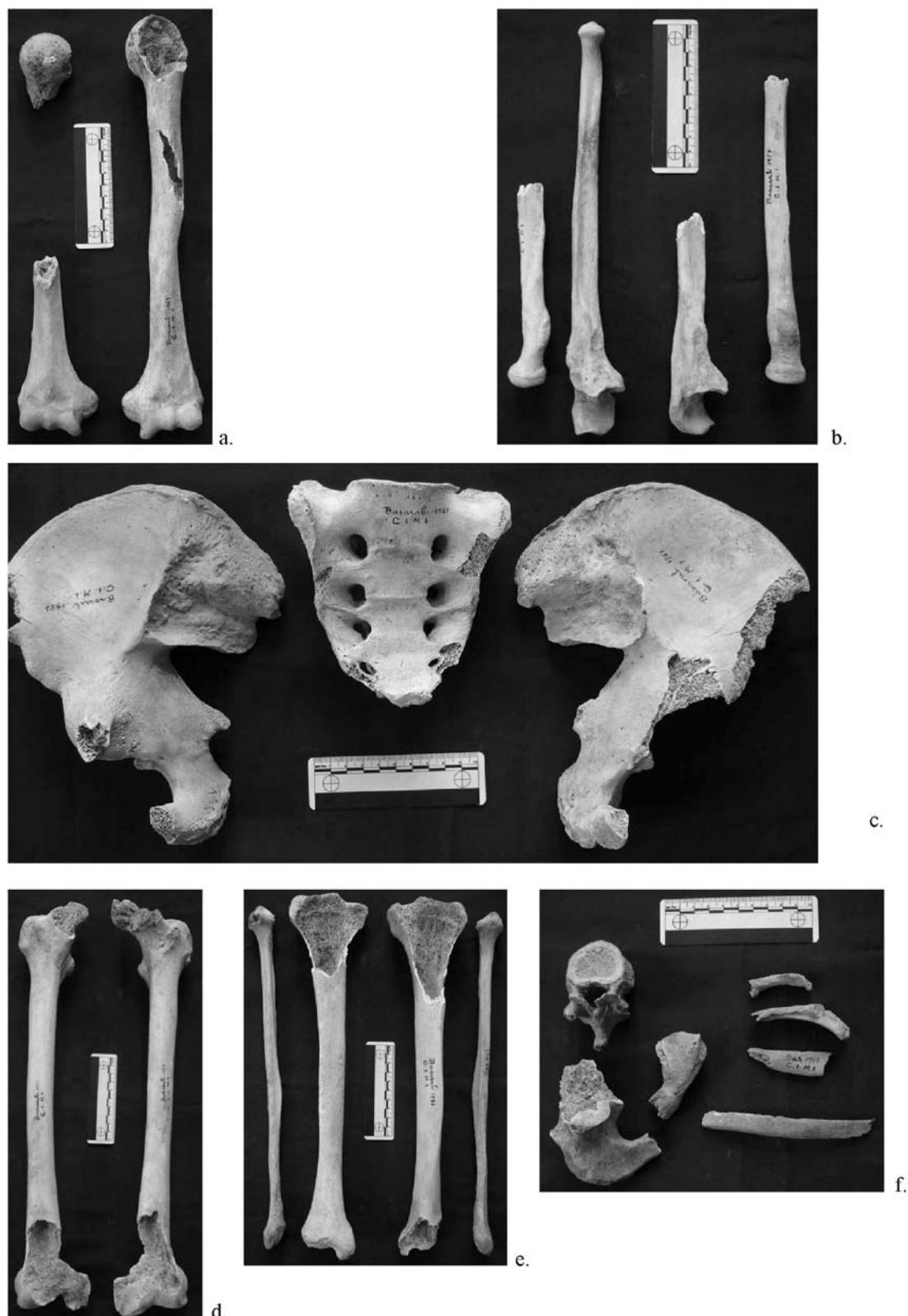

Fig. 3. Basarabi 1957, C 1, M 1, individ 1: a. humerusuri; b. cubitusuri și radiusuri; c. coxale și sacrum; d. femure; e. tibii și peronee; f. individ 2 : oase disparate

Fig. 4. Basarabi 1957, C1, M 2, individ 1: a. vertebre cervicale; b. vertebre toracale; c. vertebre lombare; d. radiusuri și cubitusuri; e. femure; f. coxale și sacrum

Fig. 5. Basarabi 1957, C 1, M 2, individ 1: a. tibii;
b. peroneu dreaptă; c. individ 2: oase disparate

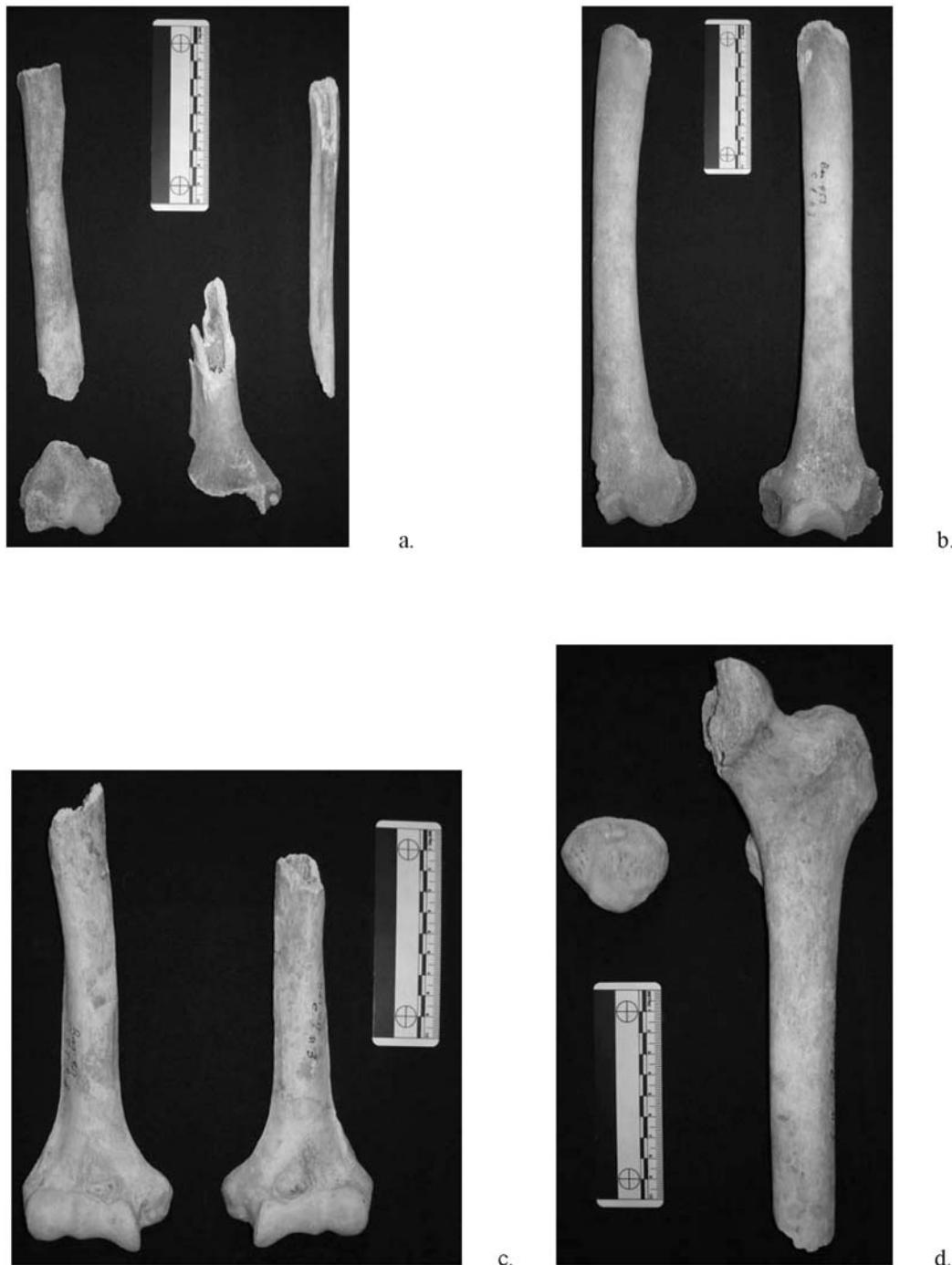

Fig. 6. Basarabi 1957, C 1, M 3: individ 1: a. humerusuri; b. femure; individ 2: c. humerusuri; d. femur stânga și rotulă dreapta

a.

b.

c.

d.

e.

f.

Fig. 7. Basarabi 1957, sector E, C 1, M 6: a. vertere; b. humerusuri;
c. radiusuri și cubitusuri; d. coxal stânga și sacrum; e. femure; f. tibii și peronee

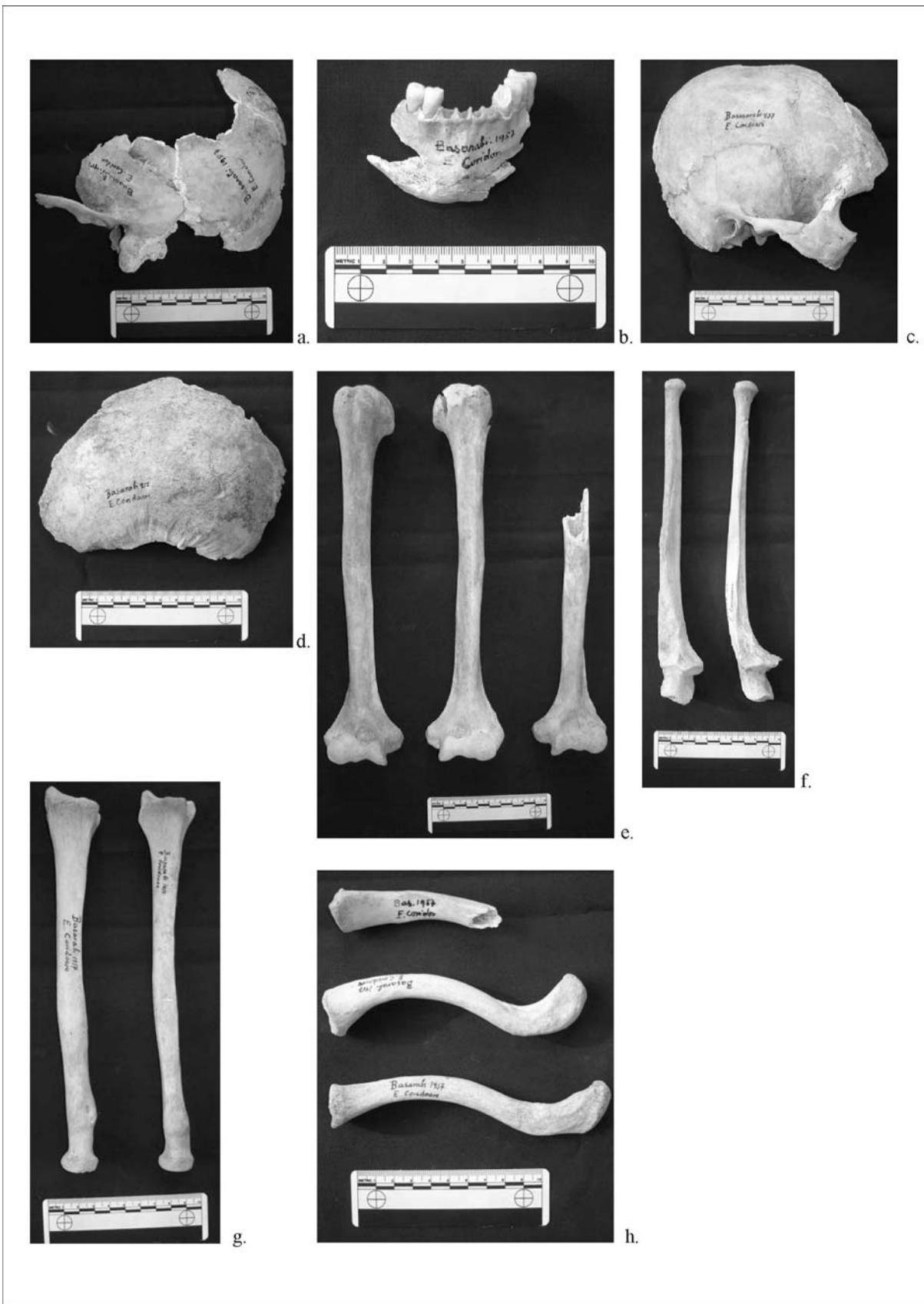

Fig. 8. Basarabi 1957, sector E, corridor și coridoare: a. parietal și temporal stânga; b. fragment de mandibulă; c. fragment de craniu, dreapta; d. parietal stânga; e. humerusuri; f. cubitusuri; g. radiusuri; h. clavicule

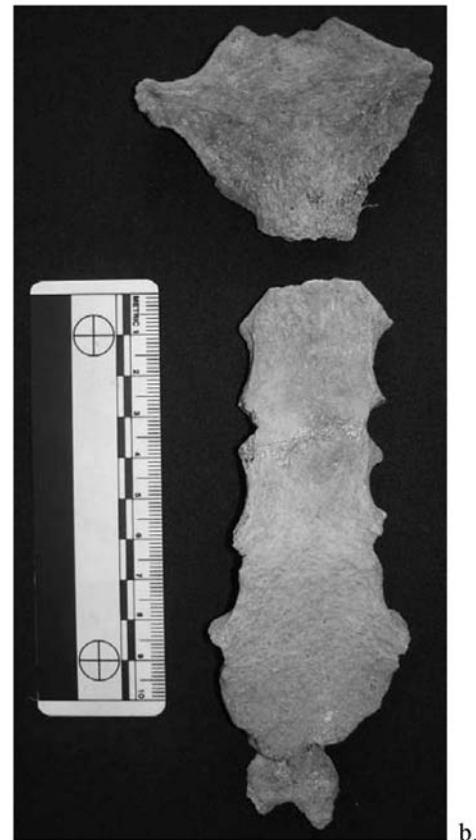

Fig. 9. Basarabi 1957, sector E, corridor 2, M 7: a. vertebre; b. stern; c. fragmente de oase lungi; d. fragmente de coxale

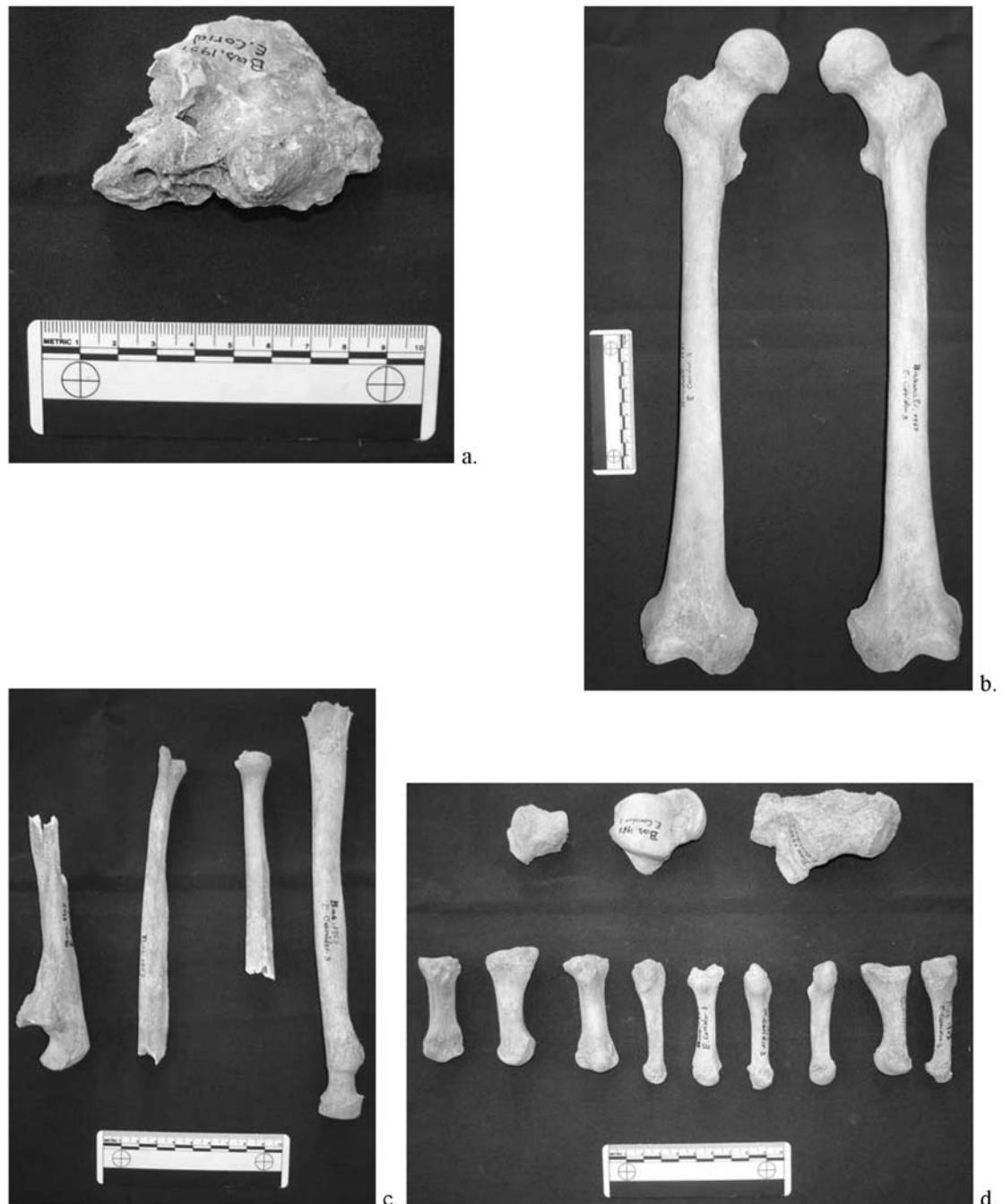

Fig. 10. Basarabi 1957, sector E, corridor 3: a. temporal stânga; b. femure; c. cubitusuri și radiusuri; d. tarsiene și metatarsiene

a.

b.

c.

d.

Fig. 11. Basarabi 1957, sector E, corridor 4: a. fragmente de craniu; b. humeruri; c. cubitus și radiusuri; d. tibii și peronee

Fig. 12. Basarabi 1957, E 4: individ 3: a. radius, cubitus, humerus;

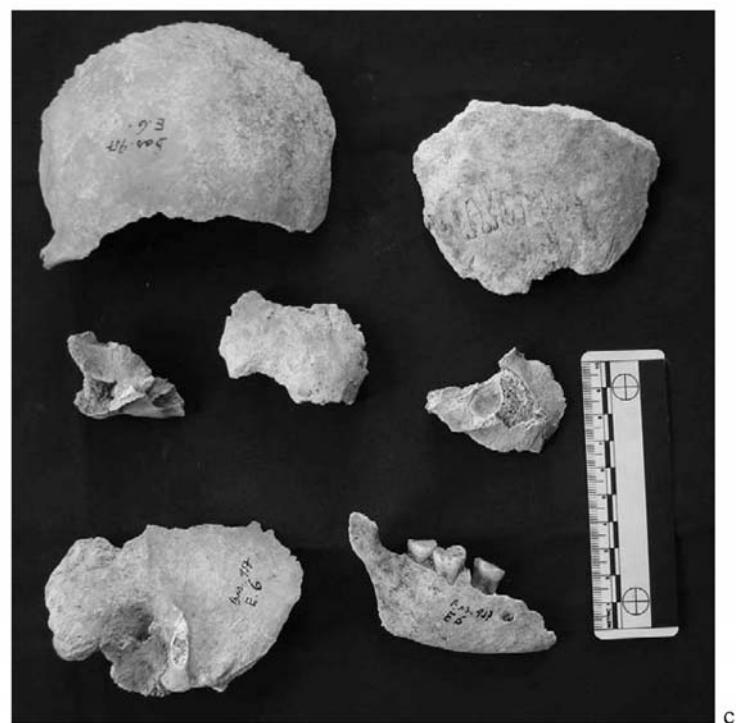
b. femure; individ 4: humerus, cubitus, radius

a.

b.

c.

Fig. 13. Basarabi 1958, E 6: a. omoplați;
b. clavicule; c. fragmente de craniu

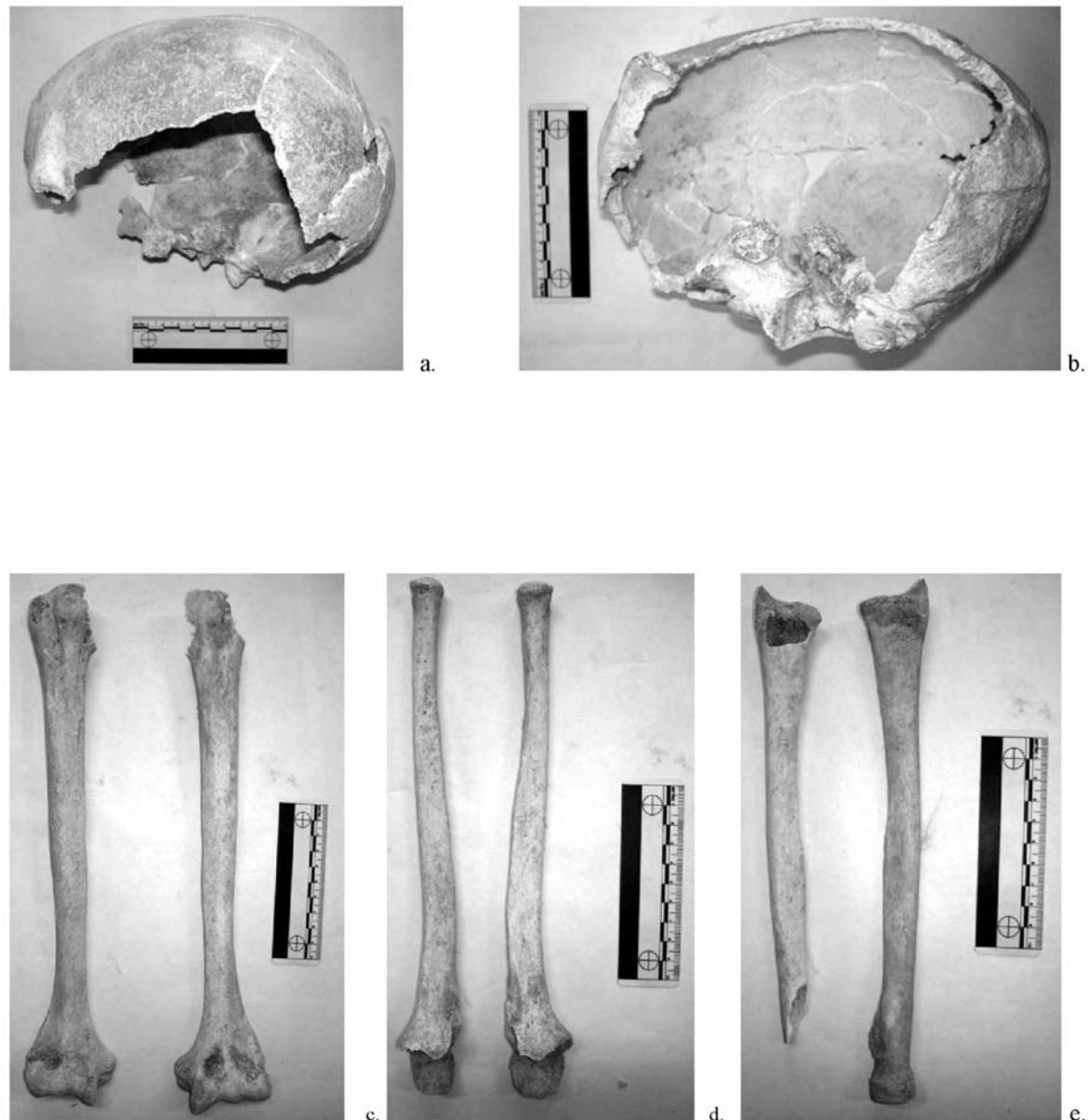

Fig. 14. Basarabi 1960, M 11: a. craniu, vedere laterală stânga; b. craniu, vedere inferioară; c. humerusuri; d. cubitusuri; e. radiusuri

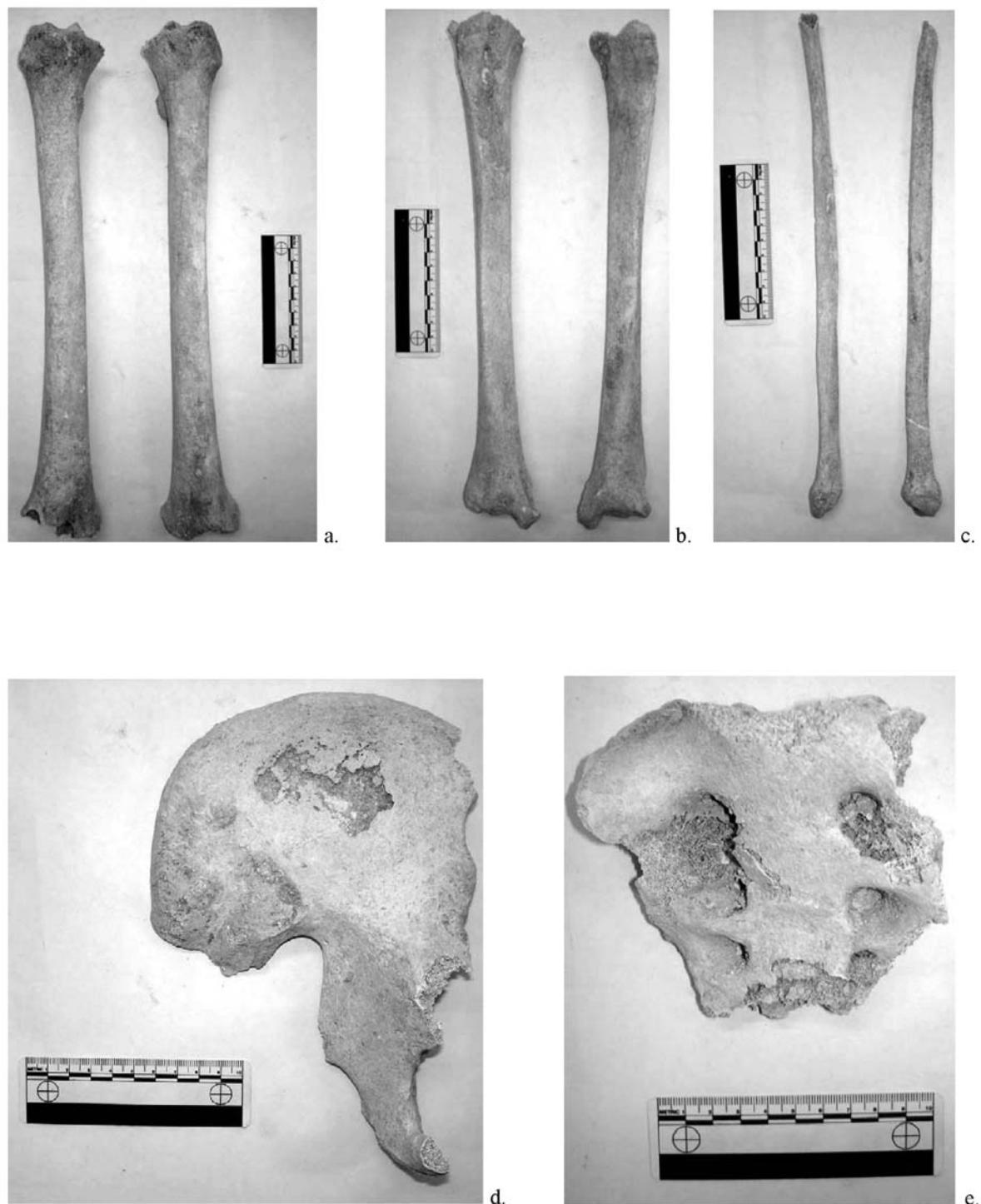

Fig. 15. Basarabi 1960, M 11: a. femure; b. tibii; c. peronee; d. coxal stânga; e. sacrum.

Resturile faunistice de la Murfatlar-Basarabi

VALENTIN DUMITRAȘCU*

Key words: animal bones, natural accumulation, tooth marks.

Abstract: Species diversity, bone taphonomy and skeletal elements representation indicates a natural accumulation, posterior to the abandonment of the site.

Cuvinte cheie: oase de animale, acumulare naturală, urme de dinți.

Rezumat: Oasele studiate provin de la o diversitate mare de specii sălbaticice. Animalele prezente, starea de conservare a oaselor, reprezentarea scheletică și urmele care apar pe ele indică o acumulare naturală, rezultată în urma ocupării sitului de către o parte din aceste specii, după ce a fost abandonat de oameni.

Deși din informația publicată¹ și din documentația de șantier² reiese că în complexul de la Murfatlar-Basarabi s-a descoperit o cantitate destul de mare de oase animale, în asociere cu fragmente ceramice, atât în umpluturile complexelor culturale și funerare, cât și în locuințele identificate, lotul supus studiului³ conține material provenit fără îndoială din acumulări naturale. O parte din speciile prezente au putut să profite de habitatele create prin modificarea în timp a sitului (abandonarea acestuia și surparea galeriilor și a altor structuri). Astfel, speciile care săpă vizuini sau se folosesc de vizuini deja existente (vulpi, bursuci, pisici sălbaticice, țestoase, iepuri, arici) au profitat de diversitatea

habitătorilor create de abandonarea sitului, iar alte specii care apar în ansamblul faunistic au fost prăzi ale speciilor carnivore. Prezența unui mare număr de elemente care provin de la aceiași indivizi indică faptul că o parte dintre animale au murit chiar în galerii sau au fost cărate întregi de prădători.

După cum se vede și în grafic, predominante sunt două specii carnivore (vulpe și bursuc), care de obicei concurează pentru același habitat.

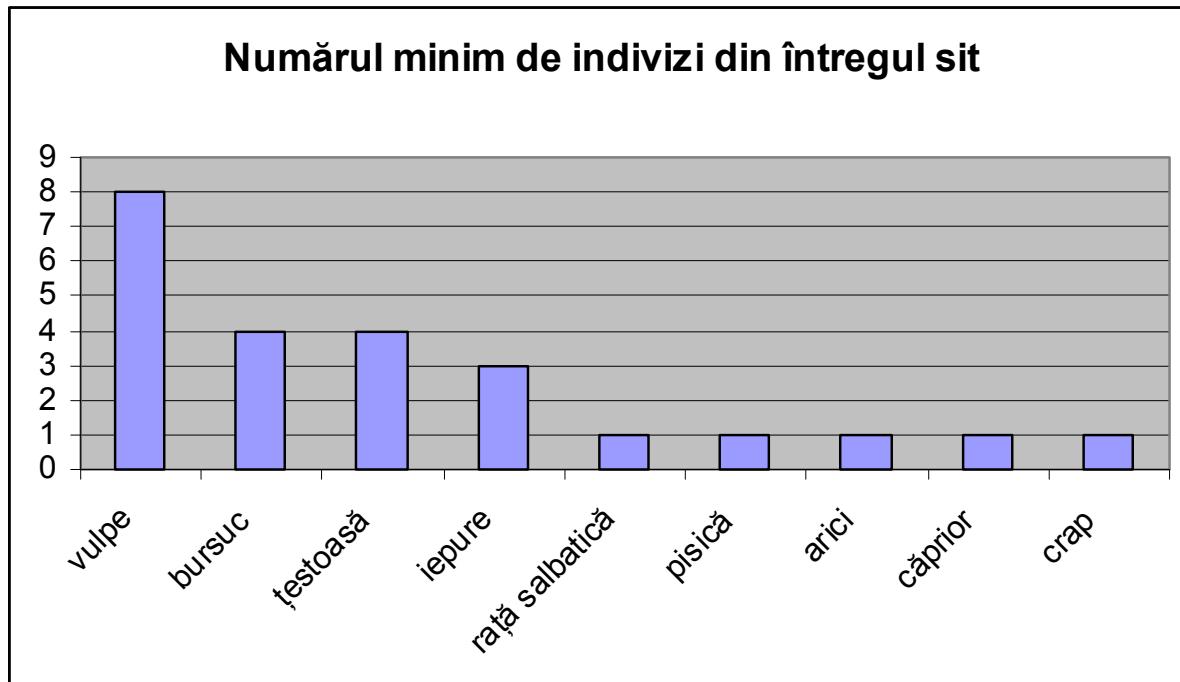
Activitatea prădătoare sau de necrofagie a speciilor carnivore explică prezența oaselor de pasăre (cel mai probabil o specie de rață sălbatică), a unor oase de iepure ce prezintă urme de dinți, a oaselor de pește, de căprior și a altor resturi osoase. Aceste animale sau părți din ele au fi putut fi aduse în galerii de vulpi, de bursuci sau de pisici sălbaticice. Nici unul dintre oasele prelevate nu prezintă urme antropice, doar urme tipice provocate de carnivore (punctuații produse sub presiunea caninilor, urme de roadere pe diafize sau la extremitățile acestora).

Sigurele resturi osoase care par a proveni din activități umane sunt reprezentate de un fragment de mandibulă de vacă, unul de mandibulă și unul de tibia de oaie sau capră (în același pachet apar și resturi ceramice). Acestora li se adaugă trei coarne fragmentare de cerb (*Cervus elaphus*), prelucrate spre a fi utilizate, probabil, drept ustensile⁴ (fig. 1/b-d).

În dărâmăturile altarului din E 3 au apărut 20 de melci de livadă (*Helix pomatia*), care își păstrează încă pigmentația cochiliei, indicator evident al faptului că au intrat de puțin timp în tafocenoza (fără legătură cu perioada de funcționare a sitului).

¹ Barnea, Bilciurescu 1959, p. 561.
² Extrasele referitoare la materialul osteologic animal făcute de Anca Bănăseanu și Andra Samson din carnetele de săpătură aparținând lui Ion Barnea.
³ Materialul osteologic animal ne-a fost pus la dispoziție de către colegii de la Institutul de Antropologie „Fr. Rainer”, în colecțiile căruia se află, împreună cu osemintele umane. Este posibil ca lotul să nu fie complet, o parte dintre oasele de animale găsindu-se, eventual, în colecțiile altor instituții, precum Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, accesul pentru studiu nefiind însă posibil.

⁴ Vezi *infra Considerații arheologice*, p. 126-127, cat. nr. 24-26, fig. 20/b-d.

Resturile faunistice din fiecare complex

Context	Specia	Element anatomic	N R	Observeații	N M I
1957, E, corridor 3	<i>Testudo graeca</i>	Carapace și plastron	1		1
	<i>Vulpes vulpes</i>	Axis	1		1
		Vertebră cervicală	1		
		Scapula	1		
		Humerus	1		
		Radius	2		
		Metacarp/metatars	3		
		Femur	2		
		Tibia	2		
		Fibula	1		
		Coaste	4		

1957, E 3	<i>Cyprinus carpio</i>	Cleithrum	1		1
	<i>Testudo graeca</i>	Carapace și plastron	1		1
1960, altar, în E 3, dărâmătură	<i>Meles meles</i>	Vertebre	10		1
		Humerus	1		
		Radius	2		
		Ulna	2		
		Femur	2		
		Tibia	1		
		Calcaneu	2		
		Astragal	1		
		Metatars/metacarp	5		
		Coaste	10		
	<i>Vulpes vulpes</i>	Ulna	1		1
	<i>Helix pomatia</i>	Cochilie	20	Cochiliile sunt mai recente decât celelalte resturi faunistice.	20

1957, E 4	<i>Lepus europaeus</i>	Coxal	1	Urme de dinți	1
		Femur	1		
		Tibia	2	Urme de dinți	
	<i>Vulpes vulpes</i>	Molarul 1 superior	1		3
		Oase nazale	2		
		Scapula	3		
		Humerus	5		
		Radius	5		
		Ulna	5		
		Coxal	2		
		Femur	3		
		Fibula	1		
		Metapode	5		
		Vertebre	10		
	<i>Meles meles</i>	Ulna	1		1
1957, E, corridor	<i>Lepus europaeus</i>	Scapula	1		2
		Humerus	1	Urme de dinți	
		Tibia	2	Indivizi diferiți	
	<i>Meles meles</i>	Humerus	1		1
	<i>Vulpes vulpes</i>	Scapula	1		
	<i>Lepus europaeus</i>	Craniu	1		2
		Coxal	1		
		Femur	2	Indivizi diferiți	
	<i>Erinaceus europaeus</i>	Craniu	1		1
1957, E6	<i>Aves (Anatidae?)</i>	Humerus	1		1
		Tibiotars	1		
		Carpometacarp	1		
		Sacrum	1		
		Tarsometatars	1		
	<i>Felis silvestris</i>	Femur	1		1
		Tibia	2		
		Humerus	2		
		Radius	1		
	<i>Testudo graeca</i>	Carapace	1		2
		Scapula	4		
		Humerus	1		
		Femur	2		
1960, M 13	<i>Meles meles</i>	Coxal	2		1
	<i>Capreolus capreolus</i>	Coxal	1	Urme de dinți	1

EXPLANATION OF THE FIGURES:

Fig. 1. The rupestrian complex from Murfatlar-Basarabi. a. Turtle shells discovered in the chapel B 2 (archive from the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology); b.-d. processed red deer antler.

Fig. 2.

- a. *Lepus europaeus*, left humerus, anterior view.
- b. *Lepus europaeus*, left humerus, lateral view. Close-up view of tooth marks on the distal end of the bone from figure a.
- c. *Lepus europaeus*, two right tibias, the first one with fused epiphyses (adult), and the other one unfused (juvenile), anterior view.
- d. *Meles meles*, left humerus, proximally unfused, posterior view.

- e. *Vulpes vulpes*, right scapula, posterior view.
- f. *Lepus europaeus*, left scapula, posterior view.
- g. *Lepus europaeus*, two right femurs, one fused and one unfused, anterior view.
- h. *Lepus europaeus*, left coxal bone.
- i. *Erinaceus europaeus*, right maxilla, lower view.
- j. *Lepus europaeus*, skull fragment, upper view.
- k. *Meles meles*, two unfused femurs, same individual. Posterior view.
- l. *Meles meles*, right humerus, proximally unfused, anterior view.
- m. *Meles meles*, left tibia, unfused, anterior view.
- o. *Meles meles*, both coxal bones of the same individual.
- p. *Meles meles*, both unfused ulnas of the same individual.

Fig. 3.

- a. *Meles meles*, both unfused radii of the same individual.
- b. *Vulpes vulpes*, ulna, adult.
- c. *Felis silvestris*, both unfused humeri of the same individual.
- d. *Felis silvestris*, unfused femur.
- e. *Felis silvestris*, both unfused tibias of the same individual.
- f. *Felis silvestris*, unfused ulna.
- g. *Aves*, tibiotarsus.
- h. *Aves*, right humerus, anterior view.
- i. *Aves*, right humerus, posterior view.
- j. *Aves*, right humerus, posterior view. Close-up of figure i with tooth mark.
- k. *Aves*, right humerus, anterior view humerus. Close-up of figure h for tooth mark.
- l. *Aves*, sacrum.
- m. *Aves*, tarsometatarsus.
- n. *Aves*, carpometacarpus.
- o. *Vulpes vulpes*, fused coxal bones.
- p. *Vulpes vulpes*, unfused coxal bone.

Fig. 4.

- a. *Testudo graeca*, both scapulas of the same individual.
- b. *Testudo graeca*, two femurs from different individuals.
- c. *Testudo graeca*, humerus.
- d. *Testudo graeca*, plastron fragment.
- e. *Vulpes vulpes*, left femur.

f. *Bos taurus*, left mandible of a young individual.

- g. *Ovis/Capra*, right mandible, adult.
- h. *Vulpes vulpes*, both scapulas of the same individual.
- i. *Vulpes vulpes*, both radii of the same adult individual.
- j. *Vulpes vulpes*, both radii of the same young individual.
- k. *Vulpes vulpes*, left radius with tooth marks on the distal end.
- l. *Vulpes vulpes*, radius with tooth marks, close-up of figure k.
- m. *Lepus europaeus*, both tibias of the same individual.

Fig. 5.

- a. *Vulpes vulpes*, both coxal bones of the same individual.
- b. *Vulpes vulpes*, both humeri of the same adult individual.
- c. *Vulpes vulpes*, both humeri of the same young individual (proximally unfused).
- d. *Vulpes vulpes*, right humerus, adult individual.
- e. *Lepus europaeus*, both tibias of the same individual.
- f. *Lepus europaeus*, close-up of a tibia from figure e with tooth marks.
- g. *Lepus europaeus*, right femur, anterior view.
- h. *Lepus europaeus*, close-up of a right coxal with tooth marks.
- i. *Vulpes vulpes*, first right upper molar.
- j. *Meles meles*, unfused right ulna.
- k. *Testudo graeca*, almost complete shell (carapace and plastron).